

~~11. 11. 11~~

11. 11. 11

30615/R

pt 2

pl 2

Digitized by the Internet Archive
in 2017 with funding from
Wellcome Library

*Dit Stuk, bij de behandeling, eene meerdere uitgebreidheid verkregen heb-
bende, dan de Schrijver zich had voorgesteld, is hij te rade geworden
hetzelve in twee Stukken te splitsen, en dadelijk, na de uitgave van dit
tweede, het derde en laatste Stuk van dit Deel ter perse te doen leggen.*

HANDBOEK

DER

PRACTISCHE GENEESKUNDE,

DOOR

B. DE JONGE,

**Med. Doctor en Hoogleraar
te Middelburg.**

1ste DEEL. 2de STUK.

**MIDDELBURG.
DE GEBROEDERS ABRAHAMS.**

1841.

IIde KLASSE.

ONTSTEKINGEN (INFLAMMATIONES).

Tiende Hoofdstuk.

De ontsteking in het algemeen.

De ontsteking, voor welke, met uitzondering van eenige weinige, alle deelen des ligchaams, zoo wel de in- als uitwendige vatbaar zijn, is eene ziekte, waarover veel geschreven, en die, naar het verschil der heerschende stelsels in de geneeskunde, zeer onderscheiden verklaard is. Intusschen willen wij bij de behandeling derzelve, zoo als wij bij die der koortsen gedaan hebben, slechts daadzaken aanvoeren.

Elke ontsteking dan kenmerkt zich door roodheid, hitte, pijn en zwelling, indien het ontstoken deel voor deze laatste vatbaar is, alsmede door eene stoornis der verrigting van hetzelfde, die, zoo de ontsteking belangrijk is en gewigtige of gevoelige deelen daardoor aangedaan zijn, met eene verhoogde werking van het gansche stelsel der bloedvaten gepaard gaat.

Laat zich de ontsteking der uitwendige deelen alzo lichtelijk uit de boven vermelde toevallen herkennen,

minder gemakkelijk is dit altoos met die der inwendige, omdat, het lijdend deel van de oppervlakte des ligchaams verwijderd zijnde, de ontsteking zich noch door vermeerdering van warmte, noch door verandering van kleur, noch door zwelling kennen doet, en daarenboven eenige dier deelen, hoe belangrijk ook voor de instandhouding des levens, tevens zóó ongevoelig zijn, of eenen zóó weinig bemerkbaren invloed op het geheele gestel uitoefenen, dat eene zelfs gewigtige ontsteking derzelve dikwijls weinig of geen pijn en weinig of geene algemeene toevallen veroorzaakt. In zoodanige gevallen zal men zich, met minder of meer grond, van het bestaan der ziekte verzekeren kunnen uit den aanleg des lijders, uit de kennis der oorzaken, welke op hem gewerkt hebben, uit de, op onderscheidene wijzen en naar het verschil der lijdende deelen, gestoorde verrigtingen, uit de plaatselijke en algemeene verschijnselen, uit de algemeenheerschende ziekte-gesteldheid enz.

Is het alzoo, ook bij de grootste naauwgezetheid, altijd bezwaarlijk, de ontsteking van inwendige deelen aan te wijzen, nog moeilijker is dit, wanneer de ontsteking, in plaats van hevig en door gewigtige toevallen gekenmerkt te zijn, *slepend* is, en zonder daarom altijd eene minder *ware* of *zuivere* ontsteking te wezen, door weinige of geene stellige toevallen vergezeld wordt, welke ontsteking, de *verborgene* genoemd, te gevaarlijker is, naardien zij niet zelden door den lijder en omstander onopgemerkt blijft en aldus tot gewigtige, langdurige en veeltijds onherstelbare gebreken aanleiding geeft.

Gaan wij nu van de beschouwing dezer algemeene eigenschappen der ontsteking tot die van het ontstaan en de ontwikkeling der toevallen dezer ziekte over,

dan blijkt het , dat het ontstaan eener *zuivere* ontsteking door geene of weinige voorboden wordt voorafgegaan , zoodat deze ziekte , door uitwendige oorzaken voortgebracht , als op eens ontstaat , en wanneer zij het gevolg is van inwendige oorzaken , door koude rillingen en de overige verschijnselen eener koortsachtige aandoening wordt aangekondigd , en bij gevolg , dat de ontsteking zich of dadelijk , of nadat deze voorboden zijn voorafgegaan ontwikkelt. Het lijdend deel wordt gespannen , heet en pijnlijk , zijnde de pijn , naar het verschil der deelen , stekend , kloppend of drukkend ; ook zwelt het lijdend deel , wanneer het voor uitzetting vatbaar is ; en , zoo de ontsteking eenig afscheidend werktuig aantast , wordt deszelfs afscheiding , bij eenen hevigen graad der ziekte , geheel onderdrukt , en , bij eenen minderen graad , vermeerderd , terwijl de afgescheidene stof , zoo in hoeveelheid als hoedanigheid , van die in den gezonden staat merkbaar onderscheiden is. Bij deze plaatselijke verschijnselen bepaalt zich de ziekte , wanneer de ontsteking van weinig aanbelang is , of minder gewigtige werktuigen , of niet zeer gevoelige deelen , of niet bijzonder prikkelbare lijdens heeft aangetast. Maar zoo het tegendeel gebeurt , dat is , zoo de ontsteking belangrijk is , of onderscheidene deelen tevens , of eenig werktuig , tot eene gewigtige verrigting bestemd , of gevoelige deelen , of zeer prikkelbare voorwerpen daardoor worden aangedaan , lijdt ook , in die gevallen , het gemeen gevoel in meerdere of mindere mate , en er ontstaat eene min of meer hevige koorts met eenen menigvuldigen , vollen , of eenigzins harden pols en met al de toevallen , welke aan de ontsteking-koorts eigen , en bij de voordragt dier ziekte beschreven zijn.

Elke *ware* , *zuivere* ontsteking , ofschoon zij onderscheiden gewijzigd wordt naar de verschillende stelsels

en deelen des ligchaams, welke door dezelve worden aangetast, (welke onderscheidene wijziging opmerking verdient, om dat zij, gelijk in het vervolg blijken zal, van veel invloed is op de verschijnselen der ontsteking alsmede op haren uitgang, en hare geneeswijze), is oorspronkelijk eene *plaatselijke* ziekte, en gaat bij gevolg de koorts en de overige verschijnselen, die van een lijden van het gansche ligchaam getuigen, vooraf. Maar het gebeurt eveneens, dat eene koorts of een ander lijden van eenig stelsel of deel des ligchaams, vóór, of te gelijk met de ontsteking van eenig uit- of inwendig deel ontstaat, in welk geval de koorts enz. niet het gevolg is der ontsteking, maar deze door of ten gevolge der koorts wordt voortgebracht, of van eene andere slepende ziekte des ligchaams afhangt, welk worden eener ontsteking, na, of te gelijk met eene koorts, of met eenig anderen ziekelijken toestand des menschelijken ligchaams, met uitzondering van die, welke op eene ontsteking-koorts volgt, het kenmerk is *dier* ontstekingen, welke, uit een practisch oogpunt beschouwd, te regt *onware*, *onzuivere*, maar ten onregte *asthenische* ontstekingen genoemd worden, daar het wezen der ontsteking alle denkbeeld van *asthenie* uitsluit. — Van deze onzuivere ontstekingen is reeds gewag gemaakt bij de behandeling der zenuw-, rot-, der onderscheidene gastrische-, der zinking- en rheumatische koortsen; ook zullen zij in het vervolg, bij die der onderscheidene slepende, zoo als der venus-, scrofel- en andere ziekten voorkomen, en moeten wel van de *zuivere* ontstekingen onderscheiden worden, dewijl zij, uit haren aard, eene geheel andere, en dikwijls, met die der ware ontstekingen strijdige geneeswijze vereischen. Hierop grondt zich het verschil van *eigenlijdende*, *medelijdige* en *symptomatische* ontstekingen, terwijl, gelijk de onzuivere ontsteking altijd eene *bijkomende*

of opvolgende ziekte is, eene zuivere ontsteking dit echter eveneens wezen kan.

De uitgangen der ontsteking zijn :

a. In de *gezondheid*, door *verdeeling*, gewoonlijk na *heilzame* ontlastingen, door de natuur of de kunst voortgebracht, waarna de ontsteking plotseling in haren loop gestuit wordt, of de toevallen der ziekte trapsgewijs verminderen, het lijden eerst afneemt, en, nadat dit geheel geweken is, het ontstoken deel in zijne vorige werking hersteld wordt. — De *verdeeling* nu is *volkomen*, dat is, zij geschiedt zonder eenige *critische* ontlasting of haar komt dezen naam toe in eenen meer ruimen zin van het woord, namelijk, zij behoeft, (en zulks is meestal het geval bij elke inwendige ontsteking) nadat de koking der ziekte is voorafgegaan, eene ontlasting der ziektestof uit min of meer verwijderde deelen, veeltijds gepaard, wanneer werktuigen, die tot eenige afscheiding dienen, daardoor zijn aangetast, met eene plaatselijke ontlasting uit het lijdend deel zelve. De vereischten tot zulk eenen gunstigen uitgang der ziekte, het zij de *verdeeling* min of meer volkomen is, zijn min gewigtige opwekkende oorzaken der ziekte, geene te hevige of te langdurige ontsteking, eene goede gesteldheid der vaste en vloeibare deelen en eene voldoende, dat is, eene aan den graad der ziekte geëvenredigde rekbaarheid der vaten, zoo dat die, bij den toevloed des bloeds, zich gemakkelijk en genoegzaam laten uitzetten.

b. In andere ziekten :

1. In *verettering*. Bij dezen uitgang der ontsteking, waartoe dezelfde ligchaams-gesteldheid en een gelijke toestand der vaste en vloeibare deelen als tot de *verdeeling* en *scheiding* derzelve vereischt worden, en die het gevolg is eener hevige of miskende ontsteking, en van eene niet genoegzaam sterke of ondoelmatige geneeswij-

ze dezer ziekte, wordt eene bijzondere vloeistof, de *etter*, het voortbrengsel eener eigene en ziekelijke afscheiding der te voren ontstokene deelen, voortgebracht. Deze vloeistof kenmerkt zich door hare ligt-gele kleur, door hare zachtheid, lijvigheid en eigendommelijken reuk, welke bij het verlies van hare warmte verloren gaat; door hare onoplosbaarheid in, en hare meerdere zwaarte dan het water, en wordt daardoor van de overige vochten des menschelijken ligchaams onderscheiden; hoewel deze eigenschappen min of meer gewijzigd worden door het verschillend maaksel en den toestand der deelen, waardoor de etter wordt afgescheiden, door den algemeenen toestand des ligchaams, door de meerdere of mindere zuiverheid der ontsteking, door den invloed van de lucht, het voedsel, de geneeswijze enz. Intusschen laat zich de etter niet altijd gemakkelijk van slijm onderscheiden, hetwelk dikwijls met etter tevens ontlast wordt, waarom men de kennis van de uitwendige hoedanigheden dier vloeistof behoort te paaren met die der toevallen, welke den overgang eener ontsteking in verettering aanwijzen, hetgeen, bij eene uitwendige ontsteking niet zoo moeilijk, maar, bij eene inwendige dikwijls zeer bezwaarlijk is. Bij gene toch is het lijdend deel door de zinnen bemerkbaar, ontwaart men de teekenen eener meer hevige ontsteking dan gewoonlijk in deze ziekte waargenomen worden, wanneer zij door verdeeling, in eenen meer of min bepaalden zin, gescheiden wordt, zoodat de ontstokene oppervlakte hoog rood, brandend heet, droog, gespannen, en de smart buitengemeen is, terwijl men, zoo deze pijn kloppend wordt, zoo de lijder, bij eene eenigzins belangrijke of uitgebreide ontsteking, over huivering klaagt, zoo het gezwel zich in een punt verheft, welks roode kleur door eene gele of witachtige wordt vervangen, veilig besluiten mag, dat de etter gevormd wordt,

en men uit de verminderde spanning, de grootere uitgestrektheid der kleurs-verandering, het ophouden der kloppende pijn in het gezwel, die zich nu alleen bij deszelfs rooden omtrek bepaalt; uit de golving eener vloeistof onder de vingers des heilkundigen, en eindelijk, uit de opening des gezwels door de natuur of de kunst, zich overtuigd houden mag, dat de etter werkelijk afgescheiden is. Bij deze, dat is bij den overgang der ontsteking van eenig inwendig deel in verettering, zijn daarentegen de verschijnselen niet zelden duister, omdat de voorafgaande ontsteking slepend wezen, zich bij eenen kleinen omtrek bepalen of zoodanige deelen treffen kan, welker ongeschondene bewerktuiging en behoorlijke verrigting wel tot den goeden staat van het geheele lichaam noodig, maar die of minder gevoelig zijn, of in geene naauwe betrekking staan tot het geheel, zoo als en voornamelijk met de werktuigen, die tot den omloop des bloeds bestemd zijn. In zoodanige gevallen wordt deze overgang dikwijls miskend, en blijven onderscheidene dier ontstekingen, zonder welke toch geen etter kan gevormd worden, ook voor de meest geoeffenden verborgen, terwijl alleen eene toevallige ontlasting van etter langs den eenen of anderen weg nu en dan overtuigend bewijst, dat dezelve inderdaad bestaan hebben. Maar zijn de teekenen eener ontsteking van eenig belangrijk inwendig deel hevig en, bij gevolg, duidelijk, dan zijn ook de verschijnselen der etterwording in hetzelfde even kennelijk, dewijl alsdan de toevallen der ontsteking, bij zoodanigen overgang der ziekte, wel afnemen, maar niet geheel ophouden; de tijd waarop de verdeeling of scheiding derzelve gewoonlijk plaats grijpt (van den 7den tot den 14den dag der ziekte), zonder verdeeling of scheiding verloopt, de verrigting van het lijdend deel bij voortduring gestoord blijft, de pijn in hetzelfde nu plaats maakt voor

een gevoel van zwaarte, spanning of koude, de lijder meermalen over koude rillingen en, bij eene aanzienlijke verettering, over groote koude klaagt; en al deze toevallen door die eener aanvankelijke teringkoorts, als het kennelijk blijkt eener volledige verettering, achtervolgd worden.

2. In *verharding*, welke uitgang wel in alle deelen voorkomen kan, maar bijzonder in de klieren, of in die werktuigen des menschelijken ligchaams, welke van een klierachtig maaksel zijn, wordt waargenomen, en zulks wanneer de ontsteking niet verdeeld, of gescheiden, of ten onregte, of ontijdig, met zamentrekkende middelen behandeld wordt.

3. In *uitzweeting der vezelstof, of der wei van het bloed*, waardoor, in het eerste geval, de buitenste oppervlakte der ontstokene deelen met vezelstof bekleed wordt, en er alzoo schijnvliezen ontstaan, die, wanneer daarin, gelijk dikwijls plaats grijpt, vaten gevormd worden, onderscheidene deelen onderling verbinden, of door welke stof verdikking van de zelfstandigheid dier deelen veroorzaakt, en, in het andere geval, dat is, bij eene uitstorting van het weivocht, heete huid- of waterzucht in onderscheidene holligheden des ligchaams, voortgebracht worden.

4. In *vergrooting der lijdende deelen*, welke, nadat de ziekte geweken is, ontstaat, en zulks ten gevolge der slapheid en eener meer lijdende ophooping van vochten in deze deelen, als waardoor, bij eenen vernieuwen en sterken toevloed van bloed, ten laatste tot eene vermeerderde terugwerking der vaste deelen, alsmede door de prikkelbaarheid en gevoeligheid derzelve, die tijdens het bestaan der ontsteking gewoonlijk toegenomen en nadat deze heeft opgehouden, in andere gevallen, overgebleven is, tot eene herhaalde ontsteking aanleiding gegeven wordt.

5. In eene stoornis of verhindering der verrigtingen, in eene veranderde menging der bestanddeelen en eene ontaarding van het maaksel, alsmede in het verlies van de gedaante enz. der te voren ontstokene deelen, en zulks door de uitstorting der vochten in het lijdend deel zelf of in de naastbij gelegene werktuigen.

En c. In den dood:

1. Door *versterf*. Het plaatselijk versterf van het lijdend deel, onder den naam van *koudvuur* bekend, is, zoo het op de ontsteking van inwendige deelen volgt, bijna altijd doodelijk. Intusschen is een zoo ongelukkige uitgang dezer ziekte, even als die in *verzwering*, veeleer het gevolg eener *onzuivere* dan van eene *zuivere* ontsteking, en komt na deze alleen voor, wanneer de ziekte zeer hevig is, spoedig haren hoogsten trap bereikt heeft, kwalijk behandeld, de ontsteking niet met genoegzamen nadruk te keer gegaan, de ontstekingwerende geneeswijze te laat aangewend en men daarin te ver gegaan is, of zoo, het ontstoken deel voor geene uitzetting vatbaar zijnde, de omloop des bloeds daarin verhinderd en deszelfs leven alzoo uitgebluscht wordt. — Wanneer deze uitgang bij uitwendige ontstekingen plaats grijpt, verandert de pijn in gevoelloosheid, de hitte in gematigde warmte of in koude, de roode kleur van het lijdend deel in eene donker bruine, blaauwe, asch-graauwe of zwarte, de spanning in eene slappe, zuchtige zwelling, en scheidt zich de opperhuid, hier en daar, van hetzelfde af of verheft zich in blazen, waaruit zich een scherp en min of meer gekleurd vocht ontlast. — Maar zoo deze uitgang het gevolg is der ontsteking van inwendige deelen, dan houden, wanneer de ontsteking haar hoogste toppunt bereikt heeft, de pijn en hare overige verschijnselen, zonder eenig teeken van verdeeling of scheiding der ziekte, plotseling op, is de lijder schijn-

baar wel, maar kondigen echter de kleine en ongeregelde pols, de groote zwakheid, de herhaalde flauwten, de stuiptrekkingen, de stille ijlhoofdigheid met slaapzucht afgewisseld, het koud en kleverig zweet, de koude der ledematen, de onwillekeurige ontlasting der pis en der drekstoffen, het hippocratisch aangezigt, en dikwijls ook loodkleurige en zwarte vlekken op de oppervlakte des ligchaams, ter plaatse van het te voren ontstoken deel, den spoedig naderenden dood aan; — en

2. Ten gevolge der algemeene aandoening of der ziekten, die door de ontsteking voortgebracht en te voren, bij de beschrijving derzelve, en bij de opgave harer uitgangen onder *b* vermeld zijn.

De aanleg tot ontsteking is aan alle menschen gemeen, maar bijzonder eigen aan jeugdige, prikkelbare, gevoelige, sterke, volbloedige menschen, aan het galachtig temperament, aan hen, die meermalen door ontsteking geleden hebben, aan mannen meer dan aan vrouwen, aan den jeugdigen en middelbaren meer dan aan den kinderlijken leeftijd, en aan dezen meer dan aan dien der bejaarden enz.

De opwekkende oorzaken der ontsteking zijn ontelbaar, als waartoe al de zoodanige, zoo plaatselijke als algemeene behooren, welke, op eene voldoende wijze, onmiddellijk of middellijk, het hart en de slagaderen prikkelen, en derzelve werking, tot de voor de ontsteking vereischte maat, vermeederen kunnen. — Bijzonder brengt men daartoe uitwendige beledigingen van allerlei aard, door stooten, slagen of kneuzing, als ook vreemde zelfstandigheden, van buiten in het ligchaam gedrongen of daarin gevormd, geschotene of gesnedene wonden, beenbreuken, ontwrichtingen enz.; hevig werkende scheikundige prikkels, bijt- en scherpe geneesmiddelen, verbrandingen, onderscheidene vergiften en smetstoffen, het misbruik van verbittende

spijzen en geestrijke dranken, de verschillende koortssoorten in eenen hoogen graad, en meer bijzonder de ontsteking-koorts, alsmede onderscheidene slepende ziekten; elke sterke inspanning der krachten van eenig bijzonder deel of van het gansche ligchaam, hevige opwekkende aandoeningen des gemoeds, het afnemen of de verhindering van natuurlijke of tot gewoonte geworden ontlastingen van bloed, eene koude en drooge gesteldheid des dampkrings, met overmaat van electriciteit of zuurstoflucht, gelijk zulks plaats heeft bij droog en koud weder, met eenen oosten, noorden- of noord-oosten-wind; sterke hitte, groote en spoedige afwisseling van eene koude met eene warme lucht, en omgekeerd, welke, en meer soortgelijke oorzaken, bij de vereischte voorbeschiktheid, maar ook, wanneer zij daartoe een genoegzaam vermogen bezitten, bij den algemeenen aanleg tot ontsteking, den reeds vermelden invloed op het menschelijk ligchaam hebben, namelijk de werking van het hart en der bloedvaten, meer bijzonder die der slagaderen, verhoogen, hunne beweging verhaasten, en dien ten gevolge het bloed, welks vormdrift en leven mede toegenomen is, in eenig deel ophoopen zullen, terwijl hetzelfde door den krampachtigen toestand, in de vaten van het lijdend deel daardoor opgewekt, niet in gelijke hoeveelheid door de aderen wordt terug gevoerd, zoo dat daarin, alsmede in de meerdere duurzaamheid van dien toestand en de grootere stoornis der verrigtingen, het verschil eener ontsteking van eene werkdadige ophooping en van den geprikkelden toestand van eenig deel, welke voor eenen geringen graad van ontsteking moet gehouden worden, schijnt gelegen te zijn, en deze toestand voor de naaste oorzaak der ontsteking te mogen gehouden worden, als waaruit alle zoo wel plaatselijke als algemeene toevallen derzelve

zich verklaren laten.

De voorspelling bij eene ontsteking is gunstig, wanneer de oorzaak der ziekte van weinig belang is en ligt kan verwijderd worden, wanneer de graad derzelve gering en, bij gevolg, ook de algemeene aandoening, welke door het plaatselijk lijden veroorzaakt wordt en daarmee in een onmiddellijk verband staat en die, wederkeerig, de plaatselijke ziekte verslimmert, niet zeer gewichtig is; wanneer het ontstoken deel niet tot die deelen behoort, aan welke eene belangrijke en voor het leven noodzakelijke verrigting is toevertrouwd of die eenen gewichtigen invloed op het geheele ligchaam uitoefenen, of dat het ontstoken deel zelf te verwijderd is van het hart, of zoodanig een is, waarin het leven weinig is ontwikkeld; wanneer het door het derwaarts vloeijend bloed voor uitzetting vatbaar, en aan de oppervlakte des ligchaams geplaatst is, wanneer de ontsteking zuiver en oorspronkelijk en, ingeval eener afgeleide ziekte, zich van meer naar min belangrijke, zoo als van de in- naar de uitwendige deelen verplaatst heeft; wanneer de ziekte, ter bereiking van haar hoogste standpunt, hare onderscheidene tijdperken niet te spoedig doorloopt, en tijdig en doelmatig behandeld wordt, wanneer de krachten des lijders ongeschonden en zijne vochten gezond zijn, wanneer zijne gesteldheid sterk is, maar zonder die strakke en drooge vezel, welke het ontstaan dezer ziekte begunstigt en hare verdeeling of scheiding moeilijk maakt enz.; alle welke omstandigheden tot de gunstige, gelijk die daarmee strijdig zijn, tot de ongunstige voorzegging in deze ziekte aanleiding geven, en waarvan, gelijk zulks bij de voordragt der bijzondere ontstekingen nader blijken zal, de voor- of nadeelige uitgang dezer ziekte afhangt.

Ter genezing der ontsteking wordt vereischt :

1. Dat hare opwekkende oorzaken, zoo die bekend en daarvoor vatbaar zijn, verwijderd;

2. De ontsteking zelve, gelijk ook hare toevallen en de gevolgen daarvan, te keer gegaan;

En 3. Hare gunstige verdeling of scheiding bevordert, alsmede hare min gelukkige uitgangen doelmatig behandeld en de herstelling der ziekte bespoedigd worden.

1. Eene vlugtige beschouwing der oorzaken, die tot ontsteking aanleiding geven kunnen, en van welke er slechts eenige weinige boven vermeld zijn, moge overtuigend bewijzen, dat wel onderscheidene derzelve, zoo als uitwendige prikkels enz. kunnen verwijderd, van anderen de schadelijke eigenschappen, zoo als van zamengedrongene delfstoffelijke zuren of loogzouten, van onderscheidene vergiften enz., verbeterd en alzoo, in het een en ander geval, de gevolgen daarvan menigmaal voorgekomen of, bij haar ontstaan onderdrukt worden kunnen, maar ook, dat er vele ontstekingen bestaan, welker oorzaken onstoffelijk, onbekend zijn, of, zoo zij al bekend zijn, de verwijdering derzelve echter of niet dadelijk of in het geheel niet plaats hebben kan, zoo als, wanneer de ontsteking van algemeen werkende oorzaken, b. v. van smetstoffen, van vreemde voortbrengselen, die in de onderscheidene deelen des menschelijken ligchaams kunnen gevormd worden, of ook van ontwrichtingen, beenbreuken enz. afhangt; — in welke gevallen men, en zoo ook wanneer de ontsteking zeer hevig is, de eerste aanwijzing moet laten varen en zich alleen, of althans aanvankelijk, bij de tweede behoort te bepalen.

2. Tot deze zal bij eene geringe, of bij den aanleg tot eene meer ernstige ontsteking, eene verkoelende leefwijze, welker voorschriften bij het einde van het hoofdstuk over de ontsteking-koorts zijn voorgedragen, toe-

reikend zijn , maar , hoewel daardoor de eigenlijke behandeling der ziekte aanmerkelijk ondersteund wordt , ja zelfs een belangrijk deel daarvan uitmaakt , zal zij , bij eene eenigzins ernstige en vooral bij eene zoodanige plaatselijke ziekte , die eene verhoogde werking van het hart en der bloedvaten ten gevolge heeft , echter alleen onvermogenend wezen , om , ter voldoening aan de tweede aanwijzing , de ontsteking met hare toevallen en gevolgen te keer te gaan .

Wanneer dan eenig uit- of inwendig deel des menschelijken ligchaams ontstoken is , hetzij er te voren aan de eerste aanwijzing voldaan werd , of zulks niet mogelijk was , dewijl men , gelijk reeds te voren vermeld is , dikwijls door de hevigheid der ziekte daarin verhinderd wordt , of de oorzaak der ziekte onbekend , of de zelve niet of niet dadelijk vatbaar is voor verwijdering enz. , is de ontstekingwerende geneeswijze , en het voornaamste middel daarvan , de bloedontlastingen , aangewezen . Intusschen hangt het geheel van den graad der ziekte af , of de ontstekingwerende geneeswijze slechts plaatselijk behoort aangewend , dan wel of , althans aanvankelijk , algemeen werkende middelen ter herstelling van dezelve gevorderd worden ; want met de mindere of meerdere mate van het plaatselijk lijden staat , gelijk wij reeds hebben opgemerkt , de aandoening van het gansche ligchaam en meer bijzonder de hevigheid der ontsteking-koorts in een onmiddellijk verband , zoodat eene ontsteking zoo gering zijn kan , dat zij zich bij het ontstoken deel schier alleen bepaalt , en door geene of slechts door eene nauwelijks merkbare koorts gevolgd wordt , maar daarentegen ook zoo gewigtig kan zijn , dat eene ontsteking-koorts , geëvenredigd aan den graad der plaatselijke aandoening , daardoor veroorzaakt wordt . — In het eerste geval zijn de plaatselijk werkende middelen genoegzaam , terver-

deeling of scheiding der ontsteking; in het ander worden daartoe eerst algemeenwerkende middelen vereischt, en hebben deze veelal het vermogen, om met het algemeen, ook tevens het plaatselijk lijden, dat is, met de ontsteking-koorts ook de plaatselijke ontsteking, welke de koorts veroorzaakt heeft, te doen ophouden; terwijl, zoo dit daardoor niet geschiedt, eerst na het verminderen der algemeene aandoening, in die van het oorspronkelijk lijdend deel moet voorzien worden.

Indien dan eene ontsteking van eenig bijzonder deel van geen groot belang is, en daardoor geene of geene gewigtige algemeene toevallen veroorzaakt worden, maar zij echter te hevig is, om hare genezing van de ontstekingwerende leefwijze alleen te verwachten, — zal men, en zonder vrees voor eenig nadeelig gevolg, gebruik maken kunnen van plaatselijke bloedontlastingen door middel van bloedzuigers, bloedige koppen op, of inkervingen van of in de nabijheid van het lijdend deel gemaakt, ten einde dit van de te groote hoeveelheid bloeds te ontdoen, deszelfs zwelling te verminderen en deszelfs verrigting, voor zoo verre deze door de ontsteking gestoord werd, te herstellen. Verder zijn weckmakende, verzachtende en verdoovende stovingen of pappen aangewezen, die laauw moeten aangewend worden, alsmede afleidende, roodmakende en blaartrekende middelen, wanneer het lijdend deel door de ontlasting van bloed, ingeval die gevorderd wordt, tot eene gunstige uitwerking dezer middelen is voorbereid, ten einde, wanneer de ontsteking *zuiver* en *oorspronkelijk* is, door eenen sterken uitwendigen prikkel, de in het lijdend deel nog overgeblevene verhoogde werking of krampachtige aandoening verminderd of weggenomen, of, zoo zij *onzuiver* is, daarenboven de stoffelijke oorzaak der ziekte, in sommige gevallen, verwijderd worde. Is daarentegen de ontsteking hevig of door de-

zelve eenig belangrijk deel aangetast (in welk geval de aandoening van het geheele gestel niet achterwege blijft), dan moet, zoo als reeds boven werd aangemerkt, alvorens men de ziekte plaatselijk behandelt, de ontstekingswerende geneeswijze in haren geheelen omvang aangewend worden, welke behandeling echter, als reeds bij de ontsteking-koorts voorgedragen, hier niet behoeft herhaald te worden, te meer daar wij dezelve, bij de beschouwing der bijzondere ontstekingen, nog nader ontwikkelen zullen.

3. Daar nu de geneesheer door zoodanig eene geneeswijze den weg tot eenen gunstigen afloop der ziekte bereidt, zoo wordt tot eene min of meer volkomene verdeeling of scheiding der ontsteking, gelijk reeds bij de behandeling der ontsteking-koorts gezegd is, slechts gevorderd, dat de natuur in hare pogingen tot de scheiding der ziekte noch gestoord noch verhinderd worde, hetzij door eene niet toereikende, of door eene te ver gedrevene ontstekingswerende geneeswijze of door het aanwenden van zoodanige geneesmiddelen, waarmede men het oogmerk zoude kunnen hebben, om hier der natuur de wet te stellen, dat is, den tijd te bepalen wanneer, en de wegen, langs welke men verlangt, dat de critische ontlastingen der ziekte geschieden zullen. De ontstekingswerende geneeswijze toch, voor zoo verre men daartoe bloedontlastingen bezigt, vervangt hier alleen de *heilzame* ontlastingen, die de natuur, welker dienaar de geneesheer steeds blijft, hoe werkdadig hij, bij deze zijne handelwijze, schijnen of zelfs zijn moge, anders voortbrengt, gelijk hij ook, als zoodanig, handelt, wanneer hij, zóó bij eenige plaatselijke ontsteking, als bij de ontsteking-koorts, wanneer de ziekte niet gescheiden wordt, door eene wel bestuurde genees- en leefwijze de critische ontlastingen tracht voort te brengen, alsmede zoo hij

die, nadat dezelve eenmaal veroorzaakt zijn, aan de natuur overlaat, zonder acht te geven op derzelve hoeveelheid, en zulks, zoo lang de krachten des lijders het veroorloven en de ziekte daaronder vermindert, daarbij vermijdende al wat haar in haar werk zoude kunnen storen, als wanneer hij de te sterke ontlastingen beteugelt of, zoo die wel *critisch* zijn, maar langs gevaarlijke wegen geschieden, aan dezelve eene andere rigting tracht te geven.

Op deze gronden rust het eerste deel der derde aanwijzing, namelijk het begunstigen eener gelukkige scheiding der ontsteking, en hebben wij de toepassing der voorschriften daartoe betrekkelijk reeds bij de voordragt der ontsteking-koorts aangewezen, gelijk wij die bij de behandeling der bijzondere ontstekingen, in het vervolg, nader aantoonen zullen. — Hoe doelmatig intuschen eene ontsteking ook behandeld worde, kan men echter niet altoos eenen min of meer ongunstigen uitgang derzelve en evenmin, in elk geval, derzelve na-deelige gevolgen verhoeden. Wanneer men dan de onderscheidene uitkomsten der ontstekingen in *geneesbare*, *moeijelijk-* en *niet-herstelbare* onderscheidt, behooren tot de laatstgenoemde, in verre de meeste gevallen, de menging, de verandering en de ontaarding van het maaksel, de vergrooting en vermindering van omvang, de verdikking der zelfstandigheid, de onderlinge zamengroeijing der te voren ontstokene deelen en zoodanig eene verharding derzelve, waarbij hunne bewerktuiging vernietigd is, en de vaste en vloeibare deelen, als in één gesmolten, slechts geringe teekenen van leven en al ligt aanleiding geven tot eene onherstelbare ontaarding hunner zelfstandigheid; terwijl, in andere gevallen van verharding (en deze komen, althans na zuivere ontstekingen, meer dan de zoo evengenoemde, voor) deze kwaal wel altijd langdurig en moeijelijk ge-

neesbaar is, maar evenwel, door min of meer, ofschoon dikwijls eerst door de meest doordringende oplossende middelen, voor herstelling vatbaar blijft. — Hiertoe brenge men ook, in sommige gevallen, en altijd tot de moeilijk herstelbare uitgangen der ontsteking, de *heete waterzucht*, als gevolg eener uitstorting van de wei des bloeds in min of meer belangrijke deelen, in den vetrok, in den schedel, in de borst- of buiksholte, als welke, door de stoornis van hoogst gewigtige verrigtingen, plotseling den dood veroorzaakt of, bij eenen niet zoo spoedigen en noodlottigen uitgang, eene min of meer werkdadige ontstekingswerende geneeswijze en zoodanige middelen vereischt, die de ontlasting van het uitgestorte water, naar den verschillenden aard der ontsteking en de zitplaats der ziekte, langs onderscheidene wegen en op verschillende wijzen bevorderen, gelijk zulks bij de behandeling der waterzucht nader blijken zal.

De uitgang der ontsteking in *verettering*, welligt slechts in graad van dien door verdeeling en scheiding onderscheiden, is, in het algemeen minder, en althans niet wenschelijk, wanneer zij het gevolg is der ontsteking van inwendige deelen. Zoo evenwel deze overgang niet te vermijden is, komt alles op de keuze aan van zoodanige middelen, welke deze bijzondere afscheiding bevorderen en wijzigen kunnen. — Daartoe zijn, bij eene ontsteking van uitwendige deelen, naar gelang der omstandigheden, plaatselijk verzachtende, verkoelende, ook wel verdoovende of prikkelende, al of niet met soortgelijke inwendige middelen gepaard, aangewezn, moettende, de verettering geschied zijnde, het gezwel, zoo de natuur dit niet verrigt, door de kunst geopend worden, en zulks vroeger, wanneer de etter, in de nabijheid van edele deelen afgescheiden, door drukking, de verrigtingen dier

deelen dreigt te storen, of zich, in plaats van naar buiten, naar binnen dreigt te ontlasten, of door denzelfven verzakkingen te vreezen zijn; terwijl de opening later geschieden moet, zoo de verettering, ten gevolge eener ontsteking van klieren of van werktuigen van een klierachtig maaksel plaats grijpt, of men door dezelve eene verharding wenscht op te lossen of andere gebreken der bewerktuiging wenscht te vernietigen, om eindelijk de zweer naar de voorschriften der heilkunde te herstellen. — Door gelijksoortige middelen moet ook de verettering van inwendige deelen op zoodanig eene wijze bestuurd worden, dat, de afscheiding in eene juiste hoeveelheid en bij de gewenschte hoedanigheid van den etter geschiedende, de natuur aan de kunst ondersteuning, bij eene te geringe afscheiding, versterking en bij te groote hoeveelheid en afwijking van de vereischte gesteldheid dezer vloeistof matiging dier afscheiding en verbetering van de hoedanigheid des etters ontleene, ten einde het nu onvermijdelijk doel, de opening van het gezwel en de ontlasting van den etter, zoo spoedig en gelukkig mogelijk bereikt, en de sluiting der wonde zoo veel doenlijk bevorderd worde.

Het *versterf*, de laatste uitgang der ontsteking, dat in eene vernietiging der bewerktuiging van het lijdend deel bestaat, is dikwijls zeer gevaarlijk, wanneer eene aanmerkelijke oppervlakte der uitwendige en, zoo als reeds te voren is aangemerkt, voor het geheel schier altoos doodelijk, wanneer inwendige deelen daardoor zijn aangedaan. Het is alzoo van het hoogste belang dezen zoo ongunstigen uitgang der ontsteking vóór te komen, hetgeen in *onzuivere* ontstekingen geschiedt door eene gepaste behandeling der ziekten, welke tot dien uitgang aanleiding geven kunnen, zoo als der zenuw-, rot-, gastrische- en zinking-koortsen en van zoo menige slepende ziekten; en in *zuivere*

maar zeer hevige ontstekingen, in het algemeen, of in die van bijzondere deelen, welke geene uitzetting toelaten, door het aanwenden der ontstekingwerende geneeswijze in haren geheelen omvang, en in het laatste geval, waar het plaats hebben kan, ook door de hand des heelmeeesters. Indien men door deze middelen het versterf niet kan verhoeden, moet men echter deszelfs verdere uitbreiding, alsmede de opslorping der rottende stoffe uit een deel, welks bewerktuiging vernietigd en welks vochten ontaard zijn, zooveel mogelijk trachten tegen te gaan. Intusschen is het verhinderen der verdere uitbreiding van het koudvuur het werk der natuur, welke dit ten uitvoer brengt door eenen bepaalden graad van ontsteking in den omtrek van het afgestorven deel, terwijl zoowel eene te hevige als te geringe ontsteking hetzelve begunstigt. Diensvolgens is het de pligt des geneesheers de ontsteking in de nabijheid van het verstorven deel, gelijk ook de koorts, zoo beiden te hevig zijn, door eene voorzigtige ontstekingwerende geneeswijze, en wanneer eenig deel, aan de oppervlakte des ligchaams geplaatst, door versterf is aangedaan, door het uitwendig gebruik van verzachtende en pijnstillende middelen, te verminderen, of, zoo in een tegenovergesteld geval de ontsteking en de koorts te gering zijn, die, door het aanwenden van opwekkende en min of meer prikkelende middelen, in zoo verre te vermeerderen, dat niet slechts het zoo even gezegd doel maar ook de scheiding van het verstorven gedeelte van de levende zelfstandigheid bereikt, of aan de kunst eene veilige gelegenheid geschonken worde om hetzelve te verwijderen, waartoe, onder anderen, de *cortex peruvianus*, de *rad. arnicæ*, de *camphora*, de *acida mineralia*, de *wijn* en soortgelijke middelen tot inwendig en daarenboven, bij het versterf van oppervlakkige

deelen, tot uitwendig gebruik, nog onderscheiden andere zamentrekkende, prikkelende, specerijige middelen onder de gedaante van strooipoeder, omslagen, stovingen of pappen, zijn aangewezen, benevens inkervingen in en somwijlen ook verwijdering van het verstorven deel, waardoor aan den vuilen etter eene vrije ontlasting verschaft, de opslorping dier stof, welke anders tot nadeel van het geheele ligchaam geschiedt, verhoed, en aldus ook aan dit gedeelte dier aanwijzing voldaan wordt.

Alles wat tot dus verre over de ontsteking in het algemeen, gezegd is (want hetgeen nopens de bevordering der herstelling en over den leefregel, dien men in de ontsteking houden moet, zoude kunnen gezegd worden, is reeds in het hoofdstuk over de ontstekingskoorts voorgedragen) is ook op die van elk bijzonder deel toepasselijk. Dan deze onderscheiden zich weder onderling door verschijnselen, die aan iedere derzelve eigen zijn en gewijzigd worden door en afhangen van het verschil der bewerktuiging, der levens-werkzaamheid en der verrigting der lijdende deelen of van die, welke in derzelve nabijheid geplaatst zijn of daarmede in een medelijdig verband staan. — Daar nu zoodanig onderscheid ook eenen aanmerkelijken invloed hebben moet op de behandeling dier ziekten, vloeit, uit het een en ander, het nut en zelfs de noodzakelijkheid voort, om alle of althans de voornaamste ontstekingen der inwendige deelen, als welke alleen tot het gebied der geneeskunde behooren, voor te dragen, waartoe wij thans overgaan, terwijl wij tevens, om redenen in

de inleiding vermeld, van eenige uitwendige ontstekingen het een en ander zeggen zullen, willende wij, ter geregelde behandeling en op het voetspoor van anderen, eenen aanvang maken met de beschouwing van de ontsteking der werktuigen, welke in en aan den schedel geplaatst zijn, om daarna tot die van den hals, de borst- en buiksholte over te gaan.

Elfde Hoofdstuk.

ONTSTEKING DER HERSENEN EN VAN DERZELVER VLIENZEN.

(*Inflammatiō Cerebri et Meningum, Phrenitis, Encephalitis, Meningitis.*)

Door deze benamingen verstaat men de ontsteking van de geheele zelfstandigheid der hersenen of van een gedeelte derzelve, hetzij dit aan de oppervlakte of meer in de diepte der hersenen geplaatst is, alsmede die van het harde, het spinnewebs- en het bloed- en vaatrijke of zachte-hersenvlies (*Inflammatiō meningum, Meningitis, Arachnoïditis, Inflammatiō piae matris*) dewijl, zoo deze onderscheidene ontstekingen al, gedurende het leven, van elkander onderkend en de toevallen van elke derzelve aangewezen konden worden, gelijk zulks bij de aanmerkelijke vorderingen der ziektekundige ontleedkunde, in den laatsten tijd, na den dood gedaan is, en, misschien te eeniger tijd ook, gedurende het leven, mogelijk worden zal, het voor als nog geheel nutteloos wezen zoude, om ziekten van gelijken aard, die zelden, zoo ooit, onvermengd voorkomen en in het algemeen eene gelijke geneeswijze ver-

eischen , als bijzondere en onderling geheel verschillende ziekten voor te dragen.

Zoodanig eene zuivere , oorspronkelijke , eigenlijdende ziekte , hetzij de ontsteking eerst in de vliezen of in de zelfstandigheid der hersenen ontstaan zij , of , in het een of ander dier deelen , hare zitplaats hebbe , is in ons land zeldzaam. Minder zeldzaam echter is , vooreerst , de afgeleide of opvolgende , schoon eveneens eigenlijdende ontsteking der hersenen , dat is die , welke ontstaat ten gevolge van een ontstekingsachtig lijden van eenig ander ingewand , maar dat plotseling en zonder verdeeling of scheiding heeft opgehouden en door de ontsteking der hersenen vervangen wordt ; ten anderen , eene medelijdige aandoening der hersenen met eenig ander lijdend deel , welke , zoo zij eenen geruimen tijd aanhoudt , eene hersenontsteking worden kan ; eindelijk , ten derde , ook die , welke in den loop eener andere ziekte met koorts vergezeld voorkomt , en waardoor , in het eerste geval , de zieke , reeds door eene voorafgaande ontsteking uitgeput , nu door eene andere en veeltijds meer gewigtige ziekte ; in het ander , zoo lang zij de hoogte eener ontsteking nog niet bereikt , de lijder slechts door een medelijdige aandoening der hersenen , welke met de oorspronkelijke ziekte in een onmiddellijk verband staat ; in het laatste eindelijk , door eene meestal onzuivere ontsteking der hersenen wordt aangetast.

Met uitzondering van die , welke het gevolg is van uitwendige beledigingen of van eenige andere zeer spoedig en sterk werkende oorzaak , wordt de zuivere en oorspronkelijke ontsteking der hersenen voorafgegaan door de volgende voorboden : door een gevoel van volheid en hitte in het hoofd , door eene roode kleur van het aangezicht en der oogen , door een' onrustigen slaap , waaruit de lijder meermalen door schrikverwekkende droomen ontwaakt ; door eene hem

anders niet eigene neiging tot drift, welke ligt tot gramschap overslaat; door eene droogheid van het geheele ligchaam en meer bijzonder van die deelen, welke in de nabijheid der hersenen geplaatst zijn, zoo als van de mondholte, der tong, der oogen enz.; door eene buitengewone gevoeligheid der uitwendige zintuigen, meer bijzonder van het oog en oor voor het licht en het geluid, waardoor anders bijna onmerkbare aandoeeningen dezelve pijnlijk aandoen; door een geruisch en geluid in de ooren, als door een voortreffelijk gezang of door blaasinstrumenten voortgebracht; door het strak staren met de oogen op één punt, als of de ziel met eenig onderwerp geheel ware ingenomen; door eene krampachtige beweging der vingers, door eene ligte ijlhoofdigheid en eene vergetelheid van hetgeen kort te voren geëischt of geschied is — welke verschijnselen, die in de meeste gevallen ook eene afgeleide hersenontsteking voorafgaan, alle van eene werkdadige ophooping eener groote hoeveelheid bloeds in de hersenen getuigen, en bij de wording der ziekte door de aan deze eigene kenteekenen vervangen worden. De volheid en hitte van het hoofd maakt dan plaats voor eene bepaalde, kloppende of drukkende, somtijds onlijdelijke pijn in hetzelfde, het aangezicht is opgezet, veeltijds hoog rood, en de blik dreigend; de oogen pullen uit het hoofd, staan verwilderd en zijn, in het verder verloop der ziekte, als met een fijn stof bezet of tranend; de reeds groote gevoeligheid der zintuigen, bijzonder die van het gezicht en het gehoor, vermeerderd, zoodat het licht bijna ondragelijk wordt, de pupillen zich vernauwen en de oogen veeltijds gesloten blijven en een sterk geluid eenen hoogst onaangenaamen indruk maakt; de voorstellingen, het oordeel en de inwendige zinnen worden verward, en geven aanleiding tot eene buitengewone rusteloos-

heid, tot eene aanhoudende en onstuimige ijshoofdigheid, tot eene bijna voortdurende zucht om te spreken, te schreeuwen, te zingen, te lagchen, te huilen, te vloeken en zoodanige gewelddadige handelingen te bedrijven, waardoor de lijder zichzelve en anderen tracht te benadeelen, terwijl hij pogingen doet om te ontvlieden enz. De ontsteking-koorts, welke al spoedig deze toevallen vergezelt, is hevig, de pols hard, klein en ingetrokken, de hitte des ligchaams bereikt spoedig eene aanmerkelijke hoogte, de ademhaling is diep en zeldzaam en staat in geene verhouding tot de menigvuldigheid van den pols, de hals- en slaap-slagaderen kloppen sterk, de dorst is veeltijds gering bij eene groote behoefte tot drinken, of, zoo de zieke, hetgeen echter zeldzaam het geval is, aan die behoefte, en alsdan nog meestal spaarzaam, voldoet, gaat het slikken, uit hoofde van de droogheid der keel en van de spijsbuis, veelal met een bijzonder geluid gepaard, terwijl diezelfde toestand van het strottenhoofd en der luchtpijp aanleiding geeft tot eene heesche, onwelluidende en bevende stem; daarnevens ontstaat er braken eener koperkleurige gal, ten gevolge der medelijdige aandoening der buksingewanden met die des schedels; somtijds ook wordt het bloed, droppelsgewijs, uit den neus ontlast, ontstaan er zenuwtoevallen, zoo als stuipten enz. Wanneer zoodanig eene ontsteking der hersenen eenen ongunstigen keer neemt, sterft de lijder veeltijds onder deze toevallen, of gaat de ziekte, in eenen met den zoo even beschreven geheel tegenstrijdigen toestand over, als wanneer zij veel overeenkomst verkrijgt met die ontsteking der hersenen, welke meestal door uitwendig geweld voortgebracht wordt en geheel andere verschijnselen oplevert. Door zoodanige oorzaken toch wordt het bloed op ééns en in eene groote hoeveelheid in de hersenen opgehoopt, en, de-

ze daardoor in hare verrigting gestoord of verhinderd zijnde, ontstaat er eene schijnbare zwakheid, vergezeld van al de teekenen eener beroerte uit volbloedigheid, welke toestand zich daarvan alleen door het aanwezig van koorts en eene min of meer stille, schoon daarom niet minder sterke ijshoofdigheid, en dan nog somtijds zeer bezwaarlijk, laat onderscheiden. De lijder toch ligt stil en ijlt of is, bij eenen zeer hoogen graad der ziekte, als in eenen diepen slaap verzonken, waaruit hij niet of slechts voor eenige weinige oogenblikken kan worden opgewekt; de ademhaling is bezwaarlijk en snorkend, de willekeurige beweging en het vermogen der uit- en inwendige zinnen zijn belet, men bemerkt eenige stuipachtige bewegingen, zoo als peestrekken en vlokkenlezen, terwijl de ontlastingen buiten weten des lijders plaats hebben enz. enz.

Zoodanig zijn de verschijnselen eener hevige en spoedig afloopende ontsteking der hersenen, de eerste mogelijk van die der vliezen, de laatste van de zelfstandigheid der hersenen zelve. Dan, ettergezwollen en onderscheidene andere werktuigelijke gebreken, welke, bij het openen van lijken, in de hersenen gevonden zijn, en dat bij menschen, wier gezondheid nimmer merkbaar geleden of wier laatste ziekte geene aanleiding gegeven had om eene ontsteking, verettering of eenig ander gebrek van dat ingewand zelfs maar te vermoeden, pleiten daarenboven voor het bestaan van *slepende* of *verborgene* ontstekingen van dat ingewand, van welke ontstekingen de toevallen, zoo die eener zeer ernstige en heete in sommige gevallen reeds duister en in de door medegevoel lijdende deelen dikwijls eer, dan in het oorsponkelijk lijdend deel bemerkbaar zijn, niet zelden geheel moeten miskend worden, zoodat, wanneer er uitwendige beleedigingen zijn voorafgegaan en deze achtervolgd worden door eene

bestendige en hardnekkige pijn in het hoofd, door duizeligheid, door zinsbedrog, door geringe afwijking der verstandsvermogens, door neiging tot slaap, door ongeregelde en onwillekeurige beweging der spieren, door koortsachtige aandoeningen met eenen kleinen, zwakken, dikwijls weeken en menigvuldigen pols, door walging of braken, deze teekenen het bestaan eener zoodanige slepende of verborgene ontsteking min of meer waarschijnlijk maken.

De uitgangen der hersenontsteking zijn:

a. In de gezondheid:

1. Door *verdeeling* der ziekte, na ruime ontlastingen van bloed uit den neus, de speenvaten of de baarmoeder, en zulks bij den aanvang der ziekte.

2. Door *scheiding*, door middel dierzelfde ontlastingen van bloed, vooraf gegaan door de koking der ziekte en gevolgd door een algemeen, ruim, warm zweet, en de ontlasting eener gekookte pis, welke een ligt bezinksel vallen laat.

b. In andere ziekten:

1. In *veretting*, welke uitgang moeilijk bij eene *slepende*, maar ligter bij eene zeer *heete* ontsteking, te herkennen is. — Wanneer toch de toevallen, na eenen korter' of langer' duur, welke door den min of meer hevigen graad der ziekte bepaald wordt, zonder *verdeeling* of merkbare *scheiding* der ziekte, op ééns verminderen maar niet ophouden, en de lijder daarbij over koude rillingen klaagt, zijn deze verschijnselen het bewijs, dat er etter gevormd wordt; terwijl de stoornis van de verrigtingen der hersenen, deels door den prikkel dezer vreemde en somwijlen scherpe stoffe, en ten andere door hare werktuigelijke drukking, die tot onlijdelijke hoofdpijn, hernieuwing der ontsteking, slapeloosheid of slaapzucht, duizeligheid, benaauwdheid, verlamming, stuipen en beroerte aanleiding geeft,

aantoont, dat de etterwording werkelijk geschied is. Gemeenlijk is deze uitgang, vroeger of later, doodelijk, ten zij, in zeldzame gevallen, de etter zich door den neus, de ooren, de beenderen des schedels of door telkens wederkeerende gezwollen aan het uitwendig hoofd, den hals, den rug of aan de onderste ledematen eenen weg naar buiten bane en het leven aldus gerekt, of ook wel de gezondheid geheel hersteld wordt.

2. In de *heete waterzucht* der hersenen, waarbij op de oppervlakte of in de zelfstandigheid der hersenen eene wei-, veeltijds tevens etterachtige vloeistof, in eene mindere of meerdere, somtijds in eene vrij aanzienlijke hoeveelheid, wordt uitgestort, zijnde deze uitgang niet slechts het gevolg eener hersenontsteking bij volwassenen, maar ook en vooral van die ziekte bij kinderen.

3. In *verweeking*, welke verandering van de zelfstandigheid der hersenen, ten opzichte van hare vastheid, kleur en samenstelling, minder als het gevolg van eene heete dan van eene meer slepende en dikwijls onzuivere ontsteking schijnt te moeten beschouwd worden, ofschoon zij door anderen, aan andere, grootendeels nog onbekende oorzaken en somtijds strijdig met die, welke eene ontsteking doen ontstaan, wordt toegeschreven.

4. In *verharding*, *verdikking*, *verbeening* van een gedeelte der hersenen en hare vliezen, in *sponsachtige uitwassen* enz., welke gebreken waarschijnlijk hun bestaan aan eene ontsteking derzelve te danken hebben, terwijl zij zich door geene zekere toevallen herkennen, van elkander en van andere ziekten der hersenen onderscheiden laten en meestal, door de hersenen te drukken en hare verrigting te verhinderen, onder de verschijnselen van beroerte of stuipen met den dood des lijders eindigen.

En 5. In onderscheidene ziels-ziekten, in eene tijdelijke of voortdurende verzwakking der verstandsvermogens, in het verlies van het geheugen, in onnozelheid, in onherstelbare duizeligheid, in vallende-ziekte, in gebreken der zintuigen, bijzonder van het gezigt en het gehoor, zoo als in blindheid, doofheid enz.; en zulks ten gevolge der uitputting van de krachten des lijders door de hevigheid der ziekte, meeren-deels ook door de werkdadige behandeling, welke deze vereischte of door eene voor onze zintuigen onbemerkbare verandering der bewerktuiging van een zoo edel deel, door de verzwakking van het zenuwstelsel met eene verhoogde gevoeligheid van hetzelfde enz.

En c. In den dood:

1. Door de *hevigheid der ontsteking*, waardoor de verrigting der hersenen geheel verhinderd wordt en de ziekte, onder de teekenen eener beroerte, zoo als verlamming, gemis van gevoel en van bewustheid, of onder stuipen, doodelijk afloopt; of door *versterf* van het een of ander gedeelte van dat ingewand, waartoe de gesteldheid van hetzelfde wel bijzonder aanleiding geeft, maar dat toch zeldzaam plaats grijpt, daar de ziekte gewoonlijk vroeger met den dood eindigt, zoo dat deze noodlottige uitgang der hersenontsteking schier alleen wordt waargenomen ten gevolge van eene onzuivere ontsteking of, en in verre de meeste gevallen, na uitwendige beleedigingen, waardoor de zelfstandigheid der hersenen geschonden en eene zeer hevige ontsteking veroorzaakt wordt;

En 2. schoon meestal minder spoedig, door de ziekten, welke door de hersenontsteking ontstaan zijn en na dezelve overblijven, welke ziekten onder *b.* vermeld zijn.

In de lijken dergenen, welke door eene hersenontsteking zijn omgekomen, ontmoet men in de bewerkt-

tuiging der hersenen, naar mate de lijders vroeger of later voor het geweld der ziekte bezweken zijn, onderscheidene afwijkingen van den gezonden toestand. Nu eens zijn de hersenen maar nog meer de hersenvliezen, blijkens het groot aantal haarvaten, welke, in den gezonden staat nauwelijks bemerkbaar, maar nu met bloed gevuld en opgezet zijn, nog in eenen staat van ontsteking; dan weder doen zich in beiden de bewijzen op, dat deze ontstoken geweest zijn, blijkens de verdikking, de ondoorschijnendheid en de uitzweeting eener onderscheidene stoffe op de oppervlakte derzelve; terwijl men weder in de lijken van anderen ettergezwollen ontmoet of verzwering, vermeerderde of verminderde zamenhang, verharding, verbeening of verweeking van of knobbels in derzelve zelfstandigheid. Wijders worden ook de kenteekenen waargenomen van den overgang der ontsteking in versterf, hetgeen echter uit hoofde der bovenvermelde redenen, zeldzaam plaats heeft. Ook ontdekt men eene uitstorting van wei, van vezelstof, van een bloedig vocht, van bloed, of van eenen zuiveren of stinkenden etter op de oppervlakte en in de holligheden der hersenen of op den grond van het bekkeneel, en eindelijk ook onderscheidene gezwollen en uitwassen van verschillenden aard, welke hunnen oorsprong dan eens aan eene ziekelijke ontaarding der zelfstandigheid van de hersenen, dan weder aan die der vliezen verschuldigd zijn, hebbende er, in die gevallen, waar men, na den dood, geene verandering in de bewerktuiging der ingewanden van den schedel gevonden heeft, waarschijnlijk of aléén eene medelijdige aandoening der hersenen, onder den schijn van ontsteking, plaats gehad, of een lijden der levens-werkzaamheid van dat ingewand.

De voorbeschiktheid tot deze ziekte is over het algemeen dezelfde, als tot elke andere ontsteking; daar-

enboven maken het bloedrijk, het gal- en zenuwachtig temperament, de ontwikkeling, waaraan het ligchaam des kinds, en meer bijzonder deszelfs hoofd, in de vroegere tijdperken zijn levens onderworpen is, de aangeboren aanleg tot scrofelziekte en, bij gevolg, de kinderlijke, maar ook de jeugdige en mannelijke leeftijd, alsmede werkdadige ophooping van bloed naar het hoofd, waartoe de vatbaarheid aan sommige menschen eigen is, en zich kenmerkt door een groot hoofd en eenen korten hals, waardoor, gelijk tot beroerte, ook de neiging tot eene ontsteking der hersenen ontstaat; verder het buitengewoon broeijen van het hoofd, de vermindering of het ophouden van gewone of tot gewoonte gewordenen natuurlijke of kunstmatige ontlastingen van bloed, zoo als van den stonden- of den aambeijenvloed, van neusbloeding, aderlatingen of van andere afscheidingen en ontlastingen; en eindelijk onderscheidene gebreken der hersenen zelve, den mensch meer geschikt tot de ontsteking van deze, dan tot die van andere deelen.

De opwekkende oorzaken kunnen deze ziekte *onmiddellijk* doen ontstaan, en hiertoe behooren onder anderen uitwendige beleedigingen van den schedel, door een' slag of val op, of eene breuk van de beenderen des bekkeneels, eene schudding der hersenen, en de werking der zonnestrallen op het ontbloot of met eenig metalen bekleedsel bedekt hoofd — of zij veroorzaken die *middellijk*, door de werkdadigheid der hersenen te vermeederen, den omloop des bloeds te verhaasten en het in grootere hoeveelheid naar het hoofd te voeren, zoo als door te vroegtijdige en overmatige inspanning van den geest, van het gezigt en het gehoor, door hevige meestal opwekkende hartstogten, door langdurig waken, overmatige bevrediging der teeldrift, misbruik van prikkelende spijzen, geestrijke dranken, verhit-

tende geneesmiddelen en van verdoovende maar tevens prikkelende vergiften, zoo als o. a. van het heulsap en de tabak; verder door buitengewone en sterke beweging of inspanning der krachten van het ligchaam, door spoedige veranderingen van het weder, plotselinge afwisseling van de hitte en koude des dampkrings enz., alle welke oorzaken met nog vele andere eene *zuivere* en *oorspronkelijke* ontsteking der hersenen kunnen doen ontstaan, terwijl de voortplanting der ontsteking van naburige deelen op de hersenen, zoo als van het oog, het oor en der oorklieren, van het beenvlies des schedels, van de mondholte zoo als die o. a. bij het doorbreken der tanden ontstaat, eene *bijkomende*; de ontsteking van de zoo even genoemde, en van meer verwijderde deelen, zoo als van het ruggelrif, van de keel, van de borst- en buiks-ingewanden, wanneer die ontstekingen op eens, dat is, zonder verdeeling of scheiding ophouden, eene *afgeleide*, en de stofverplaatsing van rheumatismus, van jicht en roos of van eenen niet geheel ontwikkelden, of terug gedreven huiduitslag, die van eenen heeten of slependen aard is, zoo als van de kinderziekte, van de mazelen, de roodvonk, het hoofdzeer enz., of verouderde zweren, die ontijdig genezen zijn; of aanhoudende en nalatende koortsen van allerlei aard, met uitzondering der ontsteking-koorts, eene *onzuivere* ontsteking der hersenen kunnen veroorzaken; terwijl eindelijk elke prikkel, waar ook aangebragt of in het ligchaam voorhanden, eene medelijdige aandoening der hersenen kan doen geboren worden, die, gelijk reeds boven gezegd is, zoo deze prikkel niet tijdig verwijderd wordt, bij den vereischten aanleg des lijders, in eene eigenlijdende ontsteking der hersenen zal overgaan.

Eene ware en hevige hersenontsteking, welke veeltijds in 3, 4 of in 7 dagen beslist wordt en zelden 14

dagen duurt, behoort, daar zij dikwijls doodelijk afloopt, tot de gevaarlijkste ziekten. De afgeleide ontsteking is gevaarlijker dan de oorspronkelijke. Minder zorgelijk, schoon niet altijd, althans niet zoo spoedig doodelijk, is de slepende hersenontsteking, die dit echter ook worden kan door de naziekten, welke niet zelden daardoor veroorzaakt worden. Zeer ongunstige, bijna doodelijke verschijnselen zijn in deze ziekte het niet verminderen harer toevallen bij eene gepaste behandeling, het voortdurend braken eener koperkleurige gal, het uitwerpen van speeksel op de omstanders, het beven der ledematen, de verhinderde ontlasting der drekstoffen en de witte kleur derzelve, ten bewijze van eenen krampachtigen toestand der ingewanden of van de verplaatsing der afgescheidene gal naar de hersenen; zijnde mede eenen noodlottigen uitgang der ziekte te vreezen, wanneer eene bleeke en raauwe pis met moeite en telkens in geringe hoeveelheid ontlast wordt. Bijna zeker doodelijk is de afloop dezer ziekte, wanneer tijdens dezelve stuipen, vlokkenlezen en andere gewigtige zenuwtoevallen voorkomen, wanneer de oogen uitpuilen en als met een fijn stof bezet zijn, zich strak op één voorwerp vestigen, of ongelijk van grootte en voor het licht ongevoelig zijn, wanneer de oogappel verwijd is, de lijder scheel ziet, en aanhoudend onwillekeurig kaauwt, wanneer hem het schuim op den mond staat, de doorzwelging moeilijk of hoorbaar is of met verstikking dreigt, wanneer men hik en tandknarsen of gemis aan dorst waarneemt, alle welke verschijnselen meestal stuipen aankondigen; of wanneer er eene gestadige afwisseling plaats heeft der ongunstige toevallen met elkander, wanneer eene zweer opdroogt en wankleurig wordt, of een ettergezwel verdwijnt, dat vóór de ziekte aanwezig was, of gedurende haren loop ontstaan is. Onvermijdelijk doodt de hersenontste-

king, die het gevolg is van eene ontsteking der longen, van het middelrif of der darmen, zoo wel als deze zelve dit doet wanneer zij, omgekeerd, na de ontsteking der hersenen ontstaat. — Hoogst gevaarlijk is de hersenontsteking voor kraamvrouwen, wanneer deze ziekte door eene, zelfs maar geringe ontsteking der keel wordt voorafgegaan; alsmede gedurende het derde tijdperk der kinderziekte en na de roodvonk, tijdens de afschilfering, en wanneer deze ontsteking door eene stofverplaatsing ontstaat. Zoo overigens de lijder, door ijlhoofdigheid, alles verwerpt en schuwt, wat tot zijn behoud en tot herstelling zijner ziekte volstrekt noodig is, maakt dit zijnen toestand zeer zorgelijk en, bij gevolg, de voorspelling derzelve ongunstig, mogende men eindelijk, wanneer de koorts en ijlhoofdigheid zonder teekenen van verdeeling of scheiding der ziekte verminderen en vervangen worden door bewusteloosheid en ongevoeligheid, veilig tot den overgang der ontsteking in beroerte, verettering of in waterzucht der hersenen, en uit deze verschijnselen, gepaard met een algemeen koud zweet, met koude en het beven der ledematen, met hik en stuipen, met onwillekeurige ontlastingen, met eenen zeer menigvuldigen en steeds afnemenden pols en met misvorming der gelaatstrekken, tot den uitgang der hersenontsteking in versterf besluiten.

Gunstige verschijnselen daarentegen zijn het verminderen der ijlhoofdigheid en der overige toevallen der ziekte, de naauwkeurige herinnering des lijders van hetgeen hem te voren gebeurd is, en van hetgeen hij gedroomd heeft, eene meerdere bewustheid, een geruste slaap, alsmede gedurende het tijdperk van de raauwheid der ziekte, heilzame, en na de koking derzelve, critische ontlastingen van bloed in ruime mate en met verligting, uit den neus of door eenen aam-

beijen- of stondenvloed , of ontlastingen van eenen anderen aard en langs andere wegen , zoo als door de huid , door de piswegen of ingewanden , of door ettergezwollen in min edele deelen of door de zoodanige , die aan de oppervlakte des ligchaams gelegen zijn , vooral wanneer deze goede teekenen met nog andere dergelijke gepaard gaan.

Bij de geneeskundige behandeling der hersenontsteking moet aan dezelfde aanwijzingen voldaan worden , welke bij die der ontsteking in het algemeen vermeld zijn , zoodat ten opzichte der eerste , al wat aldaar betrekkelijk het verwijderen of onschadelijk maken van de opwekkende oorzaken gezegd werd , ook op de hersenontsteking van toepassing is ; alleen moet , voor zoo verre zulks geschieden kan , in deze ziekte , daaraan met allen spoed en nadruk voldaan worden , opdat zij bij haar ontstaan te keer gegaan , reeds aangevangen , in haren loop gestuit , min of meer gevorderd of geheel ontwikkeld , in hare hevigheid gematigd en in alle gevallen ter genezing voorbereid worde. Intusschen bereikt men , bij eene min of meer belangrijke hersenontsteking , dit doel alléén door aan de tweede aanwijzing te voldoen , daar er , om eene zuivere , oorspronkelijke en tevens hevige ontsteking der hersenen te genezen , eene spoedige , krachtdadige en stoute geneeswijze dringend vereischt wordt , die in de aanwending der ontstekingswerende geneeswijze in den geheelen omvang des woords bestaat , en van welke , zoo in ééne , dan zeker in deze ziekte het leven des lijders afhankelijk is. — Men spare alzoo het bloed des lijders niet , maar ontlaste het door eene of meer groote openingen uit ééne of meer aderen tevens , en zulks uit die van den arm , gepaard met of achtervolgd uit die van den voet , wanneer het gemis van of een te geringe stonden- of aambeijenvloed tot het ontstaan der ontsteking

aanleiding gegeven, of daartoe medegewerkt heeft; of onder dezelfde omstandigheid, wanneer de lijder zijnen arm weigert of dien niet stil houden wil, uit die van het voorhoofd, met welke ontlastingen men alsdan dikwijls even goed slaagt; of men bewerkstellige dezelve uit de hals- of uit de slaap-slag-ader, wanneer de lijder een zeer sterk mensch en eenig toeval, maar bijzonder de ijelhoofdigheid, buitengemeen hevig is. Deze ontlastingen, waar ook veroorzaakt, moeten wel in mindere of meerdere, maar over het algemeen, zoo als reeds gezegd is, in groote hoeveelheid gedaan, en met langer of korter tusschentijd, één of meer malen herhaald worden, en zulks naar gelang van de oorzaken en de hevigheid der ziekte, het al, of niet verminderen harer toevallen, de algemeenheerschende ziektegesteldheid, de krachten des lijders enz. Wanneer de algemeene aandoening van het vatenstelsel door de aderlatingen wel verminderd, maar de ziekte evenwel niet geheel gescheiden is, zoodat het plaatselijke lijden der hersenen voortduurt, ofschoon algemeene bloedontlastingen nu even min tot de verdere herstelling meer gevorderd worden, als de krachten, die door de ziekte en derzelve geneeswijze zoo veel geleden hebben, derzelve verdere aanwending veroorloven, zijn de plaatselijke ontlastingen van bloed aangewezen, en deze door middel van een geringer of grooter aantal bloedzuigers (b. v. zes, tien, twaalf, twintig of meer) achter de ooren, aan de slapen, aan den hals, aan de groote schaamlippen, aan de binnenzijde der dijnen of aan den endeldarm, wanneer het afnemen of eene verhindering van den stonden- of aanbeijenvloed de ziekte veroorzaakt of daartoe bijgedragen hebbe, en volgens sommigen ook aan de binnenzijde der neusgaten, zoo de lijder vroeger aan neusbloeding gewoon was, of er teekenen voorhanden zijn eener aanstaande heilzame of critische

ontlasting van bloed uit dit deel; of door middel van zes of acht bloedige koppen, in den nek of aan het kaal geschoren achterhoofd geplaatst. — Dan, daar men zich niet slechts bij de ontlasting van bloed bepalen mag en daarin niet verder gaan moet, dan door den graad der ontsteking en door de omstandigheden, daarvan afhankelijk, vereischt wordt, behoort men ook, met of dadelijk na dezelve, zoodanige middelen aan te wenden, welke, plaatselijk en algemeen gebezigd, het vermogen bezitten, om de verhoogde werking van het vatenstelsel en de werkdadige ophooping van het bloed in het hoofd te verminderen. — Tot dit doel dienen uitwendig op het te voren kaal geschoren hoofd, omslagen van koud water, van water en azijn, de omslag van *SCHMUCKER*, welke uit *nitr. potass. dep.*, uit *urias ammon.*, *acid. acetic. dilut.* en *water* is te zamen gesteld. Verder is hiertoe aangewezene sneeuw of gestooten ijs, in eene blaas op het hoofd gelegd, of het herhaald wasschen van hetzelfde met eene vloeistof, welke spoedig verdampt en eene aanmerkelijke hoeveelheid warmtestof met zich voert, zoo als met eene kleine hoeveelheid *aether sulphur.*; of, zoo deze middelen niet baten, het begieten van het hoofd met koud water, hetgeen om de twee of drie uren moet herhaald worden; welke middelen men zoo lang, maar ook niet langer, aanwenden mag, tot de vermeerde hitte van het hoofd tot of even beneden den warmtegraad der gezondheid zal gedaald zijn. Benevens deze middelen zijn ook laauwe en tevens prikkelende voetbaden uit water, azijn, mostaardmeel en keukenzout, mostaardpappen of kopglazen aan de onderste ledematen, somtijds ook verzachtende en laauwe mondspoelingen, gorgeldranken en zoodanige stovingen der uitwendige deelen van het aangezicht noodig, ten einde ook daardoor den toevloed van het bloed naar het in-

wendige van het hoofd af te leiden of eene heilzame neusbloeding voort te brengen. Wijders, en met hetzelfde oogmerk, dienen inwendig, wanneer men, hetgeen in deze ziekte dikwijls bezwaarlijk is, den lijder geneesmiddelen kan doen innemen, zacht werkende en verkoelende purgeermiddelen, zoo als de *fructus* en *pulpa tamarindorum*, de *pulpa cassiae*, de *manna calabr.*, de *supertart. potass.*, en *tartar. borax.* de *sulph. sodae*, de *sulph. magnesiae* enz.; of, naar het gevoelen van anderen, meer prikkelende middelen van gelijke uitwerking, onder welke, bij voorkeur, het *mur. protox. hydrarg.* met den *rad. jalappae*, of *scammonium* of, zonder dezen, het *mur. protox. hydrarg.* alleen, maar in groote giften, ten einde door den prikkel dier middelen op een verwijderd deel eene afleiding, alsmede om, door het bevorderen van den stoelgang, den omloop des bloeds in de vaten van den onderbuik gemakkelijk te maken en aldus eenen nieuwen toevloed van hetzelfde naar de hersenen voor te komen. Tot hetzelfde oogmerk kan men ook van klisteren gebruik maken, en zulks dan vooral, wanneer de buikzuiverende middelen niet of slechts langzaam werken, of de lijder dezelve en alle andere geneesmiddelen weigert in te nemen. Tevens, en bij afwisseling met de purgeermiddelen, van welke de verkoelende boven de prikkelende en verhitte den voorrang schijnen te verdienen, zijn verdunnende, verzachtende, inwikkelende en ontstekingswerende middelen, zoo als de *nitr. pot. depur.* en de *acida vegetabilia* aangewezen, terwijl daarnevens een voorzigtig gebruik der *spiesglans-bereidingen*, met name van den *tartr. pot. stib.*, tot zoodanig oogmerk bij ons meest in gebruik, in aanmerking komen mag, als welke middelen, in eene hoeveelheid aangewend, dat zij geene braking veroorzaken; door eene afleiding te weeg te

brengen, den aandrang van het bloed naar de hersenen en het werkvermogen van deze, dat door de ontsteking verhoogd is, verminderen zullen.

Er zijn nog andere middelen, welke in de hersenontsteking gebezigd, maar in het algemeen niet onvoorwaardelijk mogen aanbevolen worden, en waarvan de voornaamste zijn het *kwikzilver*, de *spaanschevliegenpleisters*, het *heulsap*, de *kamfer* en de *moschus*. Het eerstgenoemde middel, van welks veelvuldige bereidingen het *mur. protox. hydrarg.* in deze en onderscheidene andere ontstekingen voornamelijk gebruikt wordt, is, hoe men ook deszelfs werkingswijze op het menschelijk ligchaam verklaren moge, voor het hart en vatenstelsel een prikkelend en voor het zenuwstelsel een verzwakkend middel, hetwelk alle afscheidingen en ontlastingen en bijzonder die der speekselklieren vermeerderd. Diensvolgens hebben wij omtrent dit middel op te merken, dat het *kwikzilver*, schoon het, als ontlastend middel, in groote hoeveelheid, ook in deze ziekte, zoo als wij reeds te voren gezien hebben, met vrucht wordt toegediend, echter tot voornoemd oogmerk, en nog minder wanneer men daarvan in geringere giften gebruik maakt, zoo als van $\frac{1}{2}$, 1 en 2 greinen om de twee of drie uren, ten einde de scheiding van deze en andere ontstekingen, en voornamelijk die der weivliezen, door uitzweeting of verharding of haren overgang in eene slepende ontsteking voor te komen, eerst met nut zal, maar zelfs niet vroeger mag aangewend worden, vóór dat de algemeene ontlastingen van bloed niet meer dringend aangewezen zijn. Ten opzichte der *spaanschevliegenpleisters* zijn wij van meening, dat dezelve reeds vroegtijdig, althans dadelijk nadat de bloedontlastingen, voor zoover die vereischt worden, geschied zijn, in elke *onzuivere*, en meer bijzonder in de zinkingachtige hersen- en in soortgelijke ontste-

kingen van andere werktuigen des menschelijken lichaams, te pas komen, maar ook, dat derzelve gebruik de meeste omzigtigheid vordert in elke *oorspronkelijke* en *zuivere* ontsteking van dat of van eenig ander ingewand, daar dit middel nimmer dan met vermindering der toevallen zal aangewend worden, wanneer men daarvan gebruik maakt vóór dat de ziekte door de noodige bloedontlastingen en de verkoelende genceswijze in het algemeen, aanmerkelijk is afgenomen, zoodat men met grond mag verwachten, dat de spaanschevliegen-pleisters het hart en het vatenstelsel nu niet meer in hunne werking verhoogen, den bloedsomloop versnellen en de naauwelijks onderdrukte ontsteking op nieuw doen ontstaan, maar veeleer door haren uitwendigen prikkel de inwendige spanning der deelen zoo niet geheel doen ophouden, althans grootendeels, verhinderen zullen. Evenzoo is het met het gebruik van het *opium*, de *kamfer* en de *moschus* gesteld. Ook deze middelen kunnen dan slechts als aangewezen beschouwd, en met veiligheid aangewend worden, wanneer het geweld der ontsteking te voren door de vereischte algemeene en plaatselijke bloedontlastingen bevestigd is, zijnde alsdan het *opium* aangewezen, wanneer, niettegenstaande die ontlastingen, de plaatselijke aandoening van het hoofd even hevig voortduurt; en de *kamfer*, *moschus* en andere opwekkende middelen, wanneer de krachten des lijders tot de scheiding der ziekte niet voldoende zijn of vóór die scheiding als op eens wegzinken. In het eerste geval, moet men de minst werkzame bereidingen van het *heulsap* bezigen, daar men, zoo deze de gewenschte verligting niet aanbrengen, naauwelijks eene meer gunstige uitwerking van eenige meer vermogende bereiding of van het *opium* zelf te verwachten heeft, terwijl er in het ander geval alsdan nog alleen van de *kamfer* en dergelijke midde-

len eene goede uitwerking te hopen is.

Wanneer eene hersenontsteking zuiver en oorspronkelijk, maar slechts minder hevig is dan die, welke geneeswijze zoo even is voorgedragen, vereischt deze *stapende* ontstekingziekte wel eene gelijksoortige behandeling, maar geëvenredigd aan de hevigheid der ziekte, namelijk kleinere aderlatingen, of, en meer-malen alléén, plaatselijke bloedontlastingen, alsmede verkoclende geneesmiddelen en eene ontstekingwerende leefwijze. De *eigenlijdende*, maar *afgeleide* ontsteking der hersenen, of van eenig ander deel des menschelijken ligchaams, vordert eveneens eene ontstekingwerende behandeling, daar in zoodanig geval, namelijk wanneer de ontsteking van eenig ingewand op ééns zonder verdeeling of scheiding der ziekte heeft opgehouden en door eene hersenontsteking vervangen wordt, de ontstekingwerende geneeswijze in deze nieuwe ziekte niet minder aangewezen blijft dan zij het was in die, waaraan de afgeleide ontsteking haren oorsprong verschuldigd is, ofschoon het lijden, reeds in de vorige ziekte doorgestaan, de werkdadige geneeswijze, die zij vorderde, en dikwijls reeds in het werk gesteld is, en de krachten des lijders eene voorzigtige en gematigde behandeling noodzakelijk maken, zoodat men, alvorens eenig belangrijk middel (b. v. eene algemeene bloedontlasting) aan te wenden, eerst het vóór en tegen, met alle aandacht, behoort te overwegen.

Geheel anders daarentegen moet de geneeswijze zijn eener medelijdige aandoening der hersenen, dat is, van dat lijden derzelve, waarvan de stoffelijke oorzaak elders gelegen is, en waarbij de hersenen door medegevoel zijn aangedaan, als wanneer al of niet een' geprikkelde toestand, en in het eerste geval somtijds zelfs eene ontsteking der hersenen, te weeg gebragt wordt.

Onder deze omstandigheden, hetzij de hersenen alleen sympathisch zijn aangedaan of in eene neiging tot of in eenen staat van ontsteking verkeeren, moet men (en dit is ook van toepassing op de behandeling der *onzuivere* ontstekingen) eerst en vooral naauwkeurig letten op den aard der ziekte, welke dezen onderscheiden toestand veroorzaakt heeft, en vervolgens onderzoeken, of dezelve van dien aard is, dat tot de genezing dezelfde behandeling, als te voren tegen de zuivere hersenontsteking werd aanbevolen, dan wel eene andere gevorderd wordt, ten einde daarnaar de geneeswijze te kunnen inrigten. Indien b. v. het sympathisch lijden of de neiging tot of eene dadelijke ontsteking der hersenen ten gevolge eener ontstekingskoorts is ontstaan, moet de geneeswijze daarvan volkomen dezelfde zijn als die eener oorspronkelijke en zuivere ontsteking der hersenen, en daarvan misschien alleen in graad onderscheiden wezen; maar zoo de ziekte, welke tot eene medelijdige aandoening of, door den langdurigen invloed diens sympathischen prikkels, tot eene min of meer gewigtige en *ware* ontsteking, of, door overbrenging van de stoffelijke oorzaak der ziekte, tot eene *onzuivere* ontsteking der hersenen aanleiding gegeven heeft, gastrisch-, gal-, rot-, zenuw- of zinkingachtig is, zijn de ontlastingen van bloed en de verkoelende middelen, hoe noodig ook soms in bijzondere gevallen, niet uit den aard dier ziekten aangewezen; terwijl daarentegen, ter gelukkige behandeling derzelve, die middelen onmisbaar zijn, welke tot de verwijdering der onderscheidene oorzaken, waardoor de hersenen medelijdig werden aangedaan, of eene zuivere of onzuivere ontsteking derzelve veroorzaakt werd, noodzakelijk zijn, zoo als braak- en purgeermiddelen in gastrische-, en gal-, zweetdrijvende middelen, in zinking- en rheumatische ziekten enz.,

welke middelen , gepaard met die , welke plaatselijk behooren aangewend te worden en met dezulken , die tot afleiding dienen moeten , de sympatische aandoening der hersenen verminderen en eene bijkomende ziekte voorkomen zullen , terwijl , zoo er reeds een geprikkelde toestand of eene ware of onzuivere ontsteking der hersenen aanwezig is (in welk geval algemeene en plaatselijke bloedontlastingen enz. , schoon in mindere mate , meesttijds onvermijdelijk zijn , en dan aangewend worden moeten , alvorens men aan de hoofdaanwijzing voldoen mag) de boven vermelde ontlastende of zweetdrijvende middelen de verwikkeling dezer ziekten te gelijk met hare aanleidende oorzaken te keer gaan en dezelve tot een gelukkig einde brengen zullen.

De scheiding der hersenontsteking wordt uitgewerkt en bevorderd door eene doelmatige geneeswijze der ziekte , dat is , door zoodanig eene , welke naar den aard der ziekte ingerigt en aan hare hevigheid gegevenredigd is ; ten andere , door het onderhouden en bevorderen der heilzame en critische ontlastingen , zoo lang die de stoffelijke oorzaak der ziekte verminderen , met verligting geschieden , en met behoud der krachten verdragen worden ; of , daarentegen , door het beteugelen derzelve , zoo zij de maat der krachten te boven gaan ; door het matigen , voor zoo ver zulks mogelijk is , van zoodanige toevallen welke door derzelve hevigheid gevaarlijk kunnen worden , en eindelijk door het herstellen van zoodanige verrigtingen , die de scheiding der ziekte zoo niet verhinderen , althans vertraagen kunnen. Dit een en ander oogmerk bereikt men door eene doelmatige behandeling der oorspronkelijke en ware , zoo wel hevige als slepende , door die der afgeleide en onzuivere hersenontsteking en der sympatische aandoening der hersenen , wijders door de be-

vordering der heilzame en critische ontlastingen, in geval zulks vereischt wordt, zoo als, om uit vele slechts ééne tot voorbeeld te nemen, die van bloed uit den neus door verzachtende dampbaden en zoodanige laauwe stovingen, door het aanwenden van bloedzuigers enz., alsmede door die ontlasting te verminderen, wanneer zij de krachten des lijders te boven gaat of sterker is dan tot de scheiding der ziekte gevorderd wordt, door wasschingen met koud water alleen, of met azijn gemengd, door omslagen en inspuitingen van dezelfde en van andere zamentrekkende geneesmiddelen, door het aanwenden van sneeuw of ijs of door eene werktuigelijke verhindering van den bloedvloed enz.; zijnde deze voorschriften, gewijzigd naar hare bijzondere soort en de plaats waaruit zij geschiedt, ook van toepassing op elke andere ontlasting; — eindelijk door de gepaste geneeswijze der bijzondere toevallen, wanneer dezelve buitengewoon hevig zijn, en de ziekte daardoor verergerd en ongeregeld wordt, en zulks naar de regelen bij de behandeling der koorts in het algemeen en elders vermeld; en door de herstelling der gestoorde verrigtingen, b. v. van eene pisöpstopping, door verzachtende, laauwe omslagen of pappen op den onderbuik en op den bilnaad, door soortgelijke en krampstillende klisteren en wrijfmiddelen en door halve baden, zelfs, zoo de omstandigheden het vereischen, door den catheter en, des noods, door den blaassteek; — alsmede van eene moeilijke of verhinderde ontlasting der drekstoffen door klisteren, uit zeep, olie en onzijdige- of middenzouten enz.

Wanneer, om nog met weinige woorden van de behandeling der onderscheidene uitgangen dezer ziekte te gewagen, de hersenontsteking in verëtering is overgegaan, slaagt de kunst slechts nu en dan gelukkig

in hare pogingen tot redding des lijders, namelijk dan alleen, wanneer de ziekte het gevolg is van uitwendige beledigingen, zijnde zij daartoe veeltijds geheel onvermogend zoo de ontsteking in verweking, be-roerte of versterf is overgegaan, of wanneer werktuigelijke gebreken daardoor ontstaan zijn. Even vruchteloos zijn meestal de bemoeijingen der kunst bij den overgang der ontsteking in hersen-waterzucht, hoewel, zoo als bij de behandeling dier ziekte blijken zal, in zoodanig geval, ons nog menig middel overblijft, dat aldaar zal genoemd en, ter genezing dezer ziekte, kan beproefd worden.

Eindelijk, wanneer de krachten des lijders, door de hersenontsteking zijn uitgeput en onderscheidene zenuw- en ziels-ziekten, door zwakheid gekenmerkt, of gebreken der zintuigen enz., daarvan het gevolg zijn, moet men de genezing van den tijd verwachten en van het aanwenden van versterkende geneesmiddelen, die daartoe met voorzigtigheid moeten gekozen worden, opdat zij door derzelve prikkel, de ontsteking niet op nieuw opwekken; alsmede van het gebruik van voedende en ligt verteerbare spijzen, van dat van wijn, in geringe hoeveelheid, van eene matige lichaams-beweging, en in het algemeen van een wel ingerigt levensbestuur, onder onthouding van iedere inspanning van den geest, en de vermindering van alle hevige gemoeds-aandoeningen; terwijl eene grootere aandoenlijkheid van het hersen- en zenuwstelsel, die in het bijzonder blijkbaar is uit eene voortdurende slapeloosheid, uit hevige hoofdpijn enz., wanneer alle ontsteking en werkdadige ophooping van bloed naar het hoofd of zelfs elke neiging daartoe geweken is, het gebruik wettigt van *moschus*, *kamfer* en andere krampstillende en verdoovende middelen, zoo als van de *hyoscyamus*, en zelfs van het *opium*; wordende de

versterkende en dikwijls krampstillende middelen ook vereischt om den lijder, wanneer zijne ziekte geheel geweken is, volledig te herstellen, waartoe gewoonlijk een lange tijd gevorderd wordt, alsmede om, onder vermindering harer opwekkende oorzaken, de neiging, welke aan deze ziekte eigen is om op nieuw te ontstaan, te verminderen.

De leefregel van eenen lijder, die door eene hersenontsteking is aangetast, moet geheel worden ingerigt naar de voorschriften van het levensbestuur, dat bij de behandeling der ontsteking-koorts opgegeven is. De ziekenkamer moet ruim, de lucht, welke de lijder inademt, zuiver, koel en eenigzins vochtig wezen; bij afkeer van alle spijs en slechts aan verdunnende, verzachtende, zure, koude dranken behoefte hebbende, kan het gebruik hiervan hem veilig worden toegestaan; daarbij behoort al wat op zijne zintuigen eenen sterken en onaangenaamen indruk maakt, zoo veel mogelijk vermeden te worden, waarom men hem stil, in een afgelegen vertrek, buiten den omgang met vele menschen, vooral met die, welke bij hem gehaat zijn of hem geene achting of ontzag inboezemen, en in het duister moet houden, ten zij de duisternis eenen onaangenaamen indruk op hem make en tot meerdere ijshoofdigheid aanleiding geve, en deze, door meerder licht en het zien der omgevende voorwerpen, vermindert mogt worden. Ook mogen zijne beddedekens, het behangsel van zijn ledekant of dat zijner kamer niet met schilderijen versierd zijn, als waaraan hij stof tot ijling zoude kunnen ontleenen. Wijders moeten zijne woorden of verkeerde handelingen niet telkens berispt, maar moet hem ook hierin dikwijls toegegeven, en hij in allen opzichte met zachtmoedigheid behandeld worden; zeer ligt gedekt, en in eene zittende en met het hoofd eenigzins verhevene houding geplaatst te

zijn, is voor den lijder voordeelig, maar ook daartoe mag men hem niet met geweld dwingen, moettende hij nog veel minder gebonden worden, tenzij hij zich zelven of anderen schade toebragt en er geene menschen genoeg bij de hand zijn mogten, om hem te beugelen, in welk geval men dan nog die banden voor de beste houden moet, welke, zonder pijnlijk te knellen, hem en den omstander voor gevaar beveiligen.

Twaaifde Hoofdstuk.

ONTSTEKING VAN HET RUGGEMERG.

(*Rackialgitis, Myelitis.*)

Onder deze benaming verstaat men zoo wel de ontsteking van het geheele ruggemerg, welke ziekte echter zeldzaam is waargenomen, als van een gedeelte van hetzelfde en van deszelfs vliezen, ofschoon de ontsteking van deze laatste, zoo zij al zonder die van het ruggemerg voorkomt, naauwelijks daarvan, gedurende het leven, zal kunnen onderscheiden worden.

De ontsteking van het ruggemerg, wanneer zij oorspronkelijk, zuiver en gewigtig is, kenmerkt zich door eene inwendige, diep gelegene, hevige, aanhoudende, bepaalde en brandende pijn van de gansche ruggegraat of van een gedeelte derzelve, voornamelijk ter plaatse, waar de ontsteking haren zetel gevestigd heeft, welke pijn niet door aanraking, zelfs niet door eene vrij sterke drukking op, maar door de buiging of beweging van de wervelkolom toeneemt, zich naar de beide zijden van den hals, naar de borst, de bovenbuikstreek en de bovenste en onderste ledematen uitstrekt, en aldaar krampen en stuiptrekkingen veroorzaakt, terwijl zij den lijder, die daarbij over

eene inwendigē, buitengewone en lastige hitte, welke door de warmte van het bed vermeerdert, klaagt, noodzaakt, om meestal op den rug te liggen, schoon hij dit ook op de eene en andere zijde, maar in ieder geval slechts in eene uitgestrekte houding, doen kan. Daarbij is het hoofd vrij, de bewustheid volkomen en het aangezicht rood, puilen de oogen uit en staan verdraaid, of, weder bij anderen, natuurlijk, en is de dorst onleschbaar. Het zoo even vermeld plaatselijk lijden wordt spoedig gevolgd door eene aanhoudende en min of meer hevige ontsteking-koorts, geëvenredigd aan den graad der ontsteking, en vergezeld van eenen altijd menigvaldigen, maar nu eens vollen en sterken, dan weder harden of kleinen en ingetrokken pols; ook zijn daarbij onderscheidene verrigtingen des ligchaams gestoord, naar gelang het een of ander, hetzij een min of meer uitgebreid of hooger of lager deel van het ruggemerg, door de ontsteking is aangedaan. — Diensvolgens onderscheidt men deze ziekte in eene ontsteking van het *bovenste*, van het *middelste* en van het *onderste* gedeelte des ruggemergs, (*Myelitis cervicalis, dorsalis et lumbaris*) en wordt, in ieder derzelve meer bijzonder het lijden dier werktuigen waargenomen, welke door middel der zenuwen met het ontstoken deel in verband staan, zoodat de eerste, behalve door de toevallen, aan allen eigen, zich kenschetst door eenen aanmerkelijken toevloed van bloed naar het hoofd, door slapeloosheid en door eene neiging tot verstandsverwarring, door pijn in en onbewegelijkheid van het hoofd, door eene moeilijke beweging der spieren van den hals, van het aangezicht en der bovenste ledematen, welke daarna door krampen aangedaan, door stuipen onwillekeurig bewogen of ongevoelig of verlamd worden; door bezwaar bij het slikken, door hevige benaauwdheid en schijnbaar groote zwakheid, en door het uit-

zigt des lijdens, als dat van iemand, die door eene zware ziekte is aangetast. De andere soort onderscheidt zich door verschillende stoornissen der levens- en natuurlijke verrigtingen, zoo als door hartklopping, door eenen moeilijken omloop en ophooping van bloed in de longen, door verhindering der ademhaling tot verstikking toe, door gevoel van benaauwdheid in het hartekuiltje, door gebrek aan eetlust, door moeilijke spijsvertering, walging, braken, en door pijn in de ingewanden. De derde soort eindelijk kenmerkt zich door gelijksoortige gebreken der spijsbereidingswerktuigen en van diegene, welke tot de afscheiding en ontlasting der pis bestemd zijn; door pijn in de nieren, door opstopping, of onwillekeurige ontlasting van pis, en in het vervolg ook der drekstoffen; door onvermogen tot den bijslaap, door allerhevigste stuiptrekkingen of door een gevoel van dofheid of verlamming der onderste ledematen, waardoor deze van beweging en dikwijls ook van gewaarwording verstoken zijn en langzamerhand vermageren.

Niet dikwijls komt de ontsteking van het ruggemerg op zich zelve voor. Veeltijds ontstaat zij, vooral die van het hals-gedeelte, ten gevolge eener hersenontsteking, in welk geval de ontsteking van het ruggemerg eene *bijkomende* ziekte is, welker toevallen dan, uit hoofde van die der oorspronkelijke ziekte, ligt overzien worden. Maar, behalve dat deze ontsteking ook die der hersenen en van het verlengde merg veroorzaken kan, is zij ook dikwijls eene *afgeleide, medelijdige, symptomatische* of *onzuivere* ontsteking, in welke gevallen zij meestal slepend is, en bezwaarlijk en dikwijls niet eer herkend wordt voor zij in eene andere ziekte is overgegaan en krampen, stuipen, of verlamming van de spieren der ledematen, van den buik, den rug en van onderscheidene buiksingewan-

den, meer bijzonder van de dikke darmen, van de nieren en der blaas, heeft te weeg gebragt, hetwelk alles evenzeer ook plaats kan hebben met eene oorspronkelijke en ware, maar toch ook slepende ontsteking van het ruggemerg, welke onder anderen ook ten gevolge eener niet volkomen gescheidene heete ontsteking van hetzelfde ontstaan kan. Onder zoodanige omstandigheden mist men vele van de bovenvermelde verschijnselen der ontsteking van het ruggemerg, zelfs is de pijn gering, en bepaalt zich meer bij een onaangenaam gevoel langs de gansche ruggegraat; ook is de hitte niet van veel belang, en de koorts nauwelijks of in het geheel niet merkbaar, zijnde alsdan het werkelijk bestaan dezer ziekte alleen te vermoeden uit de benaauwdheden en onderscheidene andere toevallen van slepende zenuwziekten, die aan geene andere bekende oorzaken kunnen toegeschreven worden; uit het nu en dan uitbreken van een koud zweet, uit de verschijnselen van de gestoorde verrigtingen der ademhaling, van den omloop des bloeds of der spijsbereiding, en uit eene krampachtige aandoening in, of eene verlamming van die deelen, welke aan het waarschijnlijk lijdend deel des ruggemergs hunne zenuwen ontleenen, alsmede, volgens de ondervinding van sommigen, uit de aandoening, welke eene, in zeer heet water gedrenkte en langs de ruggegraat gestrekene spons verwekt, als welke, ter plaatse, waar het ruggemerg gezond is, slechts warmte, en dáár, waar het ontstoken is, eene brandende hitte veroorzaken zoude.

De uitgangen der ontsteking van het ruggemerg zijn:
a. In de *gezondheid*, door *verdeeling* of *scheiding* der ziekte, wanneer in het begin derzelve, onder *heilzame*, of in het vervolg, onder *critische* ontlastingen van bloed, zweet of pis, bij de hersenontsteking vermeld, op den juiststen tijd, dat is, in eene heete

ontsteking (want van eene slepende is de duur onbepaald) van den zevenden tot den veertienden dag der ziekte, nadat de koking derzelve is voorafgegaan, of een terug gedreven uitslag naar de huid, of eene rheumatische of jichtige stof naar het eerstlijdend deel is teruggekeerd, de smart, de koorts en de overige toevallen der ziekte verminderen, en de beweging der ledematen vrijer wordt.

b. In andere ziekten :

1. In *verettering*, welke hier, zoo wel als bij de ontsteking der hersenen, te verwachten is, indien de toevallen dezer ziekte, welke echter gewoonlijk minder spoedig dan de ontsteking der hersenen verloopt, na eenen korteren of langeren tijd, van den graad der ziekte afhankelijk, zonder verdeeling of scheiding verminderen, maar niet ophouden; wanneer de pijn drukkend en kloppend wordt, en koude rillingen met eene vliegende hitte afwisselen, terwijl ongevoeligheid en verlamming der ledematen, pisopstopping, verhindering van den stoelgang of eene onwillekeurige ontlasting van beiden benevens eene aanvankelijke teringkoorts bewijzen, dat de verettering inderdaad geschied is. Zoo, bij dezen uitgang, het leven tijdelijk behouden blijft, hetgeen alleen na eene verettering, die ten gevolge eener slepende ontsteking des ruggemergs ontstaat, schijnt mogelijk te wezen, worden niet zelden door den vuilen etter, het voortbrengsel van symptomatische of onzuivere ontstekingen, de vliezen doorknaagd, de beenderen der wervelkolom door beenbederf aangetast en verteerd, en onderscheidene andere gebreken van dit deel veroorzaakt, zoo als de gesplete ruggegraat, verschillende krommingen en wanstaltigheden van dezelve, ruggetering enz.

2. In *heete waterzucht der wervelkolom (Hydrorachia acuta)* welke, daar de oorspronkelijke zitplaats

der ziekte veeltijds in eene ontsteking der vliezen schijnt te bestaan, eene niet zeldzame uitgang dezer ziekte zijn moet, en waarbij de wei, of binnen de vliezen, of, zoo het ruggemerg zelf door de ontsteking werd aangetast, in deszelfs zelfstandigheid wordt uitgestort. Dezen uitgang heeft men te vreezen, wanneer de toevallen der ziekte wel verminderen maar vervangen worden door een gevoel van drukking en eene stompe pijn, hebbende men reden om te vermoeden, dat de uitstorting werkelijk geschied is, wanneer zich, daar het uitgestorte vocht, door deszelfs zwaarte, naar onderen zakt, nieuwe toevallen, beneden de oorspronkelijk lijdende plaats, opdoen, die van eene drukking op het ruggemerg getuigen, gelijk koude, ongevoelighed, verlamming der onderste ledematen enz.; of, bij eene toenemende uitstorting van water, dit eveneens opwaarts gevoerd wordt, en den lijder eene drukkende, brandende of stekende pijn in een hooger deel van de ruggegraat veroorzaakt, en er alzoo tot onregelmatige en onwillekeurige bewegingen en daarna tot verlamming der bovenste ledematen en tot de stoornis der verrigtingen van de onderscheidene ingewanden der borst- en buikholve aanleiding gegeven wordt.

En 3. in *verweeking*, waarop al wat in het vorige hoofdstuk omtrent dezen uitgang van de ontsteking der hersenen gezegd is, kan worden toegepast, alsmede in andere ontaarding van de zelfstandigheid en de samenstelling van het ruggemerg en van deszelfs vliezen, welke ontaarding in *verdikking*, *verbeening*, *sponsachtige uitwassen* enz. van het ruggemerg bestaan. En

c. In den *dood* :

1. Door de hevigheid der ziekte, die den lijder dikwijls reeds den derden dag, door de verhindering der verrigtingen van het ruggemerg, doet bezwijken, of

die, in enkele gevallen, door de verscheuring van een bloedvat veroorzaakt wordt, als wanneer het bloed, in de wervelkolom, binnen of buiten de vliezen, uitgestort, eene doodelijke *beroerte van de wervelkolom* te weeg brengt.

2. Door den overgang der ontsteking in *versterf*, welke uitgang zeldzaam en alléén na eene ontsteking van het onderste gedeelte des ruggemergs waargenomen en waarschijnlijk slechts mogelijk is na eene *onzuivere* ontsteking, of na die, welke door eene uitwendige beleediging werd te weeg gebragt, dewijl in eene zuivere en zoo hevige ontsteking, dat deze noodlottige uitkomst daarvan zoude te voorzien zijn, het levensbeginsel van dit deel waarschijnlijk vroeger zal worden uitgebluscht. Overigens kenmerken de teekenen, welke den uitgang van ontsteking in koudvuur van ieder ander inwendig deel aanwijzen, ook dien van de ontsteking des ruggemergs.

En 3. door de ziekten en gebreken, ten gevolge dezer ontsteking ontstaan en onder *b.* vermeld.

In de lijken dergenen, die door of ten gevolge van eene ontsteking van het ruggemerg gestorven zijn, vond men het ruggemerg, de groote en vooral de kleine hersenen en het verlengde merg in eenen staat van ontsteking, verettering of verzwering, met donker roode en paarse, naar het zwarte neigende, vlekken, verdikt, verdund, verdroogd, ineengekrompen, verhard, in kraakbeen veranderd, met sponsachtige uitwassen bezet, in versterf overgegaan enz. Eveneens heeft men onderscheidene ontaardingën der vliezen, een' ziekelijken toestand van het beenvlies, broosheid en beenbederf der wervelen, eene uitstorting van een min of meer vloeibaar weivocht, van eene etterachtige stof, een' zuiveren of onzuiveren etter en van bloed in de wervelkolom aangetroffen. —

De algemeene voorbeschikking tot deze ontsteking is

in het maaksel en de vaatrijkheid van het ruggemerg te zoeken, bestaande er wijders eene bijzondere vatbaarheid tot deze ziekte bij jonge kinderen, vooral bij die, welke den aanleg hebben tot of werkelijk aangetast zijn door scrofelziekte, alsmede bij menschen van een prikkelbaar en gevoelig gestel, waardoor zij, die aan slepende zenuwziekten lijden (ten zij deze reeds door eene min werkdadige ontsteking van het ruggemerg ontstaan mogten zijn) benevens de zoodanigen, bij welke natuurlijke of tot gewoonte geworden ontlastingen van bloed verminderd of achtergebleven zijn, zoo dit in den buik en in aangrenzende deelen wordt opgehoopt, en dus ook zwangere vrouwen, en in het algemeen zulke personen, die misbruik maken van prikkelende spijzen, van geestrijke dranken, van verhittende geneesmiddelen of van den bijslaap en dezulken, die zich aan de zelfbevlekking overgeven, of bij een zeer bloedrijk gestel, en aan de verrigting der voortteling gewoon, zich van dezelve op eens en geheel onthouden, meer dan anderen tot deze ziekte voorbeschikt zijn.

De opwekkende oorzaken bestaan, behalve in die, welke tot eene ontsteking in het algemeen aanleiding geven, in uitwendige beleedigingen door slagen, stooten, gestokene en andere wonden, in eenen val op den rug, in breuken of ontwrichting der wervelen, zoo deze zonder gene plaats hebben kan; in buitengewone beweging van de wervelkolom met sterke inspanning der spieren, in het dragen van zware lasten enz., welke oorzaken, zoowel als eenig uitwendig geweld, dadelijk op de ruggegraat aangebragt, veelal eene *heete* en door uiterlijke toevallen duidelijk gekenmerkte ontsteking van het ruggemerg te weeg brengen. Verder behooren hiertoe sterke lichaamsbeweging, uitwendige hitte, de prikkel van eenen scherp en onzuiveren etter, welke van buiten tot in de wervelkolom is doorgedrongen, ook die der verhinderde uitwasemingstoffe,

en van heete of slepende uitslagziekten, welke van de oppervlakte des ligchaams naar de inwendige deelen verplaatst wordt, zoo als die eener rheumatische, scrofulouse, arthritische en venerische scherpte; verder het afnemen of de verhindering van gewone of tot gewoonte geworden bloedvloeijingen, welke, even als zij, door het veroorzaken eener plaatselijke volbloedigheid van het ruggemerg, tot deze ziekte voorbeschikken, ook, bij den daartoe bestaanden aanleg, derzelve opwekkende oorzaken worden kunnen, welke alle, benevens andere soortgelijke veelal eene *slepende* ontsteking zullen doen ontstaan, terwijl de ontsteking van de hersenen, van het verlengde merg en het middelrif, zoo als reeds te voren is opgemerkt, eene *bijkomende* ontsteking van het ruggemerg te weeg brengen, en die der zoo even genoemde en van andere uit- en inwendige deelen, zoo als van de longen, van het borstvlies en der buksingewanden, wanneer zij zonder verdeeling of scheiding ophoudt, eene *afgeleide*, en eenige koortsoorten eindelijk, en daaronder meer bijzonder die, welke met gezonkene levenskrachten gepaard gaan; alsmede onderscheidene heete en slepende uitslag- en andere, zich door eene eigendommelijke ontaarding der vochten kenmerkende ziekten, eene *symptomatische* en veeltijds *onzuivere* ontsteking van het ruggemerg veroorzaken zullen.

De voorzegging dezer ziekte is over het algemeen ongunstig, en ofschoon het gevaar hier, tijdens het eerste tijdperk, minder groot schijnt te wezen dan bij de ontsteking der hersenen, is echter eene *slepende* ontsteking van het ruggemerg, hetzij die oorspronkelijk en waar, of afgeleid, symptomatisch, of onzuiver zijn moge — en op welke alles kan worden toegepast, wat van zoodanige hersenontstekingen in het vorig hoofdstuk gezegd is — des te meer te vreezen, omdat deze ziekte, bij gemis van duidelijke kenteekenen, dikwijls

met andere en meer bijzonder met de ontsteking van nabijgelegene deelen, zoo als met die van het hoofd, der spijsbuis, van het achterste tusschenschot van het borstvlies, van het middelrif, der nieren en van de inwendige lendenspieren, alsmede met het lendenwee verwisselt, en alzoo dikwijls niet herkend wordt, voor dat zij, schier onopgemerkt, is overgegaan in andere ziekten, welke, bijna zonder uitzondering, onherstelbaar en zelfs veeltijds doodelijk zijn.

Behalve van de hevigheid, den aard en de juiste herkenning dezer ziekte, alsmede van hare onderscheiding van andere, hangt ook het minder of meerder gevaar derzelve van hare zitplaats af, daar dit, bij eene ontsteking van het gansche ruggemerg of van het bovendeel deszelven grooter is, dan wanneer het middelste of onderste deel van hetzelfde is aangetast. Wijders dient men bij de voorspelling dezer ziekte te letten op hare opwekkende oorzaken, dat is, of die bekend of onbekend, uit- of inwendig zijn, en of zij al of niet kunnen verwijderd worden, alsmede op het gewigt der belediging, door de oorzaken dezer ziekte te weeg gebragt; op de gesteldheid des lijders, namelijk, of hij te voren gezond, of door andere ziekten is aangetast geweest, of hij zwak en gevoelig, of sterk is; op de behandeling der ziekte, of die tijdig en doelmatig werd te werk gesteld, en op den algemeenheerschenden ziekte-toestand.

Ongunstig moet de voorspelling dezer ziekte zijn, wanneer alle pogingen der kunst, om dezelve tot eene gelukkige scheiding te brengen, te vergeefs worden aangewend, of, zoo de ziekte, niettegenstaande de scheiding ten deele plaats gehad heeft, in eenen minderen graad voortduurt, en de pijn kloppend en drukkend wordt, als welke verschijnselen, gepaard met de reeds bovengenoemde, den overgang der ontsteking

in verettering aanwijzen, waarvan, gelijk reeds te voren is opgemerkt, evenmin als van dien in heete waterzucht, van verzwering en ontaarding van het ruggemerg, op weinige uitzonderingen na, nimmer iets goeds kan verwacht worden. Intusschen is de uitgang in verettering of door uitzweeting niet altijd doodelijk, daar er gevallen zijn voorgekomen van verlamming en tittering der onderste ledematen, na eene ontsteking van het ruggemerg overgebleven, waarbij de lijders nog in leven, of die, na lang deze kwaal overleefd te hebben, aan eene andere ziekte gestorven zijn.

Hoogst gevaarlijk is de ontsteking van het ruggemerg met die van de hersenen, van het verlengde merg of van het middelrif verbonden, alsmede, wanneer zij tijdens den loop van eene zenuw- of rot- of van eene uit beide zamengestelde koorts ontstaat, en stellig doodelijk is zij, wanneer de toevallen der ziekte, zonder verdeeling of scheiding derzelve, op eens ophouden, de ledematen koud en de pis en de drekstoffen onwillekeurig ontlast worden, zijnde dit een en ander het bewijs, dat de ontsteking in versterf is overgaan. — Gunstig is daarentegen eindelijk de voorzegging in deze ziekte, wanneer, onder de bekende heilzame of critische onlastingen, de toevallen der ontsteking aanmerkelijk verminderen, of door eene gunstige stofverplaatsing naar minder edele of aan de oppervlakte des ligchaams gelegene deelen de ontsteking van het ruggemerg zeer veel verligt wordt.

De geneeswijze der ontsteking van het ruggemerg moet geheel dezelfde zijn als die der hersenontsteking, en bij gevolg moeten hare opwekkende oorzaken, voor zoo verre zij stoffelijk, bekend en daarvoor vatbaar zijn, en tot het onderhouden der ziekte bij voortdoring medewerken, uit den weg geruimd, en daarna of, reeds alvorens men aan de eerste aanwijzing vol-

doet (hetgeen onder anderen van de hevigheid der ziekte, van de soort van en de bekendheid met hare oorzaken afhangt) de ontsteking te keer gegaan worden. Zulks geschiedt, zonder zich door de verschijnselen eener schijnbare zwakte te laten afschrikken, door ruime en herhaalde aderlatingen en de aan deze geëyveredigde ontstekingwerende geneesmiddelen, namelijk, door verkoelende purgeermiddelen en klisteren, welke ook, zoo wel als algemeene en laauwe baden en prikkelende voetbaden, tot afleiding dienen kunnen; alsmede door verdunnende en verzachtende dranken, waarin verkoelende, onzijdige- of middenzouten, bijzonder het *nitras pot. dep.*, hetwelk onder gene de eerste plaats bekleedt, zijn opgelost, en daarna, hoewel onder de voorwaarden, in het vorig hoofdstuk opgegeven, door het *mur. protox. hydrarg.*, al of niet met *opium* verbonden.

Niet minder komen in deze ziekte plaatselijke middelen te pas, en wel:

1. Nadat te voren, zoo de graad der ziekte zulks vereischte, aderlatingen gedaan zijn, bloedontlastingen door middel van bloedzuigers, inkervingen of bloedige koppen, ter zijde langs de geheele, of langs dat gedeelte van de wervelkolom, waaronder de ontsteking van het merg hare zitplaats heeft, alsmede van bloedzuigers aan de groote schaamlippen, of aan de binnenzijde der dijnen, aan den aars of elders, geplaatst, wanneer de ontsteking ontstaan is na of onderhouden wordt door het afnemen of de verhindering van natuurlijke of tot gewoonte geworden ontlastingen van bloed.

En 2. zijn hier koude stovingen, sneeuw, ijs, of begietingen met koud water, inwrijvingen met het *ung. hydrarg.* ter zelfder plaatse, en eindelijk *spaansche-vliegen-pleisters* en min of meer prikkelende zalven, zonder of met *heulsap* enz. aangewezen.

Eindelijk moet de geneesheer, bij de behandeling van elke ontsteking van het ruggemerg, ten einde dezelve tot eene gunstige verdeeling of scheiding te brengen, voor zoo ver de kunst dit vermag, trachten heilzame of critische ontlastingen te doen ontstaan, te onderhouden of, zoo het noodig is, te bevorderen of te beteugelen, en zal hij doelmatig te werk gaan, door bij de behandeling der ziekten en gebreken, welke ten gevolge van eene ontsteking van het ruggemerg ontstaan zijn, en die daarenboven niet zelden heelkundige hulp vereischen, (zoo als het plaatsen van *fontanellen* ter zijde van de ruggegraat, de *moxa* of het *gloeijend ijzer*) alsmede bij het bestuur der herstellenden, en eindelijk, ten opzichte van den leefregel, gedurende de onderscheidene tijdperken der ziekte, al die voorschriften te volgen, welke, omtrent dit een en ander, in de hoofdstukken over de koorts en der ontsteking in het algemeen, en meer bijzonder in dat over die der hersenen zijn voorgedragen. Daar men intusschen bij eene oorspronkelijke en zuivere ontsteking van het ruggemerg minder voor ijelhoofdigheid te vreezen heeft, behoeft men ook niet zoo zeer die omstandigheden te vermijden, welke dit toeval zouden kunnen opwekken of onderhouden, maar moet men en op de algemeene voorschriften van het ontstekingswerend levensbestuur acht geven, en meer bijzonder op de ligging van den lijder, die niet op een zacht pluimen- of donsbed, als waardoor de warmte des ligchaams, en, door deze, de pijn zoude vermeerderd worden, maar op eene matras met stroo of paardenhaar gevuld en zooveel mogelijk in eene horizontale houding moet gelegen zijn, zijnde deze plaatsing, gelijk wij reeds in het begin van dit hoofdstuk gezegd hebben, de eenige welke hij verdragen kan.

Dertiende Hoofdstuk.

O O G O N T S T E K I N G.

(*Ophthalmia. — Ophthalmitis*).

Onder alle deelen, aan de oppervlakte des menschelijken ligchaams geplaatst, is er geen, dat aan meer gebreken, en daar onder ook aan ontsteking, is blootgesteld, dan het oog. — De reden daarvan is te zoeken in deszelfs zamengesteld en teeder maaksel, in de ligging nabij de hersenen en onder den invloed van zeer vele uitwendige schadelijke oorzaken, in de groote hoeveelheid vaten en zenuwen, waarmede het is toegerust, en in het medegevoel, dat tusschen het oog en de andere deelen des ligchaams, en wederkeerig tusschen deze en het oog bestaat.

Elk deel van het oog en van den oogkuil, namelijk het bind- en horenvlies, de harde oogrok, de regenboog, het vaatrijk-, het glas- en het netvlies, de kristallens en derzelve beursje, de oogleden en derzelve vliezen en klieren, de tranenklier, de tranenheuvel en de tranenzak zijn voor ontsteking vatbaar.

In het algemeen kenmerkt zich deze ziekte door de toevallen, aan iedere ontsteking van eenig uitwendig deel eigen, namelijk door *roodheid* en *zwellling*, door

hitte en *pijn*, hoewel men meermalen één of meer dezer toevallen mist, hetgeen voornamelijk van de zitplaats der ontsteking en van de bewerktuiging van het oorspronkelijk lijdend deel afhangt, en zij ook bij eene oogontsteking niet altoos in eene juiste verhouding tot elkander staan. Bij deze verschijnselen voegen zich lichtschuwheid in eenen minderen of meerderen graad, zoodat de lijder de oogen somtijds volkomen gesloten houdt; eene mindere of meerdere belemmering der verrigting van het oog, waardoor het zien, naar mate der ontsteking en het weefsel van het lijdend deel, bezwaarlijk of geheel onmogelijk wordt; eene vermeerderde afscheiding der tranen, welke, in zoodanig geval, over de wangen vloeijen en, zoo zij scherp zijn, derzelve ontvelling veroorzaken; of ook, bij eenen ernstigen graad der ziekte, eene geheele onderdrukking dier afscheiding en daardoor eene pijnlijke droogheid en onbewegelijkheid van den oogbol en, naar gelang van de hevigheid der ontsteking, van het gewigt des ontstoken deels en der bijzondere gesteldheid des lijders, eene aandoening der nabijgelegene deelen of een minder of meerder lijden van het geheele ligchaam en meer bijzonder van het vatenstelsel.

Dan, om deze ziekte wel te leeren kennen en regelmatig te behandelen, mag men zich niet slechts met eene algemeene beschouwing harer toevallen vergenoegen, maar behoort men, uit aanmerking, dat de oorspronkelijke zitplaats der ziekte, in verre de meeste gevallen, in een enkel deel van het oog te zoeken is, en deze ziekte eerst in het vervolg, bij eenen hevigen graad, bij verwaarloozing of bij éene verkeerde behandeling, tot andere deelen overslaat, haar in hare bijzonderheden te beschouwen, en moet men, om die reden, de oogontsteking, naar hare verschillende zitplaats, in *drie* hoofdsoorten onderscheiden, namelijk in

die van den *oogbol*, van de deelen die het oog *beschermen*, en van zoodanige deelen, welke, benevens het werktuig des gezichts, *in*, en *in de nabijheid van den oogkuil* geplaatst zijn. — Daar wijders bij de zoo even vermelde hoofdsoorten niet altijd alle deelen, waaruit deze hoofdgedeelten des oogs zijn zamengesteld, te gelijk door ontsteking worden aangedaan, vloeit daaruit de noodzakelijkheid eener onderdeeling dier hoofdverscheidenheden voort, zoodat:

1. De ontsteking van den *oogbol*, in eene *uit- en inwendige* moet onderscheiden worden, tot welke eerste die van het *bindvlies* des *harden oogroks*, van den *harden oogrok* zelve en van het *horenavlies*, en tot de laatste, die van den *regenboog*, van de *kristallens* en derzelve *beursje*, alsmede van het *vaatrijk-*, *glas-* en *netvlies* behooren, waarbij echter nog dient opgemerkt te worden, dat deze ontsteking, hetzij dezelve uit- of inwendig zij, zich in elk geval, naar de overige deelen, welke den oogbol zamenstellen, en nog verder kan uitbreiden.

2. De ontsteking der deelen, welke het oog *beschermen*, onderscheidt men in eene ontsteking der *oogleden* en in die van hun *bindvlies* en van hunne *klieren*;

En ten 3. de ontsteking van die deelen, welke, met het werktuig des gezichts, *in* en bij den oogkuil zijn geplaatst, in de ontsteking van de *tranenklier*, van den *tranenheuveel*, en van den *tranenzak*.

Ten gevolge dezer onderdeeling zouden wij nu de toevallen vermelden en den loop beschrijven moeten van al de bijzondere soorten, waaronder de oogontsteking voorkomt, voor zoo ver zij, door eigenaardige teekenen, van elkander kunnen onderscheiden worden. Dan wij onthouden ons daarvan, zoo uit hoofde van de strekking van dit handboek, dat meer toegewijd is aan de behandeling van inwendige ziekten, als, en nog meer,

om der naauwkeurigheds wille, met welke in de laatste tijden de ziekten, en daar onder ook de ontsteking der oogen, waargenomen en beschreven zijn, zoodat de oogheelkunde thans als een bijzondere tak van wetenschap en kunst beschouwd, onderwezen en uitgeoefend wordt. Ook zullen wij, dewijl de gebreken van het oog niet zulk eenen gewigtigen invloed op het ontstaan en de herkenning van andere ziekten hebben, slechts de wezenlijke toevallen dezer ontsteking nader toelichten, ten einde, na in het algemeen iets van hare onderscheidene uitgangen, oorzaken en van hare voorspelling gezegd te hebben, dit hoofdstuk te besluiten met eenige algemeene regelen, die tot eene gepaste behandeling dezer ziekte in aanmerking komen moeten.

Reeds te voren is de opmerking gemaakt, dat de bekende teekenen van elke uitwendige ontsteking ook die van het oog kenmerken, maar dat die niet, in elk geval, in eene juiste verhouding tot elkander staan, niet altoos allen waargenomen worden, en dit een en ander, gelijk ook het minder en meerder gewigt en de algemeene invloed dier plaatselijke ziekte op het geheel, van de bijzondere gesteldheid des lijders en van die des ontstoken deels en van den graad der ontsteking afhankelijk is. — Zoo is de *roodheid* van het oog des te meer zichtbaar en levendig, naar mate het voorwerp, door de ontsteking aangetast, sterker en volbloediger, en het ontstoken gedeelte van het oog nader bij de oppervlakte van het ligchaam geplaatst, sterker aangedaan en lossen van weefsel is. — Van daar dat dit verschijnsel in het algemeen, bij eene niet zeer aanmerkelijke ontsteking van het bindvlies des harden oogroks (*conjunctivitis, taraxis* of, naar hare zitplaats, *ophthalmia angularis*) in eenen zeer geringen, maar, wanneer de ontsteking van het oog ernstig

en alzoó van de zoo even genoemde slechts in graad onderscheiden is, in eene meerdere mate wordt waargenomen (*chemosis*). Aanvankelijk, dat is, bij het begin dezer ontsteking, zijn de toevallen van beiden wel dezelfde, maar worden in deze weldra hevig, terwijl, onder anderen, dat gedeelte van het bindvlies hetwelk nader bij het horenvlies geplaatst is, eene meer gelijksoortige donker roode kleur verkrijgt dan zulks bij de *conjunctivitis* het geval is, en het bindvlies, aldaar uitgezet en wankleurig geworden, dit als met eenen ronden en pijnlijken wrong omgeeft, waardoor het horenvlies ten deele bedekt wordt, en eindelijk het bindvlies tusschen de oogleden, welke veeltijds in deszelfs ontsteking deelen, uitpuilt. — Bij eene ontsteking van den harden oogrok (*scelerotitis*) is de kleur, welke door het bindvlies gezien wordt, minder donker, slechts rozenrood, en blijft, bij de beweging der oogleden, meer bij dezelfde plaats bepaald dan wanneer het bindvlies zelve ontstoken is, terwijl, bij eene zamengestelde ontsteking van den harden oogrok en het bindvlies, de verschijnselen der eene en andere ziekte, ook ten opzichte der kleur, worden waargenomen.

Wanneer het doorschijnend horenvlies in de ontsteking van het bindvlies des harden oogroks betrokken wordt, of op zich zelf in eenen staat van ontsteking verkeert, (*keratitis*) verliest wel dat vlies zijne doorschijnendheid en glans, maar wordt eerst in het verder verloop der ziekte, en wanneer de ontsteking toeneemt, met kleine, roode bloedvaten doorweven, of het verkrijgt, zoo de ontsteking gewigtig is, eene roodgraauwe kleur.

Indien de inwendige deelen van het oog door ontsteking lijden, dat is wanneer de regenboog, het vaatrijk-, het net- of glasvlies, de kristallens en

derzelver beursje (*iritis, choriodeitis, retinitis, hyalitis, lentitis, capsulitis*) daardoor worden aangedaan, komen deze verschillende ziekten van het oog, welke zich niet wel van elkander en hoogstens van de ontsteking des regensboogs laten onderscheiden, daarin overeen, dat, zoo de uitwendige deelen niet in de ontsteking der inwendige begrepen zijn, — hoe gewigtig ook de inwendige aandoening en de algemeene toevallen, daardoor veroorzaakt, zijn mogen, het uitwendig oog daarvan weinig kenteekenen draagt, althans dat, zoo al onderscheidene der bovenvermelde deelen bij den aanvang der ontsteking van kleur veranderd worden, het horenvlies, zonder eigenlijke verduistering, minder helder en doorschijnend, en het bindvlies van den harden oogrok in de nabijheid van het horenvlies eerst dan ligt gekleurd wordt, wanneer de ziekte eenen aanmerkelijken graad bereikt heeft, hetwelk ten bewijze verstrekt, dat de roode kleur niet tot de wezenlijke kenteekenen van *elke* oogontsteking behoort, althans geen maatstaf is, om daarnaar, in elk geval, het gewigt en den graad der ziekte te beoordeelen. — Dat overigens de oogleden, derzelver bindvlies en de Meiboomsche en slijmkliertjes, die daarin deelen, benevens de tranenklier, de tranenheuvel en de tranenzak, wanneer zij ontstoken zijn, zich zoo door roodheid van het lijdend en veeltijds ook van de naburige deelen, als door de overige toevallen dezer ziekte kenmerken, zal nauwelijks behoeven gezegd te worden.

Ook het andere kenteeken van ontsteking, de *zwelling*, wordt niet bij elke oogontsteking waargenomen, daar dezelve door het maaksel, het weefsel en de vatbaarheid van het lijdend deel voor uitzetting, door het toestroomend bloed, en den graad der ontsteking bepaald wordt. Zoo is dezelve reeds aanwezig bij eene gerin-

ge ontsteking van het bindvlies des harden oogroks, maar neemt, gelijk reeds te voren gezegd is, aanmerkelijk toe, wanneer deze ziekte eene belangrijke hoogte bereikt heeft. Daarentegen is de zwelling van weinig of geen belang bij de ontsteking van den harden oogrok zelve, bij die van het horenvlies, van den regenboog en der overige inwendig geplaatste deelen van het oog, ten zij deszelfs ontsteking algemeen ware, dat is, dat de uit- zoowel als de inwendige deelen daarin begrepen zijn, als wanneer, behalve de zwelling, welke bij de *conjunctivitis* en *chemosis* plaats grijpt, ook de oogbol zelf (schoon deszelfs vatbaarheid voor uitzetting gering is), voor den oogkuil te groot geworden, uitpuilt, en met denzelfden de oogleden, die door de ontsteking rood, gezwollen en krampachtig aangedaan zijn, het oog niet meer omvatten en zich derhalve niet meer sluiten kunnen, buitenwaarts gedreven, en het onderste ooglid daarbij dikwijls omgekeerd wordt (*ectropium*). Ten opzichte der deelen, welke het oog beschutten, is de zwelling van aanbelang, wanneer de oogleden en derzelve bindvlies, benevens de Meiboomsche en slijmkliertjes ontstoken zijn, terwijl van de deelen, welke, met den oogbol, in en nevens den oogkuil geplaatst zijn, de ontsteking van de *tranenklier* zich door zwelling van het bovenste ooglid, ter plaatse waar dit afscheidend werktuig in de oogholte gevonden wordt, en eene geringe opgezetheid van het bindvlies des harden oogroks, aan den buitensten ooghoek onderscheidt; de ontsteking van den *tranenhevel*, welke niet zelden die der traanpuntjes en van het halvemaansgewijze vlies veroorzaakt, eveneens door opzetting gekenmerkt wordt; en die van den *tranenzak*, waarin gewoonlijk een gedeelte van den tranenhevel, alsmede de huid van den ooghoek en der oogleden enz. begrepen zijn, zich door een bepaald, zeer hard

en pijnlijk gezwel, van de gedaante eener boon, doet kennen; wordende er eindelijk door de zoo zeldzaam algemeene ontsteking van al die deelen, wanneer de ziekte hevig is, onderscheidene en gewigtige toevallen te weeg gebragt, alsmede, door derzelve uitzetting, de oogbol van lieverlede uit den oogkuil naar buiten gedrongen.

Niet minder dan de bovenvermelde verschijnselen laat zich ook, bij eene ontsteking van het oog, de *hitte*, dat is eene vermeerdering van den warmtegraad des lijdenden deels in vergelijking met dien der overige deelen des menschelijken ligchaams, waarnemen, en zulks bij eene uitwendige ontsteking op het gevoel, en bij eene inwendige uit de getuigenis des lijders, uit den warmtegraad en de scherpte der afgescheidene vochten en uit de spoedige verdrooging en verhitting der bevochtigde en koude compressen, welke hitte, wanneer de ziekte van aanbelang is, en jeugdige en sterke gestellen daardoor lijden, niet zelden eenen aanmerkelijken graad bereikt.

Eindelijk is ook van de ontsteking der oogen, gelijk van de meeste ziekten van dien aard, de *pijn* een onafscheidbaar teeken, welke wel is waar in graad onderscheiden is naar mate van de gesteldheid des lijders, van de mindere of meerdere hevigheid der ontsteking zelve, van het aantal zenuwen, waarvan het lijdend deel voorzien is; van de vatbaarheid van hetzelfde, om door de vochten, welke tijdens de ontsteking in hetzelfde worden opgehoopt of uitgestort, te kunnen uitgezet worden enz. Maar ook de pijn staat niet altijd in verhouding tot de hevigheid der ziekte, zoo dat zij nu eens aanhoudend, dan weder nalatend of tusschenpoozend is, nu eens zich bij het lijdend deel alleen bepaalt, of zich dan weder ook tot andere, min of meer verwijderde deelen uitbreidt, en, nu eens slechts in

jeukte, dan weder in eene bepaalde, drukkende, spannende, brandende, stekende, borende of kloppende smart bestaat. Hoe gering echter de ontsteking zijn moge, doet zij zich toch altijd van haren aanvang af aan kennen door eene verhoogde gevoeligheid, welker bestaan dan vooral bemerkbaar is, wanneer het oog aan den prikkel van licht en lucht blootgesteld, het met de vingers aangeraakt of door eenige vreemde zelfstandigheid aangedaan wordt, of eene werkdadige ophooping van bloed haren invloed op hetzelfde uitoefent; en hieruit laat het zich dan ook verklaren, dat de smart bij de *conjunctivitis* gering, bij de *chemosis* van meer belang is en bij de *scelerotitis* en bij elke inwendige, voornamelijk algemeene ontsteking van het oog, bijna onuitstaanbaar wordt.

De oogontstekingen, waarvan wij zoo even de algemeene onderscheidings-teekenen hebben toegelicht, zijn, gelijk alle andere, in graad en duur onderscheiden, en hierop rust hare verdeeling in *heete* en *slepende*. Min of meer ernstige toevallen, een spoedig verloop der ziekte, het bestaan en de graad der medelijdige aandoening van nabijgelegene of meer verwijderde deelen en zelfs van het geheele ligchaam maken het verschil uit der heete en slepende ontsteking, welke overigens, en dit is van toepassing op al deze ziekten, in aard dezelfde wezen kan, dewijl een zoodanig gering lijden van eenig deel zoo wel ontsteking, en wel eene *zuivere* ontsteking, zijn kan, als die hevige aandoening van hetzelfde, waardoor deszelfs verrigting gestoord of verhinderd, deszelfs maaksel veranderd of somtijds vernietigd en waarbij het geheele gestel hevig aangedaan wordt. — Door de uitdrukking eener *heete* ontsteking wordt toch slechts gewezen op de hevigheid der toevallen en op het spoedig verloop der ziekte, door die van *slepende* alleen op het minder gewigt der

verschijnselen en den langeren duur der ziekte, tusschen welke beide uitersten onderscheidene, even ontelbare als onbepaalde trappen zijn, zoodat het verschil tusschen eene *heete* en *slepende* ontsteking slechts toevallig en niet op den aard der ziekte gegrond is, hetgeen daarenboven blijkbaar is uit den overgang van gene in deze en omgekeerd, en uit het ontstaan van eene dezer beide ziekten, naar het verschil der opwekkende oorzaken, naar den ouderdom en de gesteldheid des lijders, naar den toestand en het maaksel der deelen, welke oorspronkelijk worden aangedaan; naar de algemeenheerschende ziekte-constitutie enz. — Voorts is ook de oogontsteking eene *eerstlijdende* ziekte, waartoe bijna zonder uitzondering al die onstekingen behooren, welke door uitwendige oorzaken worden voortgebracht, of zij is eene *medelijdige*, of eene *zuivere* of *onzuivere* ontsteking, welke beide laatste uitdrukkingen, waarvan wij de beteekenis, alsmede de wijze om dezelve te herkennen en van elkander te onderscheiden, reeds te voren, bij de behandeling der ontsteking in het algemeen en bij die der hersenen in het bijzonder hebben opgegeven, ons voorkomen verkieslijk te zijn boven die van *stenische* en *hyperstenische* voor die der eerste en van *atonische* of *asthenische* in plaats van die der laatste soort, dewijl wij ons, gelijk wij reeds te voren opgemerkt hebben, welke ook de algemeene toestand des lijders zijn moge, geene plaatselijke ontsteking voorstellen kunnen zonder eene verhoogde werking van het vatenstelsel des lijdenden deels, — met welke aanmerking wij niet zoo zeer voor hebben eenen twist over woorden te beslechten, als wel eene verkeerde behandeling der ziekte voor te komen, dewijl met eene algemeene zwakheid, gelijk reeds uit het boven behandelde gebleken is, en zoo als in het vervolg nog blijken zal, eene verhoogde werking

in eenig bijzonder deel, en omgekeerd, met eenen ontstekingsachtigen toestand van het geheel, eene verminderde werkzaamheid in een enkel werktuig of stelsel des menschelijken ligchaams zeer wel bestaanbaar is.

Tot de *medelijidige* oogontsteking behooren onder anderen de *gastrische* en zoo vele andere, wanneer de stoffelijke oorzaak der ziekte elders gelegen, en het oog slechts door medegevoel aangedaan wordt, en deze medelijidige aandoening vervolgens de hoogte eener ontsteking bereikt; en tot de *onzuivere*, de *zinkingachtige*, *rheumatische*, *scrofuleuze*, *jichtige*, en *venerische oogontsteking*, alsmede tot de laatstgenoemde, de *oogontsteking der pas geboren kinderen*, schoon deze niet altijd venerisch, maar ook meermalen haren oorsprong verschuldigd is aan andere oorzaken, zoo als aan eene scrofuleuze scherpte, aan eenen scherpèn witten vloed der moeder, aan de teedere gesteldheid des kinds, aan slecht voedsel, aan ongenoegzame dekking of aan onzuiverheid der lucht. Verder moeten tot de onzuivere ontstekingen die bijzondere oogontstekingen gebragt worden, welke als toeval van onderscheidene heete uitslagziekten voorkomen, en die, voor zoo ver zij eene bijzondere opmerking verdienen en eene eigene behandeling vorderen, bij de ziekten, aan welke zij haren oorsprong verschuldigd zijn, of, als bijzondere ziekten, in het vervolg zullen worden voorgedragen.

De uitgangen der oogontsteking zijn:

a. *In de gezondheid:*

1. Door *verdeeling*, ten gevolge van *heilzame* ontlastingen, gelijk zulks, onder anderen, nu en dan wordt waargenomen door eene bloedvloeijing uit naburige deelen of zelfs uit het oog, tijdens het eerste tijdperk eener ontsteking van het bindvlies der oogleden, welke ontlasting deze ziekte, somtijds in hare wording, stuit

en zeker altijd verligt. En

2. door *scheiding*, wanneer, (en dit wordt ook tot de verdeeling der ziekte gevorderd) de ontsteking niet zeer hevig is, de opwekkende oorzaken verwijderbaar zijn, de ziekte tijdig en doelmatig behandeld werd, en zulks door middel van algemeene en, in sommige ontstekingen, van plaatselijke *critische* ontlastingen, b. v. van slijm, bij den afloop eener oorspronkelijke of afgeleide ontsteking van het bindvlies der oogleden enz. —

Zoodanig eene uitkomst is bij elke, voornamelijk bij eene meer ernstige en inwendige oogontsteking, de eenige, welke men gunstig noemen mag, en die, door de kunst, onder omstandigheden, welke daartoe dienstig en zoo even, bij de behandeling der ontsteking in het algemeen, vermeld zijn, door eene tijdige, gepaste en, waar het gevorderd wordt, stoute behandeling bereikt worden kan, indien de hevigheid der ontsteking niet dien trap bereikt heeft, dat zij voor eenen zoodanigen uitgang niet meer vatbaar, of de bewerktuiging van het oog, door de opwekkende oorzaken der ziekte, niet geschonden is.

b. In andere ziekten :

1. In *verettering*, voor welken uitgang de meeste ontstekingen van het oog, en van die deelen, welke het beschermen of die met hetzelfde in of in de nabijheid van den oogkuil zijn geplaatst, vatbaar zijn. Het ontstaan der verettering wordt door de deswege reeds van elders bekende teekenen aangekondigd, en blijkt duidelijk geschied te zijn, dan eens, na de *conjunctivitis* en *chemosis*, uit etterpunten op eenen meerderen of minderen afstand van het horenvlies, of na de *iritis*, uit één of meer ettergezwollen op den regenboog, door het reeds aanvankelijk verduisterd horenvlies zichtbaar, of na de verettering van andere inwendige, of na eene algemeene en zamengestelde ontste-

king der in- en uitwendige deelen van het oog, door den etter, die in hetzelfde is uitgestort, en door welken hevige pijn en niet zelden plotselinge verscheuring van den oogbol, het verlies der oogvochten en alzoo eene onherstelbare blindheid veroorzaakt wordt; — dan weder, na eene ontsteking der werktuigen die nader bij de oppervlakte geplaatst zijn, zoo als van de oogleden, der tranenklier, van den tranenheuvel en tranenzak, uit het doorschijnen van den etter, of, waar dit verschijnsel ontbreekt, uit de vochtgolving en somtijds ook uit de verplaatsing van den oogbol en, in elk geval, uit de stoornis der verrigtingen van het oog.

2. In *uitzweeting*, waardoor, ten gevolge van het verbroken evenwigt tusschen de afscheiding en opslorping, het waterachtig vocht in eene te groote hoeveelheid in de kamers van het oog veroorzaakt, of het glasvocht vermeerderd wordt; zijnde de ontsteking van het glasvlies, dat tot de weivliezen behoort, minder vatbaar om door verettering dan door uitzweeting gescheiden te worden.

3. In *versterf*, waarvoor zeer zeldzaam de in- meer echter de uitwendige deelen van het oog blootstaan, en zulks na eene uiterst hevige, algemeene of onzuivere ontsteking, of wanneer deze niet krachtdadig genoeg te keer gegaan of met prikkelende middelen of anderzins kwalijk behandeld, of door een niet wel ingerigt levensbestuur verslimmerd wordt. En

4. in *werktuigelijke gebreken*, van welke de voornaamste zijn.

1. Die van den *oogbol*, zoo als waterblaasjes onder het bindvlies van den harden oogrok en van het vlies, dat het horenvlies bekleedt; aderspatten van deszelfs vaten, vlekken van onderscheidene gedaante op, fistuleuze openingen en druifgezwollen van het horenvlies en van den regenboog, min of meer volkomene slui-

ting van den oogappel, verandering van deszelfs gedaante, ondoorschijnendheid van het kristalbeursje en van het glasvlies, waardoor het zien zoowel verhinderd wordt als wanneer het waterachtig-, kristal- of glasvocht derzelve helderheid verloren hebben; verder het mergspongswel en de kankerachtige ontaarding van den oogbol, en deze waarschijnlijk slechts ten gevolge eener onzuivere ontsteking en van andere min bekende oorzaken.

2. Die van de *oogleden*, namelijk derzelve omkeering naar binnen of naar buiten, welk eerstgenoemd gebrek weder aanleiding geeft tot eene zoodanige rigting der oogharen, dat deze het oog prikkelen, de afscheiding der tranen vermeederen, en, bij eene verzuimde of verkeerde behandeling dezer kwaal, ontsteking van het oog en vlekken op het horenlies veroorzaken kan, terwijl de laatstvermelde kwaal eenen vermeederden tranenvloed en buitengewone afscheiding en ontlasting van etterachtig slijm kan doen ontstaan.

3. Die van de *tranenklier* enz., zoo als derzelve verharding, alsmede die van den tranenheuvel, en, volgens sommigen, derzelve knoestgezwel, de sluiting der ontlastingsbuisjes, die de tranen op den oogbol voeren, benevens eene min of meer volkomene sluiting der traanstipjes, de ophooping van slijm in den voorwand des tranenzaks, nadat die door de ontsteking verslapt en uitgezet is; deszelfs zwellings door eene min of meer dunne vloeistof of traanfistels enz.

En *c. In den dood*:

Welke uitgang dezer ontsteking, ofschoon dezelve daarvan het gevolg zijn kan, ten onregte, onder diegene geteld wordt, welke daaruit onmiddellijk voortvloeijen kunnen. Inmiddels is dezelve in zeer enkele gevallen waargenomen, wanneer andere en zeer gewigtige werktuigen, zoo als de hersenen, ten gevolge eener hevige oogontsteking, aangedaan werden en deze bijkomende

ziekte alzoo middellijk den dood des lijders veroorzaakte.

De aanleg tot de ontsteking der oogen is aan alle menschen gemeen, maar grooter bij en meer eigen aan zoodanige personen, die, even als zij in hunne uit- en inwendige wijze van zijn, naar hunne ouders gelijken, zoo ook met de erfelijke voorbeschiktheid tot deze, zoowel als tot andere ziekten, ter wereld komen, ofschoon zulks meer op de scrofuleuze, rheumatische en andere onzuivere, dan op de zuivere oogontsteking toepasselijk is. Eveneens bestaat er eene eigene voorbeschiktheid daartoe bij jonge, volbloedige, sterke menschen, bij de bewoners van heete landstreken, bij dezulken, die van het oog veel vergen of meermalen door ontsteking van hetzelfde geleden hebben, en bij hen wier oogen zeer aandoenlijk zijn voor uit- of inwendige prikkels, of bij dezulken, die, ten gevolge van het misbruik van dierlijke en prikkelende spijsen, van geestrijke dranken of anderzins, aan werkdadige opvoering van bloed in het hoofd lijden, alsmede bij de zoodanigen, bij welke natuurlijke of tot gewoonte geworden ontlastingen van bloed, zoo als de stonden- of de aambeijenvloed, of eene neusbloeding, zijn achtergebleven.

Tot de opwekkende oorzaken der oogontsteking behooren dadelijke beleedigingen van het oog, zoo als toevallige of willekeurige verwondingen, b. v. ten opzichte der laatste, bij eene heelkundige kunstbewerking; werktuigelijke of scheikundige prikkels of die welke op die beide wijzen voor het oog nadeelig zijn, waartoe alsmede geneesmiddelen behooren, welke onder de gedaante van oogwaters, zalven enz., op of aan hetzelfde worden aangewend, zonder dat zij zijn aangewezen, of de zulken, die scherp geworden of zoo prikkelend zijn, dat zij reeds in welgestelde oogen eene mindere of

meerdere ontsteking veroorzakende, hetzelfde in onderscheidene gevallen op de reeds ontstokene doen, en alzoo de ziekte, tot welker verligting of genezing zij gebruikt worden, verergeren zullen; verder eenige smetstoffen, onmiddellijk op het oog aangebragt; buitengewone en langdurige inspanning van het werktuig des gezichts bij de uitoefening van onderscheidene handwerken, het lezen en schrijven, het bezien van kleine en schitterende of van roodgekleurde of veelverwige voorwerpen, bij zon-, en nog meer bij kaars- of gaslicht; verandering der natuur- en scheikundige eigenschappen des dampkrings, zoo als eene koude en vochtige lucht, mistachtig weder, eene togtlucht, bijzonder op het oog gerigt; eene betrekkelijk verminderde of vermeerderde hoeveelheid der bijzondere bestanddeelen van denzelfden, vreemde zelfstandigheden, die toevallig daarin voorkomen, zoo als schadelijke luchtvormige vloeistoffen met die des dampkrings vermengd, in hospitalen, gevangenissen, werkhuisen, in beslotene kamers enz.; het blootstellen van het oog aan een plotseling of te sterk of terug gekeatst, of de aanhoudende inspanning van dit werktuig bij een te zwak licht, en eindelijk nog, onder meer andere, het onnoodig of ondoelmatig gebruik of eene verkeerde keus van brillen.

Tot de aanleidende oorzaken der *bijkomende* en *afgeleide* oogontstekingen behooren die van ieder ander, min of meer verwijderd deel, welker ontsteking die der oogen is voorafgegaan en zich daarmede verbindt, of, zonder verdeeld of gescheiden te zijn, door deze vervangen wordt; tot die der *medelijdice*, elke aan-doening van andere, nabij of verder af gelegene werktuigen of stelsels des menschelijken ligchaams, waardoor de oogen, door medegevoel, in eenen geprikkelden of ontstoken toestand gebragt worden, gelijk zulks meermalen bij het lijden der eerste wegen enz. ge-

schiedt; tot die der *onzuivere* eindelijk behoort ieder eigenaardig heet of slepend lijden van andere werktuigen of stelsels des menschelijken ligchaams, waarin ook de oogen deelen, of welks stoffelijke oorzaak naar dezelve verplaatst is.

Uit deze beschrijving der onderscheidene oogontstekingen zal men gereedelijk afleiden, dat de voorzeggung daarvan zeer verschillend wezen moet, daar dezelve afhankelijk is van de mindere of meerdere hevigheid en langdurigheid der ontsteking, van het verschil der lijdende deelen van het oog en van de oorzaken dezer ziekte, van de gesteldheid des lijders, van eene tijdige en doelmatige behandeling enz. Zoo is het vooruitzicht gunstig, wanneer de ontsteking gering, slechts plaatselijk en uitwendig is, wanneer zij door geene zeer belangrijke en alleen door uitwendige, of, zoo zij door inwendige oorzaken wordt voortgebracht, dat deze zich dan toch ligtelijk uit den weg laten ruimen; wanneer de ziekte in overigens gezonde menschen ontstaat, en doelmatig behandeld wordt enz. — Ongunstig moet men daarentegen over eene oogontsteking oordeelen, wanneer dezelve hevig is, en onderscheidene of al de deelen, die het oog samenstellen, het een na het ander, of allen te gelijk, daardoor aangetast worden, wanneer de ontsteking inwendig is, de oorzaken sterk werkend, onbekend of bezwaarlijk te verwijderen zijn, wanneer de ziekte langdurig is, kwaadsappigen en zwakken daardoor worden aangetast, wanneer geneeskundige hulp te laat ingeroepen of de ontsteking kwalijk behandeld wordt enz. — In het algemeen heeft men bij eene groote gevoeligheid voor het licht, of, in tegendeel, bij het gemis van alle aandoening voor hetzelfde, bij eene buitengewone zwelling van het bindvlies, van het horenlies en van den geheelen oogbol, bij eene zeer drooge of zeer voch-

tige oogontsteking, bij zulk eene, die plotseling ontstaan en dadelijk hevig geworden is, alsmede bij afgeleide oogontstekingen niet veel goeds te verwachten. Wijders zijn de slepende minder gevaarlijk dan de heete, en gaan deze dikwijls in gene over, en omgekeerd, hetgeen dan veeltijds op rekening eener verkeerde behandeling moet gesteld worden; ook zijn de heete niet zoo gemakkelijk te herstellen als de slepende, latende deze algemeene regelen zich gemakkelijk op de ontsteking der bijzondere deelen, zoo als op de *conjunctivitis*, *chemosis* enz. toepassen.

Ten opzichte der geneeswijze van de oogontsteking zullen wij ons slechts bij die der *oorspronkelijke* en *zuivere* bepalen, terwijl, naar de voorschriften hiertoe betrekkelijk, zich ook de *slepende* en *afgeleide* laat behandelen; alsmede de *medelijidige* en *onzuivere*, tot welke de oogontsteking meestal behoort, naar hetgeen daaromtrent, bij de ontsteking in het algemeen en elders gezegd is, en bij de beschouwing der slepende ziekten, aan welke zij haren oorsprong verschuldigd zijn kan, nog zal gezegd worden. Ook zullen wij geene melding maken van de geneeswijze der onderscheidene uitgangen van de oogontsteking en van de gebreken, die uit dezelve voortvloeijen kunnen, dewijl zij eer tot het vak der heelkunde, en bijzonder tot dat belangrijk gedeelte van hetzelfde behooren, dat aan de ziekten en gebreken van het oog alleen is toegewijd.

De geneeswijze dan der oorspronkelijke en zuivere ontsteking der oogen geheel dezelfde zijnde als die van elke andere ziekte van dien aard, bestaat de eerste en voornaamste aanwijzing in het verwijderen harer opwekkende oorzaken, voor zoo verre die bekend en onder het bereik des geneesheers zijn. Zoo moeten, om dit met een en ander voorbeeld duidelijk te maken, vreemde zelfstandigheden, toevallig van buiten in het

oog, tusschen den oogbol en de oogleden geraakt zijnde, zoo als een zandkorrel, een gekorven diertje of deszelfs angel, of in het bindvlies van den harden oogrok, in dat der oogleden of van het horenvlies, min of meer diep ingedrongen en aldaar vastgehecht zijnde, verwijderd worden, hetzij dit door de natuur geschiede, en zulks door middel eener vermeerderde afscheiding en ontlasting van tranen, of door de kunst welke zich daartoe bedient van onderscheidene handgrepen, door de schrijvers over de leer der oogzietten vermeld. Eveneens moeten scherpe prikkels, b. v. die van zamengedrongene zuren of loogzouten, van den helschen steen en andere, voor zoo ver de natuur dit niet door eenen vermeerderden tranenvloed verrigt, door water verdund of door vette zelfstandigheden, zoo als door ongezoeten boter of olie, onschadelijk gemaakt en de nadeelige invloed daarvan op het oog door slijmachtige en laauwe oogwaters, door het weren van licht en lucht, verhoed en, op dezelfde wijze, de werking van alle andere schadelijke uit- en inwendige oorzaken op het lijdend deel gekeerd worden.

In andere gevallen daarentegen, wanneer de opwekkende oorzaken of niet meer of niet altijd, na hare nadeelige uitwerking op het oog gedaan te hebben, aanwezig zijn, zoo als zulks bij verbranding, bij wonden en kneuzingen het geval is; of wanneer dezelve voor geene verwijdering vatbaar zijn, of zoo, door den prikkel der ziekteoorzaak, benevens de ontsteking, eene krampachtige aandoening der spieren van de oogleden is te weeg gebragt, zoodat de pogingen des heelmeeesters, om het oog van eene vreemde zelfstandigheid te bevrijden, daardoor te vergeefs worden in het werk gesteld; of, en vooral wanneer eene inwendige of algemeene ontsteking van het oog van groot belang is,

kan en mag men in zoodanige gevallen zich veeltijds niet slechts bepalen bij de voorschriften der eerste, maar moet men dadelijk zijne toevlugt nemen tot die der tweede aanwijzing, waarmede het weren der ontsteking bedoeld wordt, als welke, onder de boven vermelde en meer andere soortgelijke omstandigheden, gevorderd wordt, alvorens men, met hoop op eenen gunstigen uitslag, de aanleidende oorzaken, voor zoo verre die uog aanwezig zijn, of eene bijzondere behandeling vereischen, zal kunnen of mogen verwijderen.

Tot zoodanig oogmerk dient, in eene oorspronkelijke of afgeleide en zuivere, hetzij heete of slepende ontsteking der oogen, niet zelden ook in eene onzuivere, schoon dan niet uit den aard der ziekte, maar slechts toevallig, de reeds bekende ontstekingwerende geneeswijze, in eenen meer bepaalden of in den ruimsten zin van het woord, en zulks naar mate van de mindere of meerdere hevigheid en zuiverheid der ontsteking, van de gesteldheid en krachten des lijders, van de algemeenheerschende ziekte-constitutie enz. Zoo dan bij eene geringe, bij eene slepende en afgeleide oogontsteking, wanneer zij zich bij het oog schier alleen bepaalt en geene of slechts eene zeer geringe aandoening van het vatenstelsel veroorzaakt, eene plaatselijke behandeling en het ontstekingwerend levensbestuur veeltijds alleen voldoende zijn, worden, bij eene heete en belangrijke uitwendige ontsteking van het bind- en horenvlies en van den harten oogrok van een of van beide oogen, en niet minder bij eene inwendige ontsteking, hetzij van eenig deel van hetzelfde, maar nog eer van den geheelen oogbol, en met dezen van de deelen, welke het oog beschutten of van die, welke in en in de nabijheid van den oogkuil geplaatst zijn, en wanneer deze ontsteking met het plaatselijk een aanmerkelijk lijden van het geheele gestel veroorzaakt, algemeene bloedontlastingen vereischt

en deze te meer, wanneer bijkomende omstandigheden, zoo als de jaren en de gesteldheid des lijders, de algemeenheerschende ziekte-toestand enz., de wording en meerdere ontwikkeling der ziekte begunstigen.

Tot dit oogmerk kan, in zoodanige gevallen, het bloed uit de aderlijke vaten van den arm of uit die van den voet, uit de hals- of uit de slaap-slag-ader ontlast worden, maar verdient in de meeste de meer gewone wijze van bloedontlasten uit de vaten van den arm en, in enkele gevallen, uit die van den voet de voorkeur, als hebbende de ontlastingen uit de slaap-slag- en hals-ader, vooral de laatstgenoemde, in deze ziekte, onderscheidene en geene geringe bezwaren. Dikwijls is ééne aderlating toereikend, onder andere omstandigheden wordt er meer dan eene vereischt, terwijl ook in deze ziekte, waarbij het op het behoud van een zoo belangrijk zintuig, zoo wel als bij de ontsteking van inwendige en gewigtige deelen op dat van het leven aankomt, de eerste aderlating ruim moet zijn, en er minder gelet moet worden op de hoeveelheid van het bloed, hetwelk is afgetapt, dan op de uitwerking, die de ontlasting daarvan op het lijdend deel en op de algemeene gesteldheid van den zieke te weeg brengt, zoo zelfs, dat men, in zeer dringende omstandigheden, indien de krachten des lijders het veroorloven en het gewigt der ziekte zulks vordert, eene bloedontlasting mag en moet doen tot flauw worden toe, hetgeen alsdan met minder nadeel geschieden zal, dan wanneer de aderlating meermalen en telkens in geringe hoeveelheid gedaan wordt. —

Indien de ontsteking aldus door ééne of onderscheidene aderlatingen aanmerkelijk verminderd, maar niet geheel overwonnen is, of, van haren aanvang af, minder hevig was, zoo dat geene koorts haar vergezelt (waarbij echter eene algemeene ontlasting van bloed

niet altoos zoo stellig is tegen aangewezen , als zij , bij eene plaatselijke ontsteking met eene algemeene aandoening , daaruit ontstaan , dringend gevorderd wordt) of wanneer de lijder niet zeer volbloedig , of de ophooping van bloed naar het oog of het hoofd niet zóó werkdadig is , dat men , ten einde de ziekte te vereenvoudigen , eene algemeene ontlasting noodig oordeelt , worden of zijn , onder zoodanige omstandigheden , plaatselijke bloedontlastingen genoegzaam ter verdere of geheele herstelling der ziekte. Hiertoe dienen *bloedzuigers* of *bloedige koppen* , de eerste in eene onbepaalde hoeveelheid , naar gelang van den graad en van de zitplaats der ontsteking , van den ouderdom en de gesteldheid des lijders enz. , zoodat , wanneer twee of drie bloedzuigers bij kinderen veeltijds genoegzaam zijn , er voor volwassenen zelden minder dan tien tot achttien of vier-en-twintig gevorderd worden , om , de ontsteking van eenig belang en de lijder een sterk mensch zijnde , eene beslissende uitwerking ten goede te weeg te brengen. Daarbij moeten zij zoo na mogelijk aan het ontstoken deel geplaatst worden , zoo als aan de slapen van het hoofd , rondom of aan den binnenhoek van het oog , aan de oogleden , ofschoon dit laatste door sommigen wordt afgeraden , uit hoofde eener geringe uitstorting van bloed in of eener roosachtige ontsteking van het ooglid , welke die van het oog zoude kunnen vermeederen , ofschoon het laatstgenoemde gevolg zeldzaam zal plaats hebben , terwijl het eerste slechts eene geringe en kortstondige wanstaltigheid veroorzaakt ; verder aan het slijmvlies der binnenzijde van het onderste ooglid , zoo als door onderscheidene Engelsche heelkundigen aanprezen wordt , dewijl aldus het bloed onmiddellijk uit het bindvlies ontlast wordt , maar hetgeen , schoon de bloedzuigers aldaar gemakkelijk kunnen geplaatst worden , van niet veel meer uitwerking

schijnt te wezen , dan wanneer zij op de buitenste oppervlakte van het ooglid aangewend worden. Eindelijk zijn er geneeskundigen , die , behalve aan het ontstoken oog , de bloedzuigers , hetzij te voren algemeene bloedontlastingen gedaan zijn of niet , ook aan de groote schaamlippen , het boven- en binnendeel der dijnen , aan den aars of aan de neusvleugels wenschen geplaatst te zien , en die zulks met voordeel zouden gedaan hebben , wanneer de aanleg tot oogontsteking of deze ziekte zelve werd geacht haren oorsprong verschuldigd te zijn aan het afnemen of de verhindering van den stondevloed , aan het gemis aan of eene niet genoegzame kraamzuivering , aan het achterblijven van eenen tot gewoonte geworden en daardoor weldadigen aambeijenvloed , aan neusbloeding enz. , terwijl de nabloeding , waar de bloedzuigers ook mogen gezet zijn , zoolang men zulks noodig mogt oordeelen , begunstigd en onderhouden worden kan door herhaalde wasschingen met laauw water of het bedekken der bloedende wondjes met laauwe en verzachtende pappen.

Het ander reeds genoemde middel om eene plaatselijke bloedontlasting te weeg te brengen , de *bloedige koppen* namelijk , kan met bezigen bij gemis van bloedzuigers , of wanneer deze niet vatten willen , of zoo de lijder meer vertrouwen op de koppen stelt , of eenen bijzonderen afkeer van bloedzuigers hebben mogt , ook om eene gewigtige afleiding te maken , of op eens eene grootere hoeveelheid bloed te ontlasten , dan men door bloedzuigers doen kan , vooral wanneer de koppen niet , zoo als gewoonlijk , aan het achterhoofd of in den nek , maar aan de slapen van het hoofd geplaatst worden , door welke laatste kunstbewerking kleine takken van den slaap-slag-ader , zonder eenig ongemak of gevaar , gewond kunnen worden.

Eindelijk wordt ook , tot het veroorzaken eener plaat-

selijke bloedontlasting, het openen aanbevolen van de voorhoofds-, de kikvorsch- of van de hoek-ader van het oog, hetwelk echter, dewijl daardoor weinig bloed ontlast wordt, in onbruik is geraakt en teregt door de bloedzuigers vervangen wordt. Wijders zijn inkervingen in en zelfs het wegsnijden van het buitengemeen gezwollen bindvlies des harden oogroks, bij deszelfs ontsteking aanprezen, hetgeen, volgens sommigen, met weinig pijn en zonder eenig nadeelig gevolg voor het werktuig of voor de verrijting van het oog geschiedt, doch, volgens anderen, veel smart en slechts eene geringe ontlasting van bloed veroorzaakt, bewerende deze, dat het maken van wondjes in een ontstoken deel eer eene verslimmering dan vermindering der ontsteking zal doen ontstaan, terwijl beiden daarin overeenkomen, dat van die kunstbewerking (welke de laatste alleen in *slepende*, nimmer in *heete* ontstekingen willen gebezigd hebben) slechts mag gebruik gemaakt worden bij het afnemen, en nooit in het oogenblik der hevigste ontsteking, en wanneer de vaten zeer zichtbaar en met eene aanmerkelijke hoeveelheid bloeds gevuld zijn.

De geneesmiddelen tot inwendig gebruik bij eene oogontsteking aan te wenden, zijn dezelfde als die, welke in de ontsteking-koorts en in elke belangrijke ontsteking van eenig uit- of inwendig deel, te voren zijn aanprezen, namelijk de reeds van elders bekende verdunnende en verkoelende middelen, in verbinding en bij afwisseling met verkoelende purgeermiddelen, eveneens en met hetzelfde doel in de hersen- en andere ontstekingen aanprezen. In ernstige gevallen, die eene spoedige hulp en eene dadelijke afleiding van het ontstoken deel vereischen, is, wanneer de noodige ontlastingen van bloed geschied zijn, het *mur. protox. hydrarg.*, in groote giften met *nitr. potass. dep.* aangewezen, zoo dat dagelijks vier of vijf stoelgangen daarvan het gevolg zijn; of worden, volgens anderen, daartoe hevig

prikkelende purgeermiddelen, zoo als het *mur. protox. hydrarg.* met den *rad. jalappae*, het *extractum colocynthidis* enz. vereischt, terwijl eene gelijke uitwerking bedoeld en bereikt wordt door sterk prikkelende klisteren, welke dan ook sommigen daartoe bij voorkeur aanbevelen.

Gelijktijdig met deze inwendige middelen, onder welke ook de bereidingen van het *spiesglans* in aanmerking komen mogen, zijn laauwe en prikkelende voetbaden en mostaardpappen aan de onderste ledematen of in den nek, en, bij hevige oogontstekingen, koude omslagen op het kaal geschoren hoofd aan te prijzen, en vervolgens *spaanschevliegen-pleisters* op den arm, in den nek of achter de ooren, maar niet nader bij het ontstoken oog, alsmede inwrijvingen met het *unguentum AUTENRIETHII* (ééne drachme *tartr. potass. stibiat.* met eene halve of geheele once *ung. simplex*) ter zelfder plaats, ofschoon de beide laatstgenoemde middelen onder de voorwaarden, die, ten opzichte van het gebruik der *spaanschevliegen-pleisters*, bij de behandeling der hersenontsteking vermeld zijn; — eindelijk, schoon alleen in eene slepende, hetzij zuivere of onzuivere oogontsteking, eene dragt in den nek. Wijders behooren tot de uitwendige middelen, die tot de herstelling eener oogontsteking gevorderd worden, ook die, welke op het lijdend deel zelf worden aangewend, hoewel zij in deze, gelijk in elke andere ontsteking, van minder gewigt zijn, dan de reeds aanbevolene, en alleen als hulpmiddelen moeten beschouwd worden; en welke men koud moet aanwenden bij eene ontsteking door uitwendige oorzaken voortgebracht, of die geheel oppervlakkig is, of tijdens den aanvang derzelve, althans zoo lang de ontsteking nog door eene vermeerderde werking der vaste deelen en het teruggedrijven van het bloed, voor herstelling vatbaar is; terwijl die midde-

len daarentegen laauw zijn moeten , wanneer de ontsteking volkomen ontwikkeld is of hare zitplaats in de diepte van het oog heeft. — Deze middelen nu , welke allezins met die , welke inwendig gebezigt worden , behooren overeen te komen , ontleene men in het eerste tijdperk eener zuivere oogontsteking , met vermijding van alles wat ook maar eenigzins prikkelen kan , aan de klasse der verzachtende en inwikkellende , en wende dezelve aan onder de gedaante van oogwater , pap of , zoo de gevoeligheid van het oog geene de minste drukking verdragen kan , onder die van damp , zijnde van deze middelen de voornaamste de *rad. en fol. althaeae* , de *flores en herba malvae* , het *semen lini en cydoniorum* , de *gummi arabicum en tragacanthae* , in water gekookt of daarin opgelost , alsmede weekmakende kruiden , wittebrood of lijnzaadmeel , om daarvan , door middel van water of melk , pappen te vervaardigen , en , bij eene groote gevoeligheid van het oog voor iederen prikkel en pijn en bij ongeregelde bewegingen , daardoor veroorzaakt , verzachtende middelen , in verbinding met krampstillende , zoo als het *aqua lauro-cerasi* , de *hyoscyamus* , de *capita papaveris albi* , het *opium* , de *belladonna* , de *cicuta* , de *crocus* enz.

Eene zuivere oogontsteking door deze , en eene onzuivere door die middelen , welke elke derzelve naar haren aard vordert , tot scheiding gebragt zijnde , (welke scheiding , door de pogingen der natuur te weeg gebragt , of door die der kunst , onder het aanwenden der ontstekingwerende of van eenige andere geneeswijze zal worden voorbereid) , is het wijders de pligt des geneesheers , ook wanneer , ten gevolge der oogontsteking , eene algemeene aandoening en meer bijzonder die van het vatenstelsel ontstaan is , maar welke veeltijds door bloedvloeijingen , door een critisch zweet of zoodanige pis , of door eenige andere ontlasting of door

huiduitslag gescheiden wordt, en door welke, met het algemeen, ook veeltijds het plaatselijk lijden verligt wordt, die ontlastingen naar de voorschriften, bij de behandeling der ontsteking in het algemeen gegeven, waar zulks vereischt wordt, te bevorderen, te beteugelen of te regelen.

Eindelijk blijft er gewoonlijk, na eene uitwendige oogontsteking, in verhouding tot de mindere of meerdere hevigheid der ziekte, eenige zwelling en roodheid der oogen met weinig of geene pijn over, welke men nu te vergeefs met ontstekingwerende middelen zal te keer gaan, daar, bij het aanwenden derzelve, deze verschijnselen, welke nu van zwakheid der vaten of eene verhoogde gevoeligheid van het oog, soms van beide deze oorzaken afhangen, daardoor, zoo niet verslimmerd, zeker nu niet meer verbeterd zullen worden. — Onder zoodanige omstandigheid moet het geneesplan veranderd worden, en zijn, benevens den invloed van licht en lucht, waaraan het oog weder met omzigtigheid moet worden blootgesteld, versterkende, en in het bijzonder zamentrekkende middelen, plaatselijk op het oog aangebragt, aangewezen, bij voorkeur evenwel de zoodanige, welke niet te sterk prikkelen. — Deze middelen zijn echter niet slechts in vermogen van elkander onderscheiden, maar ook door bijzondere eigenschappen, gepaard met derzelve versterkende of zamentrekkende kracht, die aan allen gemeen is, zoodat in bijzondere gevallen, het ééne middel boven het ander, somtijds ook zonder dat men daarvan altijd eene voldoende reden geven kan, verkieslijk wordt. — Bijzonder komt hier in aanmerking het uitwendig gebruik van *koud water*, 't welk, zoo wel als *water met azijn*, door een beroemd man, zelfs in het eerste tijdperk der ontsteking wordt aangeprezen, en zulks in strijd met het gevoelen van anderen, die, bij voorkeur, zich

van weekmakende en laauwe middelen, op het oog aangewend, bedienen, en eveneens met de ondervinding, wanneer de ontsteking eenen zekeren graad bereikt heeft of inwendig is; zijnde wijders eene oplossing, in rozenwater, of in een afkooksel van weekmakende kruiden of wortelen, van het *oxyd. zinci* (*flor. zinci*), van de *sulph. zinci* (*vitriolum album*), van het *acet. plumbi* (*saccharum saturni*), het *acet. plumbi liquid. concentr.* (*acetum litharg.*), van de *supersulp. alum. et pot.*, van de *subacet. cupri*. (*viridis aëris*), van de *sulph. cupri* (*cuprum sulphuricum*), van het *cuprum aluminatum* (*lapis divinus*), van de *nitr. arg.* (*cryst. lunae*) enz., alsmede de roode wijn, het smids- en kalkwater, een aftreksel der *flores rosarum rubr.*, een afkooksel van den *cort. quercus*, der *gall. querc.*, van den *cort. granatorum*, *salicis* enz., aangewezen. Na eene ontsteking van de klieren der oogleden zullen zalven van dienst zijn uit het *oxyd. zinci*, uit het *deutoxyd. hydrarg. nitrat.* (*mercurius praecipit. ruber*), of uit het *urias deutoxyd. hydrarg.* (*mercurius sublim. corros.*) met ongezoute boter, *axungia porci* of met *unguent. simplex*, en vele andere eenvoudige en min of meer zamengestelde middelen, welke door de schrijvers over de ziekten der oogen vermeld en aanbevolen worden.

Wanneer de zwakheid van het werktuig des gezichts, na de ontsteking, van eene verhoogde gevoeligheid afhangt of wel de verzwakking der oogen daarmede gepaard gaat, kunnen, in het eerste geval, krampstillende of verdoovende, in het laatste, versterkende middelen, die tevens een bedarend vermogen bezitten, zoo als de loodbereidingen of, met deze verdoovende middelen, zoo als het *acet. plumbi* of de *sulphas zinci* met *tinctura opii* of *extract. hyoscyami*, met *aqua laurocerasi*, en, bij eene ongevoeligheid van het oog na den afloop dezer ziekte, geestrijke wasschingen in den

ontrek van het oog, benevens vlugtige en prikkelende dampen enz. noodig zijn.

De leefregel bij zeer ernstige ontstekingen van het oog is dezelfde als die, welke bij de ontsteking-koorts, bij de ontsteking in het algemeen en bij die van bijzondere deelen, voor zoo verre die tot hier toe behandeld zijn, is aangeprezen. Ten aanzien van het lijdend deel zelf, moeten alle uitwendige aandoeningen van het oog vermeden, hetzelve alzoo in volkomene rust gehouden, alle inspanning door lezen, schrijven, fijne handwerken enz., bij eene geringe ontsteking, en zelfs van het gezonde oog, wanneer het andere aanmerkelijk is aangedaan, nagelaten en de invloed van den prikkel des lichts, naar gelang van den graad der ontsteking, tegengegaan, of zelfs geheel verhinderd worden, zoodat er, ofschoon eene gedeeltelijke afsluiting van het licht of een groen oogscherp in de meest gewone gevallen dezer ziekte voldoende mogen zijn, bij zeer ernstige oogontstekingen, eene volkomene duisternis gevorderd wordt, moettende eindelijk het oog noch aan eene zeer warme, noch aan eene te koele of onzuivere lucht worden blootgesteld, en den invloed van winderig, damp- en regenachtig weder en van groote veranderingen in den warmtegraad des dampkrings op hetzelve vermeden worden.

Veertiende Hoofdstuk.

OORONTSTEKING.

(*Otalgia inflammatoria, Otitis*).

De oorontsteking is uit- of inwendig, of beide tevens.

De *uitwendige* heeft hare zitplaats in het deel, dat door de natuur bestemd is om den geluidstroom op te vangen en naar het werktuig van het gehoor te rigten, dat is, in den uitwendigen gehoorweg, of liever in het slijmvlies, dat denzelven bekleedt, en in het trommelvlies: — de *inwendige* in de trommelholte of in het doolhof, of in beiden,

De ontsteking der eerste soort kenmerkt zich door roodheid, zwelling en pijn van het uitwendig oor en der deelen, die in deszelfs nabijheid geplaatst zijn, zoo als der wangen enz., terwijl de pijn bij de aanraking toeneemt; door een onaangenaam gevoel, dat eerst jeukte veroorzaakt en daarna in eene min of meer hevige smart overgaat; door zwelling en roodheid van het slijmvlies des uitwendigen gehoorwegs, door eene vermindering van het gehoor, zoo uit hoofde der zwelling van het oor als der vernauwing van den buitensten gehoorweg; door eene suizing of een gebrom in de

ooren , en door eenige , al of niet gewigtige of geene toevallen eener algemeene aandoening , en zulks naar mate van den graad der ontsteking , naar hare oorzaken , de gesteldheid des lijders enz.

Het bestaan eener zuivere ontsteking der trommelholte herkent men uit eene aanhoudende , hevige , brandende , kloppende , stekende , borende of verscheurende pijn , in één of beide ooren , alras gevolgd door eene , meestal hevige koorts , met eenen grooten en sterken of harden pols , en eene werkdadige ophooping van bloed naar het hoofd , die eene sterke klopping der hoofd- en slaap-slag-aderen veroorzaakt ; door hevige pijn en spanning in het hoofd , door een rood en opgezet aangezigt , door eene groote gevoeligheid van het werktuig des gehoors , waardoor in sommige gevallen een zeer fijn gehoor , in andere , hardhoorigheid of bijna volkomene doofheid ontstaat ; door klopping en ruisching in de ooren , door zwelling en droogheid der keel , wanneer de ontsteking zich ook aan de buis van EUSTACHIUS mededeelt ; door moeilijkheid in de beweging van het hoofd en den hals , en bij het doorzwelgen van spijs , drank of speeksel , door eene medelijdige aandoening van het zenuwstelsel , veroorzaakt door de hevige smart en van onderscheidene andere deelen , welk medegevoel aanleiding geeft tot benaauwdheid , angstvalligheid , slapeloosheid , ijlen , flauwten , stuipen , braken , koude en ongevoeligheid der ledematen ; alle welke verschijnselen aanmerkelijk toenemen en in den hoogsten graad worden waargenomen , wanneer het doolhof alleen , of met dit de trommelholte ontstoken is , dewijl het groot aantal zenuwen , waarmede het zintuig des gehoors is toegerust , alsmede deszelfs plaatsing in de nabijheid der hersenen , en de onvatbaarheid van deszelfs zamenstellende deelen voor zwelling , iedere inwendige ontsteking van

het oor, zoo zij van eenig belang is, bedenkelijk maken, en die van het doolhof des te gevaarlijker worden moet, dewijl daarenboven dat gedeelte van het werktuig des gehoors, inwendig, met een weivlies bekleed is, welks door ontsteking toenemende gevoeligheid algemeen bekend, en dit tevens, met een zoo groot aantal fijne zenuwen, in welke de gehoorzenuw zich verdeelt, voorzien is, dat de plaatselijke en medelijdige toevallen eenen trap van hevigheid bereiken kunnen, welke eene heete ziekte van dien aard in weinige dagen, en bij wijlen, gelijk ik daarvan twee malen getuige was, in vier-en-twintig uren, met den dood kan doen eindigen. Bij eene inwendige oorontsteking, hoe hevig zij ook zijn moge, worden overigens, wannerniet tevens het uitwendig oor en de buitenste gehoorweg onstoken zijn, geene uitwendige teekenen der ziekte waargenomen. Ook is dezelve niet altoos zoo hevig als wij die zoo even beschreven hebben, zoodat zij ook *slepende* zijn kan, maar daarom evenwel niet altoos zonder gevaar is bij hare uitkomst, terwijl het verder naauwelijks eenig betoog vereischt, dat ook deze ziekte, gelijk elke andere van dien aard, *bijkomend, afgeleid, symptomatisch* en *onzuiver* wezen kan.

De uitgangen dezer ontsteking zijn.

a. *In de gezondheid:*

1. Door *verdeeling*, welke door middel van *heilzame* ontlastingen, in het begin der ziekte door de natuur of de kunst kan worden te weeg gebragt.

En 2. door *scheiding* der ziekte, ten gevolge van *critische* ontlastingen, namelijk, bij eene ontsteking van den buitensten gehoorweg, door die van een dun en roodgekleurd vocht, dat al spoedig geel, etterachtig, stinkend en lijvig wordt, welke uitvloeijing gewoonlijk na twee of drie weken ophoudt, wanneer de lijder voor het overige gezond is, en, door de afscheiding en

ontlasting eener buitengewone hoeveelheid oorsmeer vervangen wordt, — en , tijdens den loop eener inwendige oorontsteking, wanneer de ziekte, onder eene doelmatige geneeswijze, voor eene zoo gunstige uitkomst, uit hoofde harer hevigheid, niet onvatbaar is, door bloedvloeijingen uit den neus, door de ontlasting eener zoodanige vloeistof, als waarvan melding gemaakt is bij de scheiding der ontsteking van den buitensten gehoorweg, door de buis van EUSTACHIUS; eindelijk door de huid en door de piswegen.

b. In andere ziekten :

1. In *verettering*, welke uitgang eer ten gevolge eener in- dan van eene uitwendige oorontsteking en van gene meer dan de verdeeling of scheiding wordt waar genomen. Wanneer eene inwendige oorontsteking zes of acht dagen of, bij eenen hevigen graad der ziekte, korter, zonder teekenen van verdeeling of scheiding en onder het steeds toenemen der toevallen van dezelve, geduurd heeft, de lijder over eenige klopping in het lijdend deel begint te klagen, de pijn langzaam afneemt en bijna geheel ophoudt, ofschoon het gezuis in het oor niet geheel achterblijft of de doofheid hersteld wordt, verstreken deze verschijnselen, gepaard met eene zwelling achter, of een gevoel van volheid in het oor, ten bewijze, dat de etterwording geschied is. — De etter, aldus in het inwendig oor gevormd, baant zich vervolgens, na het trommelvlies verscheurd te hebben, door den uitwendigen gehoorweg eenen uitgang naar buiten (hetgeen bij eene verettering na eene ontsteking van den buitensten gehoorweg zelden of nooit plaats heeft) en brengt eene spoedige en aanmerkelijke verligting der pijn en van de overige toevallen der ontsteking te weeg; of hij ontlast zich door de buis van EUSTACHIUS, hetgeen niet dikwijls geschiedt, dewijl, zoo deze in de ontsteking van het oor

gedeeld heeft, het vlies, dat dezelve bekleedt, gezwollen en de weg, langs welken de etter naar de keel en van daar somwijlen naar de maag of luchtpijp gevoerd wordt, ontoegankelijk geworden is; — of de etter blijft in de trommelholte opgesloten en geeft aldus aanleiding tot eene slepende en dikwijls onherstelbare verzwering in het oor, door welke veeltijds de bewerktuiging van dit zintuig vernietigd, ook dan nog het trommelvlies doorboord, een aanhoudend geruisch in de ooren, ongeneeslijke doofheid, telkens wederkeerende ontstekingen van het oor, beenbederf met aanhoudende pijn en, met deze onderscheidene gebreken, waaronder verlamming der nabij gelegene deelen, veroorzaakt worden; of de etter eindelijk maakt zich, na de beenwanden doorknaagd te hebben, eenen uitgang naar den hals, naar de borstholte, naar de wervelkolom of naar de hersenen, en doet deze met een doodelijk gevolg in de verettering deelen, dewijl beroerte, verlamming van de eene helft des ligchaams, stuipen enz. daardoor te weeg gebragt worden.

2. In *verdikking*, *verharding* of *ontaarding* van het slijmvlies des buitensten gehoorwegs en van dat der buis van EUSTACHIUS, en zulks zoowel na eene slepende als na eene heete ontsteking, en ten gevolge waarvan voornoemde buis geheel gesloten, en, bij gemis van den toegang der lucht tot het inwendig oor, eene onherstelbare doofheid kan veroorzaakt worden.

En 3. in een aanhoudend *geruisch* en *gebrom* in de ooren, en eene al of niet herstelbare doofheid enz.

En c. *In den dood*:

1. Door de hevigheid der ontsteking en de medelijdige aandoening van het vaten- en zenuwstelsel en van zoo vele andere edele deelen, welke met het zintuig des gehoors in een min of meer naauw verband staan, zoo als uit de beschouwing der ziekte zelve gebleken is.

2. Door de *bijkomende* ontsteking van onderscheidene nabij het oor geplaatste werktuigen en in het bijzonder der hersenen, welke ontsteking tijdens en door die van het oor ontstaan is.

En 3. door de verschillende gebreken, door de verettering voortgebracht en boven onder *b.* vermeld.

Jeugdige, volbloedige menschen, vooral wanneer bij de zoodanigen natuurlijke of tot gewoonte geworden bloedontlastingen afgenomen of verhinderd zijn; zij, die eenen aanleg hebben tot scrofel- en huidziekten, en dezulken, welker huid aandoenlijk is, zoodat de uitwaseming ligt onderdrukt wordt; zijn meer dan anderen tot deze ontsteking voorbeschikt, hoewel elk mensch, wanneer de opwekkende oorzaken maar gewichtig genoeg zijn, door deze, gelijk door elke andere ziekte van dien aard, kan aangetast worden. Onder de opwekkende oorzaken der oorontsteking, zijn de voornaamste: uitwendige beleedigingen, schudding, wonden van en slagen op het hoofd of het oor, vreemde zelfstandigheden in den buitensten gehoorweg gebragt, zoo als erwten, boonen, kersenpitten, gekorvene diertjes, derzelve maskers of eijeren, in het oor nedergelegd, en aldaar, door middel der warmte, ontwikkeld; een scherp, verdroogd, verhard oorsmeer, of dat in te groote hoeveelheid is afgescheiden, prikkeling van het slijmvlies des gehoorwegs door werktuigen of door inspuitingen met eenig scherp vocht, met het oogmerk om denzelven te zuiveren; beenbederf van den uitwendigen gehoorweg, der slaap- of gehoorbeenderen, van het mamswijs uitsteeksel of van eene of meer kiezen, het moeijelijk doorkomen der tanden, spoedige en aanmerkelijke verandering van den warmtegraad des dampkrings, de ontsteking van naburige deelen, welke eene *bijkomende*, of van deze of van meer verwijderde deelen, wanneer zij zonder verdeeling of

scheiding heeft opgehouden en door die van het oor vervangen wordt, die eene *afgeleide* ontsteking van hetzelfde te weeg brengt; eene rheumatische, arthritische, scrofuleuze, herpetische en venerische scherpte, die tot de *onzuivere* en eer tot de *uitwendige*, alsmede stofverplaatsingen na koortsige uitslagziekten, zoo als na kinderziekte, mazelen en bijzonder na de roodvonk, welke meer tot de *inwendige* ontsteking van het oor aanleiding geven.

De ontsteking van het uitwendig oor en van den gehoorweg is niet gevaarlijk, schoon dezelve, wanneer zij hevig is, zeer smartelijk wezen kan. De inwendige daarentegen, is eene zeer heete en gevaarlijke ziekte, vooral wanneer het doolhof er de zitplaats van is, en bij de hevige smarten ijlhoofdigheid en andere hoogstgewichtige toevallen komen, welke, blijkens de ondervinding, al ras door den dood gevolgd worden kunnen; ook hangt het minder of meerder gevaar eener inwendige oorontsteking niet slechts af van de zitplaats, van de uitgebreidheid en van den graad der ziekte, maar ook van het verschil der opwekkende oorzaken, van de leefwijze, de ligchaamsgesteldheid en van den ouderdom des lijders, van de algemeenheerschende ziekte-constitutie, van de uitbreiding der ontsteking tot andere deelen, zoo als naar de hersenen enz. Bij gevolg is de ziekte gevaarlijker, naar mate de ontstokene deelen dieper gelegen en een grooter aantal derzelve daarin betrokken zijn, naar mate de ziekte heviger is, de opwekkende oorzaken moeilijk of niet kunnen verwijderd worden, de lijder jonger is en meer aanleg tot ontstekingziekten heeft, naar mate de ziektegesteldheid ontstekingsachtig is, en de ontsteking zich tevens aan andere en vooral aan zoodanige deelen medege-deeld heeft, welker ongestoorde verrigting voor het leven noodzakelijk is. — Bij het vermelden van de onderschei-

dene uitgangen dezer ziekte, is tevens genoeg gezegd, om in de voorzegging derzelve niet te kunnen dwalen; alléén verdient, ten opzichte der doofheid, als een gevolg der onderscheidene oorontstekingen en derzelve uitgangen, te worden opgemerkt, dat, gelijk zij, door de zwelling der lijdende deelen, bij eene ontsteking van het uitwendig oor of van het slijmvlies des uitwendigen gehoorwegs, veroorzaakt, gewoonlijk spoedig, althans na korter of langer tijd, zonder nadeel voor het zintuig des gehoors hersteld wordt, zoo ook, na eene ontsteking van het inwendig oor, zelfs na eene verettering van hetzelfde en de gevolgen hiervan, eene geheele en ongeneeslijke doofheid nog niet altoos het onmisbaar gevolg dezer ziekte is, dewijl ook hier alles afhangt van de uitgebreidheid der ontsteking of der verettering en van de deelen, die daarin betrokken zijn, zoodat, wanneer alleen diegene geleden hebben, welke bestemming is de voortplanting van het geluid te helpen bevorderen, het gehoor daardoor niet onvoorwaardelijk, of althans niet geheel vernietigd wordt. Indien toch de twee buitenwaarts gelegene gehoorbeentjes, het hamertje en het aambeeld, op de eene of andere wijze, alléén zijn verloren gegaan, zal het gehoor, voor het gewoon gebruik, nog genoegzaam bewaard blijven, zoo lang de geluidgevende trillingen, door middel van het trommelvlies, langs de wanden van de trommelholte, tot den stijgbeugel in het inwendig oor, en van daar, door het eironde venster, naar het doolhof, schoon eenigzins onvolkomen, worden overgebracht; maar is het laatstgenoemde beentje vernietigd, ligt het doolhof open, of is het vlies, dat het inwendig geplaatste deel des gehoorwerktuigs bekleedt, verzworen, en het water, dat de halvemaansgewijze kanalen en het doolhof in zich bevatten, uitgestort, dan bepaalt zich de ontaarding der bewerktuiging niet meer

alléén bij de geleidende werktuigen van het gehoor, maar strekt zich ook tot het voelend gedeelte van hetzelfde uit, in welk geval, gelijk onder meer andere werktuigelijke gebreken van dit zintuig, het gehoor van eene of beide zijden, naar mate het regter of linker of beide ooren geleden hebben, voor immer verloren is.

Bij de geneeskundige behandeling der oorontsteking, moet men aan de aanwijzingen voldoen, welke elke ontsteking, en meer bijzonder die van het oog, vereischt; waarom al, wat nopens de geneeswijze der oogontsteking geleerd wordt, behoudens de afwijkingen daarvan, voor zoo ver die uit het verschil van het lijdend deel en de plaats, waar de uitwendige middelen moeten aangewend worden, noodzakelijk voortvloeijen, ook op die van deze ziekte toepasselijk is. — Wij bepalen ons daarom hier alleen, met verwijzing naar hetgeen elders van de ontsteking in het algemeen en meer bijzonder van die van het oog werd medegedeeld, tot de volgende algemeene aanmerkingen:

1. Eene *ware, oorspronkelijke, en bijkomende*, alsmede eene *afgeleide, heete of slepende* ontsteking van het oor moet naar de voorschriften, in het hoofdstuk over de ontsteking in het algemeen vermeld, en eene zoodanige *onzuivere en medelijdige* ontsteking, b. v. wanneer zij van eenen gastrischen of zinkingachtigen aard is, naar die, welke bij de gastrische en zinkingziekten gegeven zijn, behandeld worden.

2. Bij de ontsteking van den uitwendigen gehoorweg, even als bij die van elk ander uit- of inwendig deel, en alzoo ook bij die van het inwendig oor, moet de stoffelijke oorzaak der ziekte, voor zoo verre die mogt aanwezig zijn en dit geschieden kan, verwijderd worden, alvorens men zich met eenige gunstige uitkomst, althans met eene duurzame herstelling der ziek-

te vleijen mag. Maar het zal ook hier, even als bij het oog, wanneer de opwekkende oorzaak eene zoo belangrijke ontsteking heeft te weeg gebragt, dat men, door de pogingen ter verwijdering dier oorzaken, zoo men al daarin slagen mogt, de ontsteking aanmerkelijk vermeederen zoude, noodzakelijk zijn, daarvan bevorens de uitwerking, de ontsteking namelijk, te keer te gaan. — Zoo trachte men b. v. gekorven diertjes, toevallig in den gehoorweg geraakt, door middel van het een of ander werktuig, tot dat oogmerk door de heilkundigen aanbevolen, of op eenige andere wijze, uit denzelfven te ontlasten of die te dooden, en zóó ook andere vreemde zelfstandigheden uit den weg te ruimen, of verhard oorsmeer te verdunnen en daarna te ontlasten enz., en dit alles, alvorens men de ontsteking bestrijde, wanneer deze namelijk van niet veel belang is; door welk een en ander zelfs, indien het tijdig geschiedt, de ontsteking dikwijls zal voorgekomen worden.

De aanleidende oorzaak derzelve al of niet verwijderd zijnde, vereischt deze ontsteking, gelijk elke andere, eene ontstekingwerende geneeswijze, geëvenredigd aan hare hevigheid. In ernstige gevallen, worden aderlatingen vereischt, maar, in verre de meeste, zijn plaatselijke bloedontlastingen, door bloedzuigers of bloedige koppen, genoegzaam, om eene gunstige scheiding tot stand te brengen. Tot dit oogmerk zijn ook behulpzaam laauwe stovingen uit een afkooksel van den *rad. althaeae*, van de *fol. malvae* of van het *semen lini*, door middel eener spons op het lijdend oor aangebragt, van welke stoving men zich ook, bij eene meer of tevens inwendige ontsteking van het oor, bedienen kan, om dezelve dikwijls, en gedurende eenen geruimen tijd, in den mond te houden; ook maakt men gebruik van pappen uit de *herba althaeae*, *hyoscyami*, de *cap. papav.*

albi, en *farina lini*, van het indruipen of inspuiten in het oor van laauwe melk, van *oleum amygdal.* of *oliv.*, van eene oplossing van de *gummi arab.* of van het *semen cydon.*, van *opium* met water verdund, van een aftreksel der *herba hyoscyami*, van een afkooksel van de *cap. papav. alb.* en, zoo door het inspuiten de pijn en de overige toevallen der ontsteking vermeerderd worden (hetgeen, bij eenen eenigzins belangrijken graad der ontsteking, vooral wanneer het te vroeg, dat is, voordat de hevigheid der ziekte eenigermate is ten onder gebracht, gedaan wordt, zoo ligt mogelijk is) van dampen, uit een aftreksel of afkooksel van verzachtende en verdoovende kruiden ontwikkeld, en, door middel van eenen trechter, in het oor gebragt. — Met deze en soortgelijke middelen, gepaard, voor zoo verre zulks vereischt wordt, met het inwendig gebruik van ontstekingwerende, afleidende of andere, naar het onderscheid der opwekkende oorzaken, gepaste middelen, vare men, wanneer de hevigheid of de soortelijke oorzaak der ontsteking zulks vordert, zoo lang voort als de pijn en spanning der deelen dit noodzakelijk maken en tot dat de ontlasting uit het oor ruim en zonder hinder plaats heeft, maar ook niet langer, opdat niet de deelen op eene voor het gehoor nadeelige wijze verslapt worden, als waaruit een slijmvloed uit het oor ontstaan zoude, door werktuigelijke zwakheid veroorzaakt en onderhouden. Ook blaartrekkende, nies- en speekselvloed-bevorderende middelen zijn in deze ziekte aangewezen, de eerstgenoemde op meer afgelegene deelen, zoo als op den arm of op de kuiten, of nader bij het lijdend werktuig, o. a. achter het oor, op het mamswijze uitsteeksel van het slaapbeen, of in den nek geplaatst, en zulks in het begin der ziekte (hoewel niet vóór dat de bloedontlastingen, zoo dezelve mogten noodig wezen, gedaan zijn) wanneer eene verhinderde uit-

waseming of eene andere scherpe stof tot de ontsteking van het oor aanleiding gegeven heeft, of in het verder verloop der ziekte en ook tijdens de uitvloeiing, wanneer deze ontlasting langdurig dreigt te worden, ten einde, door den prikkel van dit middel (en daartoe kunnen dan ook de *nies-* en *speekselvloed-bevorderende* middelen dienstig zijn) eene heilzame afleiding van het lijdende deel te maken. Indien eene ontlasting uit het oor, nadat de ontsteking heeft opgehouden, door werkeloosheid der afscheidende deelen voortduurt, zijn inspuitingen met versterkende of liever met zamentrekkende middelen, zoo als met *kalkwater*, met ligte *loodbereidingen*, met eene zeer verdunde oplossing van het *mur. deutox. hydrarg.* enz. aan te bevelen. Desniettemin houdt niet altoos de slijmige ontlasting uit het oor, onder deze behandeling, hoe doelmatig zij ook wezen moge, op, als hebbende dit alleen plaats bij lijders, die gezonde vochten hebben. Wanneer zij dan hardnekkig voortduurt, hangt zulks veeltijds af van eene scrofuleuze gesteldheid des zieken, van het venusgift, waarmede hij besmet is, of van eene ontaarding zijner vochten, door de smetstof der kinder- of van eenige andere heete huidziekte, welke stofelijke oorzaak, nadat de ziekte is doorgestaan, ten deele in het ligchaam is achtergebleven; of wel van het bederf der gehoorbeentjes of van het slaapbeen, ten gevolge eener ontsteking van het oor; alsmede van eene verhindering der uitwaseming, welke laatstgenoemde soort zich van de andere laat onderscheiden door het van tijd tot tijd achterblijven en daarna, bij de geringste aanleiding, als met vernieuwde kracht wederkeeren der ontlasting, door het afwisselen dezer ziekelijke afscheiding met het zinkingachtig lijden van andere deelen, zoo als met dat der blaas of scheede, met rheumatische aandoeningen enz., zijnde de stoffe, welke onder de boven vermelde omstandigheden ontlast wordt, aanvankelijk slijm-

daarna etterachtig, in het vervolg dun, en, bij haar verschil in hoedanigheid en hoeveelheid, ook bijna zonder uitzondering onaangenaam en, wanneer het beenstelsel is aangedaan, eigenaardig van reuk, welk lijden van het beenstelsel ook bovendien daaruit blijkt, dat er van tijd tot tijd kleine beensplinters uit het oor ontlast worden. In al deze gevallen zal elke poging, die tot het te keer gaan van den slijmvloed, bij een overigens gezond mensch meestal met eenen goeden uitslag wordt gedaan, vruchteloos wezen; terwijl men, in de herstelling dier ziekelijke ontlasting, dan alléén gelukkig slagen zal, wanneer de bijzondere oorzaken, welke tot haar langer verwijl aanleiding gegeven hebben, naauwkeurig opgespoord en de onderscheidene ziekelijke gesteldheid des ligchaams, welke, benevens de slijmvloed, daarvan het gevolg is, naar de voorschriften, die wij in het vervolg nader ontwikkelen zullen, verbeterd zullen zijn.

3. De inwendige ontsteking van het oor vordert, benevens de naauwkeurige achtgeving op hare hevigheid, op haren gemakkelijken overgang in de ontsteking van andere edele deelen, bijzonder der hersenen, en in dien van verettering, alsmede op den ouderdom en de gesteldheid des lijders, op het algemeenheerschend ziekte-karakter enz., eene zoo spoedige als krachtdadige ontstekingwerende geneeswijze, gelijk aan die, welke, zoo ten opzichte der algemeene en plaatselijke bloedontlastingen als van de verkoelende en der in- en uitwendig afleidende middelen, bij de behandeling eener zeer hevige oogontsteking werd aanprezen, met dit verschil echter, dat, gelijk bij deze de bloedzuigers in de nabijheid van het oog, zij hier achter het ontstoken oor, de bloedige koppen even eens aan het achterhoofd en in den nek, maar ook aan den hals, alsmede die uitwendige middelen, welke reeds bij de behandeling der ontsteking

van den buitensten gehoorweg vermeld zijn, zoo als de stovingen, pappen enz. welke, even als daar, op het uitwendig oor, en de eerstgenoemde, zoo als reeds te voren gezegd is, ook in den mond moeten aangewend worden; zijnde wijders alles, wat omtrent de bevoordering en het bestuur der scheiding, en ten opzichte van den leefregel bij de oogontsteking werd opgegeven, voor zoo verre het niet op het oog alleen ziet, ook op het oor van toepassing; zoodat, gelijk bij de ontsteking van het oog alle uitwendige aandoeningen, en meer bijzonder de prikkel des lichts, op hetzelfde moeten worden vermeden, zoo ook, bij die van het oor, de vermindering van den prikkel des geluids op hetzelfde, niet onder de geringste voorwaarden tot de herstelling dezer ziekte moet geteld worden. En

4. wanneer men de verettering niet heeft kunnen voorkomen, en men uit de te voren opgegevene verschijnselen de verzekering heeft, dat dezelve geschied en de etter in de trommelholte opgesloten is, maar daarbij ook de waarschijnlijkheid bestaat, dat hij, uit hoofde der boven vermelde redenen, geenen vrijen uitgang door de buis van EUSTACHIUS vinden zal, trachte men, dewijl men de ontlasting dier stoffe niet mag uitstellen, dezelve, ten einde de kwade gevolgen, die, uit derzelver verwijl in het oor zouden kunnen voortvloeijen, voor te komen, door verzachtende gorgeldranken, eerst langs dezen natuurlijken en gebaanden weg te ontlasten, en, zoo men dit doel niet bereiken kan, gelijk meesttijds plaats heeft, den etter door middelen op en in het uitwendig oor aangebragt, zoo als, door laauwe dampen, verzachtende stovingen en pappen, het indruipen van of inspuiten met laauw water of met een *decoct. rad. althaeae* met *honig* enz., naar den uitwendigen gehoorweg te lokken, opdat dezelve zich door het trommelvlies ontlaste. — Daar het intusschen

gevaarlijk is , zoo de etter langen tijd en in groote hoeveelheid in de trommelholte blijft opgesloten , dewijl daardoor de bewerktuiging der deelen , in het inwendig oor geplaatst , vernietigd wordt , mag men de opening van het trommelvlies niet altoos aan de natuur overlaten , als wanneer die gewoonlijk met grootere verscheuring van hetzelfde geschiedt , dan wanneer zij door de kunst verrigt wordt , zoodat het onder zoodanige omstandigheden , ten einde ergere gevolgen te verhoeden , aangewezen is , om , door eene kleine opening in het trommelvlies (eene kunstbewerking welke zonder enig nadeel voor de deelen , die daarin betrokken zijn , gedaan wordt) den etter eenen vrijen uitgang te verleen , waarna men de volledige herstelling van dit gebrek bespoedigen en duurzaam maken kan door verdunnende en daarna door zacht zamentrekkende inspuitingen , of , zoo de stoffe , welke uit het oor vloeit , stinkend is , door de zoodanige , welke uit *gerstenwater* , *honig* en *tinctura myrrhae* zamengesteld zijn , welke inspuitingen echter altijd met voorzigtigheid aangewend dienen te worden .

Vijftiende Hoofdstuk.

DE ONTSTEKING DER OORKLIEREN.

(Inflammatio Parotidum, Angina parotidea.

De ontsteking der oorklieren, welke hier bedoeld wordt, is, gelijk uit hare beschrijving blijken zal, van eenen bijzonderen aard. — Door vele schrijvers onder de ziekten der kinderen gerekend, tast zij ook wel, schoon niet zoo veelvuldig, meer bejaarden aan en is wel eens eene enkelheerschende, meermalen echter eene algemeenheerschende ziekte. Volgens sommigen, zoude zij zelfs besmettelijk zijn, eene meening, waarvoor de waarneming (indien die in het vervolg bevestigd wordt) pleiten zoude, dat de mensch, in het algemeen, maar éénmaal in deszelfs leven daarvoor blootstaat.

Van de gewone ontsteking, welke zoo wel de oor- als de borst-, lies- en andere klieren treft; van de symptomatische ontsteking dier klieren, die in den loop van onderscheidene heete en slepende ziekten voorkomt, en van die, welke symptomatisch bij de scheiding van eenige, als een gunstig teeken, of door eene stofverplaatsing na ziekten wordt waargenomen, onderscheiden, kenmerkt zich deze ziekte,

welke nauwelijks onder de zuivere, maar veeleer tot de zinkingachtige ontstekingen moet geteld worden, door de volgende toevallen: — Voorafgegaan, of al spoedig gevolgd door eene koortsachtige aandoening, doet er zich een gezwel op van de oorklier der eene, meestal van de regter, zeldzaam van [beide zijden, welk gezwel, in het begin der ziekte, bewegelijk is, eenige dagen in omvang toeneemt, dikwijls van de eene naar de andere zijde overgaat, zich somtijds aan de onderkaaksklieren, zelden aan die van den nek en hals mededeelt, en, zoo het van eenig belang is, de gedaante van het aangezicht en van den hals misvormt; daarbij is de kleur der huid onveranderd, of wordt deze zelve eenigzins zuchtig gezwollen, of roosachtig ontstoken, welke ontsteking zich bij de lijdende plaats alleen bepaalt, of zich verder over het aangezicht uitstrekt, het openen van den mond, het spreken, kaauwen en slikken der spijzen moeilijk maakt en met pijn vergezeld gaat; terwijl de koorts, zoo zij bestaat, want zulks is niet altoos het geval, in hevigheid, aan den minderen of meerderen graad van het plaatselijk lijden evenredig en zelden van eenen zuiver ontsteking- maar veeltijds van eenen zinkingachtigen aard is.

De uitgangen dezer ziekte zijn:

a. *In de gezondheid:*

Door *scheiding*, zelden vóór den zevenden dag der ziekte, tenzij dezelve zoo hevig is, als zij somtijds bij zeer sterke menschen wordt waargenomen. Meestal echter rekt deze ziekte tot den 9den, 11den of 14den dag, waarna het gezwel trapsgewijs vermindert onder eene algemeene en plaatselijke critische uitwaseming van het lijdend deel, of eene zoodanige ontlasting van pis of drekstoffen, zeldzaam van bloed uit den neus.

b. In andere ziekten :

1. Door *verettering*, welke echter zeldzaam plaats grijpt.

2. Door *verplaatsing der ziektestoffe naar elders*. Hiertoe heeft deze ziekte eene bijzondere neiging, gewoonlijk ontstaande uit eene verhindering der uitwaseming, en nog meer van het critisch zweet, of door eene ondoelmatige behandeling der ziekte, zoo als door uitwendige koude, door de plaatselijke aanwending van *kamfer*, *loodbereidingen* of eenig ander teruggedrijvend middel. Zij geschiedt, bij het mannelijk geslacht, naar een of naar beide ballen, welke, gelijk de balzak, die dan tevens rood en pijnlijk wordt, aanmerkelijk opzwellen, ofschoon deze zwelling, na het ophouden der ziekte, vroeg of laat geheel verdwijnt; bij het vrouwelijk geslacht naar de borsten of naar de groote schaamlippen, en, bij beiden, weder terug naar de oorklieren, of, ten gevolge van dezelfde afwijkingen van of misslagen in den leefregel of de geneeswijze, ook in enkele gevallen, zonder eerst de laatstgenoemde deelen te hebben aangedaan, dadelijk naar de hersenen, naar de ingewanden van de borst of van den buik, en zulks onder een sterk verhef van koorts, gepaard, naar het verschil van het aangetaste deel, met onderscheidene toevallen, zoo als met ijlen, met de teekenen eener beroerte, met borstbeklemming, hoesten of braken (welk laatste ook, in het begin der ziekte, als eene medelijdige krampachtige aandoening der maag wordt waargenomen) welke toevallen dan alspoedig en dikwijls reeds in éénen dag, hoe zeldzaam zulk een noodlottige uitgang dezer ziekte, althans in onze gewesten, wezen moge (want in de meer zuidelijk gelegene landen zoude deze ziekte onder meer ernstige verschijnselen voorkomen) aanleiding geven kunnen tot den uitgang dezer ziekte in *den dood*.

Kinderen van het mannelijk geslacht schijnen tot de ontsteking der oorklieren meer te zijn voorbeschikt, dan die van het vrouwelijk, ofschoon, gelijk reeds te voren gezegd is, bij volwassenen en zelfs bij hen, die reeds ver in jaren gevorderd zijn, niet alle vatbaarheid daartoe schijnt vernietigd te zijn.

De opwekkende oorzaken bestaan in eene spoedige verandering van den warmtegraad des dampkrings, in eene vochtige en koude luchtgesteldheid, in het blootstellen van het, door den arbeid, door sterke lichaamsbewegingen of anderzins verhit ligchaam, aan den invloed van eenen kouden luchtstroom of aan avonden nachtlucht, in één woord, in alles, wat de verrigting der huid verminderen of stremmen kan, zoodat het zich ligtelijk begrijpen laat, dat deze ziekte niet zelden algemeen heerscht. Zoo deze ziekte besmettelijk is, zal zij haren oorsprong verschuldigd zijn aan eene stoffe, welke, in het menschelijk ligchaam, tijdens haar bestaan als algemeenheerschende ziekte, door eene bijzondere afscheiding wordt voortgebracht, waaruit waarschijnlijk het eerste ontstaan dezer ziekte, als zoodanig, even als van onderscheidene andere, zoo niet van alle aanstekelijke ziekten, te verklaren is.

De voorzegging in deze ziekte is gunstig, tenzij zij ondoelmatig behandeld worde, of er eene stofverplaatsing naar inwendige en edele deelen hebbe plaats gehad.

Bij de behandeling van de ontsteking der oorklieren heeft men te letten op de hevigheid der ontsteking, op den graad en aard der koorts, op de gesteldheid des lijders, en op de algemeenheerschende ziekte-constitutie, alsmede of er eene stofverplaatsing heeft plaats gehad, en, zoo ja, naar welke deelen die geschied is. —

Wanneer deze ziekte, enkel- of algemeenheerschend, in eenen geringen graad voorkomt (gelijk zij als zoo-

danig in ons gewest nu en dan wordt waargenomen) zoodat de lijder weinig of geene koorts heeft, en hij, ook zonder hulp der kunst, onder een voorzigtig levensbestuur, ligt herstellen zoude, zal men volstaan kunnen met de pogingen der natuur te ondersteunen, door het matig warm doen houden des lichaams, door het toedienen van laauwe, verdunnende en verkoelend-zweetdrijvende middelen, zoo als een aftreksel van *thee*, van de *flores sambuci* of *tiliae*, een afkooksel van den *rad. graminis* of der *quinque rad. aper.* met *nitr. potass. dep.* of *mur. ammon.* en met geringe giften van den *tartr. potass. stib.*

Maar is de koorts van meer belang, gelijk zulks bij eene algemeenheerschende oorklierontsteking! meestal het geval is; of is de ziektestof, reeds voor of onder de behandeling der ontsteking, naar elders verplaatst; of begunstigt de gesteldheid des lijders of het heerschend ziekte-karakter hare meerdere ontwikkeling en hevigheid, dan moet, onder zoodanige omstandigheden, ook de geneeswijze, naar mate van de al of niet ernstige toevallen der ziekte, min of meer krachtadig wezen. — Alsdan kunnen plaatselijke bloedontlastingen zijn aangewezen, en is zelfs, in menig geval, de nuttigheid van ééne of meer aderlatingen gebleken, welke, wat men ook tegen dezelve ingebracht hebbe, onvermijdelijk zijn, wanneer er eene verplaatsing der ziekte naar de ballen, of naar nog edeler deelen dreigt, of werkelijk plaats gegrepen heeft, hetgeen, blijkens de ondervinding, immer onder eene verslimming van de toevallen der ziekte geschiedt. Verder zijn, onder zoodanige omstandigheden, verdunnende, verkoelende en soortgelijke zweetdrijvende middelen, alsmede ter afleiding van het lijdend deel, verkoelende purgeermiddelen aangewezen, en daartoe bij voorkeur midden- en onzijdige zouten, zoo als de *sulphas*.

sodae of *magnesiae*, of klisteren, dewijl de middelen welke den stoelgang, door een meer prikkelend vermogen, bevorderen, ligt tot eene stofverplaatsing aanleiding zouden kunnen geven; eindelijk ook, schoon slechts bij zeer zwakke menschen, om eene stofverplaatsing te verhoeden, of, wanneer dezelve geschied is, bij afwezigheid van alle ontsteking en wanneer tevens plaatselijk het noodige verrigt wordt, meer prikkelend-zweetdrijvende middelen, zoo als de *acet. ammon. liq.* of *camphora*, ten einde de ziektestof naar de oorsponkelijk lijdende deelen terug te voeren of door de huid te ontlasten.

In het algemeen is, ter uitwendige behandeling dezer kwaal, eene drooge warmte van het lijdend deel noodig, en om deze te doen ontstaan dienen matrasjes met warm zand, met meel of ligt specerijige kruiden gevuld, flanellen lappen enz., ten einde tevens plaatselijk de uitwaseming te bevorderen, althans het gezwel voor den invloed der lucht en koude te beveiligen; en, met vermijding van alle zamentrekkende en terugdrijvende middelen, verzachtende en laauwe pappen en stovingen, welke beide laatstgemelde middelen, volgens onderscheidene schrijvers, boven de eerstgenoemde de voorkeur verdienen, maar dan alléén moeten aangewend worden, wanneer de pijn en spanning der ontstokene oorklier zoo hevig zijn, dat zij eene bijzondere voorziening vereischen. — Eindelijk worden ook mostaardpappen of eene sterk prikkelende spaanschevliegenpleister gevorderd, wanneer de zwelling van de oorklier zich niet behoorlijk vormt, met eene stofverplaatsing dreigt, of deze reeds geschied is, en wel op de oorklier zelve, of, naar gelang van de zitplaats der ziekte en de verschillende uitwerking van den ziekteprikkel, op de lijdende deelen, of deze middelen met nog onderscheidene andere, zoo uit- als inwendige, op de

ballen, wanneer de ziektestof van daar naar meer gewichtige inwendige deelen is overgebracht en, zoo zij niet weder naar het oorspronkelijk lijdend deel kan worden teruggevoerd, aldaar ernstige en voor het leven des lijders welligt gevaarlijke gevolgen na zich slepen zoude.

De scheiding der ziekte kan men meerendeels veilig aan de natuur overlaten, en de critische ontlastingen, zoo dit vereischt wordt, door die middelen bevorderen, welke tot de aanvankelijke herstelling der ziekte gediend hebben, of men kan de verrigting der deelen, welke de natuur tot de ontlasting der ziektestof gekozen heeft, naar gelang der omstandigheden, vermeederen, verminderen of regelen.

Ter volledige genezing dezer ziekte ontmoet men gewoonlijk geringe bezwaren; alléén gebeurt het dikwijls, dat ééne of meer klieren, nadat de ontsteking geweken is, hard en gezwollen zijn en dit nog eenigen tijd blijven. In dit gebrek voorziet veeltijds de natuur, schoon langzaam, door het vermogen der opslorpemde vaten, terwijl, indien zij daarin, uit hoofde van de geringe levenswerking in de klieren, te kort schiet, de kunst haar behulpzaam zijn kan, zoo door het uitwendig gebruik van oplossende en prikkelende wrijfmiddelen of pleisters, zoo als van de *sapo ammoniae* (*linimentum volatile*), de *sapo aromaticus* (*balsamus opodeldoch*), het *unguent.* en *emplast. hydrarg.*, het *empl. gummosum*, *cicutae* enz., als door het inwendig toedienen der bekende en meest gewone oplossende middelen; of, zoo men met deze het gewenschte doel niet bereikt, van meer sterke en doordringende middelen dier klasse, zoo als van *mercurialia*, *antimonialia*, *cicuta* of *iodium*, welk laatstgenoemde middel ook met veel voordeel uitwendig kan gebezigd worden; of eindelijk, wat eenige schrijvers bijzonder aanprijzen, van

een sterk werkend braakmiddel, een en andermaal toegediend.

De leefregel is in deze ziekte dezelfde als die, welke, te voren, bij de behandeling der koortsen en ontsteking in het algemeen, is aanbevolen, zullende het overigens geen betoog behoeven, dat dezelve echter naar het karakter en de hevigheid der koorts, naar de verbinding dezer ziekte met andere en naar de bijzondere gesteldheid des lijders moet gewijzigd worden.

Zestiende Hoofdstuk.

ONTSTEKING DER TONG.

(*Glossitis.*)

Bij de practische schrijvers vindt men veelvuldige voorbeelden aangeteekend van eene oppervlakkige ontsteking der tong, ontstaan uitplaatselijk werkende oorzaken, zoo als ten gevolge eener keelontsteking, van spruw, kinder- en andere uitslag-ziekten, of van eenen speekselvloed na het gebruik van kwikbereidingen, of ten gevolge van werktuigelijke beleedigingen en wonden met snijdende werktuigen, door bedorvene of afgebroke tanden, of veroorzaakt door den steek van gekorvene diertjes, door het bijten der tong, o. a. bij het kaauwen der spijzen, bij eenen aanval van vallende ziekte, of bij het vallen; door het onvoorzigtig snijden van den tongriem, door den prikkel van scherpe zelfstandigheden, zoo als van zamengedrongene zuren, loogzouten en andere bijtende vergiften; of door steentjes in de speekselbuizen enz. Vele voorbeelden hiervan zijn zeker ook door elken geneesheer meermalen waargenomen, zeldzaam echter zijn de waarnemingen eener oorspronkelijke en zuivere ontsteking, welke haar bestaan aan algemeene oorzaken verschuldigd is. —

Dan het ontbreekt toch ook niet aan waarnemingen van eene zoodanige ziekte, als welke in de schriften van onderscheidene beroemde mannen voorkomen. Gewoonlijk door koorts voorafgegaan, daar de ontsteking veelal onzuiver en doorgaans van een' zinkingachtigen aard is, of, zoo zij zuiver is, al spoedig door dezelve gevolgd, en zulks in mindere of meerdere mate, naar gelang van de hevigheid der ontsteking, kenmerkt zich deze ziekte door de toevallen aan iedere andere uitwendige ontsteking eigen. De tong namelijk wordt pijnlijk, donkerrood, heet, hard, gezwollen en onbewegelijk; zij vervult de gansche mondholte en hangt zelfs, bij het toenemen der zwellings, buiten den mond; zij is droog en hoogst gevoelig bij de minste aanraking; het slikken en spreken, eerst moeilijk, wordt bij het klimmen der ziekte onmogelijk; de ademhaling is min of meer, soms tot stikken toe, bezwaarlijk; de hoest is veeltijds hevig en benaauwd, de lijder angstvallig, onrustig en slapeloos, en klaagt over hoofdpijn, en, bij gemis van allen eetlust, over dorst; het aangezicht is rood, ook wel bleek en met zweet overdekt; het geheele ligchaam is heet en droog en de pols menigvuldig, sterk en hard.

Deze ontsteking, door welke de geheele tong of een gedeelte derzelve wordt aangedaan, en die, op eenige weinige uitzonderingen na, altijd als eene enkelheerschende ziekte voorkomt, beslist zich in weinige dagen. Gelijk zij, wanneer zij hevig is, gewoonlijk reeds vóór den zevenden dag afloopt of zeker niet langer duurt, eindigt zij onder eene spoedige en zeer werkdadige behandeling, ook wel in eenen of anderhalven dag, somtijds in weinige uren, als wanneer *a.* haar overgang in de gezondheid door eene volkomene *verdeeling*, in den bepaalden zin des woords, dat is, zonder eenige ontlasting geschiedt. Maar deze gunstige uitgang heeft ook

plaats door verdeeling in eenen min bepaalden zin, dat is door *scheiding*, en wel plaatselijk door de uitzweeting van een taai slijm en speeksel, in groote hoeveelheid op de oppervlakte der tong en in den mond, welke afscheiding in den loop dezer ziekte voorkomt, wanneer zij niet zoo hevig is, dat de ontlasting dier vochten daardoor geheel verhinderd wordt, en alsdan dikwijls in eene zoo groote mate plaats heeft, dat deze vloeistoffen onwillekeurig uit den geopenden mond vloeijen of uitgeworpen worden; of deze uitgang geschiedt algemeen door de ontlasting van critische pis, of zoodanig zweet, waaronder de zwelling der tong vermindert, dezelve vochtig wordt, ook de overige verschijnselen der ontsteking afnemen en de gezondheid hersteld wordt.

b. Tot den overgang der tongontsteking in *andere ziekten* behooren :

1. Die in *verettering*, welke te verwachten is, wanneer de toevallen der ziekte, nadat alle pogingen der kunst te vergeefs zijn aangewend, toenemen, dezelve langer tijd duren dan, in de meeste gevallen, tot de scheiding der ziekte noodig is, en de pijn kloppend wordt, zijnde het blijkbaar, dat het ettergezwel gevormd is (ofschoon zulks maar zeldzaam geschieden kan, dewijl de lijder veeltijds reeds vroeger, door de steeds toenemende zwelling, stikt;) uit de meerdere zachtheid van en de vochtgolving in het gezwel en het doorschijnen van den etter, ingeval hetzelfde zich nabij de oppervlakte der tong bevindt.

2. Die in *verharding*, welke bij de bewerktuiging van dit deel zoo ligt mogelijk is, en die, als goed-aardig zijnde, wel moet onderscheiden worden van die verharding, welke *knoestgezwel* genoemd wordt, en het gevolg is van onzuivere ontstekingen, of door eene ontsteking in kwaadsappige voorwerpen

wordt voortgebracht, of door oorzaken, die evenmin bekend zijn als het wezen van het gebrek zelf, hetwelk daarenboven voor eene ontaarding in *kanker* vatbaar is; — En

3. die in *versterf*, ten gevolge eener hevige of onzuivere ontsteking, van eene ondoelmatige behandeling enz., waarna de lijder, zoo de tong gedeeltelijk is aangedaan, met verlies van het verstorven deel hersteld wordt, of, zoo de tong geheel in koudvuur is overgegaan, sterft.

En c. *In den dood*:

1. Door eene geheele versterving der tong, gelijk zoo even is opgemerkt, of, reeds vroeger, ten gevolge van de hevigheid der ontsteking, doorverstikking of beroerte.

En 2. door gebreken der tong, welke ten gevolge der ontsteking ontstaan of daardoor te weeg gebragt zijn.

De opwekkende oorzaken dezer ziekte, waartoe geen bijzondere aanleg schijnt te bestaan, althans bekend te wezen, zijn (behalve de plaatselijk werkende oorzaken, welke, bij den aanvang van dit hoofdstuk, als die eener veeltijds ligte en oppervlakkige ontsteking der tong zijn opgegeven, maar welke ook eene meer ernstige te weeg brengen kunnen) die der ontsteking in het algemeen, en waarvan, blijkens de waarnemingen, welke men geboekt vindt, de voornaamste schijnen te wezen eene verhinderde uitwaseming, de verplaatsing eener rheumatische of andere scherpe stof naar de tong, bijzonder die van een stinkend voetzweet, wanneer deze afscheiding tot gewoonte en daardoor tot behoefte geworden is, en op eens onderdrukt wordt; alsmede de ontsteking van eenig nabijgelegen deel, die zich aan de tong heeft medegedeeld, en aldus tot eene *bijkomende*, of eindelijk die van een ander meer verwijderd deel des ligchaams, wanneer dezelve zonder verdeeling of scheiding der ziekte heeft opgehouden, en die alzoo tot eene *afgeleide* ontsteking aanleiding geeft.

De voorzegging in deze ziekte hangt, gelijk die van iedere andere ontsteking af van den graad en aard der ontsteking, van de oorzaken der ziekte, van de gesteldheid des lijders enz. — Over het algemeen is die ontsteking der tong, welke haar bestaan aan plaatselijk werkende oorzaken te danken heeft en niet sterk is, minder, die, welke aan algemeene oorzaken haren oorsprong verschuldigd, die hevig, en waarin de geheele tong begrepen is, zeer gevaarlijk, als welke al ligt, en dikwijls in zeer korten tijd, ongunstig beslist wordt. — Overigens laten de verschijnselen, welke eene meer of min gunstige voorspelling wettigen, zich uit de beschrijving der ziekte en uit de toevallen, welke de onderscheidene uitgangen derzelve aankondigen, gemakkelijk afleiden.

De eerste aanwijzing, ter herstelling der tongontsteking, is dezelfde, welke, bij elke andere plaatselijke ziekte van dien aard werd aanbevolen, namelijk, *het verwijderen der opwekkende oorzaken*. — Zoo zijn, om dit slechts met één enkel voorbeeld toe te lichten, bij een hebbelijk, maar teruggedreven voetzweet (waardoor niet zelden onderscheidene, zoo heete als slepende ziekten veroorzaakt worden) het gebruik van prikkelende voetbaden, in welke veel mostaardmeel gedaan is, of soortgelijke wasschingen, en het dragen van vilte zolen aan den blooten voet, aangewezen. Daar het voldoen aan deze aanwijzing echter alleen toereikend kan zijn, om deze ziekte voort te komen, of bij eene geringe ontsteking, of in het begin derzelve, of bij zoodanig eene, welke ontstaat uit plaatselijk werkende oorzaken, die, nog aanwezig zijnde, de ziekte onderhouden, zoo behoort men daarentegen, wanneer zij aan algemeene oorzaken toe te schrijven en tevens belangrijk is, ter voorkoming van eenen onvermijdelijk doodelijken uitgang, die, bij gemis eener krachtadige behandeling, door

verstikking, beroerte, of versterf zelfs spoedig kan plaats hebben, dadelijk de toevlugt te nemen tot de tweede aanwijzing, welke *in het weren der ontsteking* gelegen is. Daartoe is de ontstekingwerende geneeswijze in den vollen zin des woords noodig, en worden algemeene en plaatselijke bloedontlastingen, zonder eenig verwijl en dringend vereischt; de algemeene namelijk, zoo eene of twee aderlatingen niet voldoende zijn ter bereiking van het gewenschte doel, bij herhaling, uit de aderen van den arm of uit die van den hals, en daarna, wanneer een verhinderde stonden- of aanbeijenvloed de ontsteking der tong voorafging, uit die van den voet; — de plaatselijke, nadat, waar zulks noodzakelijk was, de verhoogde werking van het hart en der slag-aderen door algemeene bloedontlastingen beteugeld is, door middel van bloedzuigers of bloedige koppen aan de kin of aan den hals, ook door bloedzuigers, op de tong zelve geplaatst, uit welker aderen (de kikvorsch-aderen) eveneens eene plaatselijke ontlasting van bloed wordt voorgeschreven, maar welke kunstbewerking, bij elke aanmerkelijke ontsteking der tong, uit hoofde der zwelling en der onbewegelijkheid van dat werktuig, niet wel mogelijk is; — eindelijk ook, door diepe insnijdingen, en wel tot anderhalf duim, over de lengte, en tot aan het voorste gedeelte van de tong, waardoor eene aanzienlijke hoeveelheid dik zwart bloed ontlast, alsmede het gevaar van te stikken verminderd en de noodzakelijkheid voorgekomen wordt, om, in den meest dringenden nood, de strot- of luchtpijp-snede te doen, van welke kunstbewerking, schoon zij op zich zelve niet gevaarlijk is, de uitkomst toch altijd onzeker blijft. — De ontlasting van het bloed, door de bloedzuigers op of door de insnijdingen van de tong veroorzaakt, moet wijders door verzachtende en laauwe dampen en mondspoelingen, welke ook zonder ontlast-

tingen van bloed in deze ziekte van dienst zijn kunnen, bevorderd en, deze middelen, waar de zwelling het gebruik van soortgelijke mondspoelingen verhindert, door voorzigtige inspuitingen vervangen worden. Eveneens zijn, zoo om de spanning te verminderen als om den bloedvloed, wanneer bloedzuigers aangewend zijn, te bevorderen, weekmakende pappen om den hals geslagen, en uitwendig afleidende middelen aan te prijzen, zoo als verzachtende en verkoelende klisteren, laauwe en prikkelende hand- en voet-baden en mostaard-pappen, welke beide laatste middelen vooral zijn aangewezen, wanneer de ziekte ten gevolge van een teruggedreven voetzweet is ontstaan; alsmede deze en soortgelijke prikkels op het oorspronkelijk lijdend deel aangebragt, zoo de ontsteking aan eene verplaatsing van rheumatische of andere scherpe stoffen haar bestaan verschuldigd is; eindelijk, maar niet dan nadat de algemeene en plaatselijke ontlastingen van bloed, voor zoo ver die vereischt werden, en in eene genoegzame hoeveelheid, geschied zijn, ook inwrijvingen met *sapo ammoniae*, of eene *spaanschevliegen-pleister* in den nek, waartoe te meer reden bestaat, wanneer de ontsteking van eenen zinkingachtigen, of, in het algemeen, van eenen onzuiveren aard is, hetwelk, gelijk wij reeds te voren hebben opgemerkt, meesttijds plaats heeft.

Wanneer of zoodra de lijder slikken kan, zijn, nevens de uitwendige, inwendig verkoelende purgeermiddelen, hoedanige reeds te voren meermalen vermeld zijn, aangewezen, ten einde, wat reeds met de uitwendige middelen bedoeld werd, eene afleiding van het lijdend deel te maken, en aldus mede te werken tot de herstelling eener ziekte, welke overigens verkoelende middelen vereischt, die, zoo dezelve niet door den mond, echter onder de gedaante van klisteren, kunnen aangewend worden.

Eene min of meer volkomene verdeeling der tongontsteking, gelijk die van elk ander deel, wordt begunstigd door het doelmatig gebruik dier middelen, welke de ziekte tot zoo verre hersteld hebben. — Zoo echter de verettering niet kan verhinderd worden, zijn verzachtende middelen, onder de gedaante van mondspoeling, damp, stoving of pap, aangewezen, ten einde dezelve te bevorderen; waarna het ettergezwel, zoo spoedig mogelijk, dat is, zoodra het gevormd is, moet geopend worden; terwijl eene goedaardige verharding het uit- en inwendig gebruik van min of meer doordringende oplossende middelen, en het versterf, nadat het verstorven deel door de natuur of de hand des heilkundigen is verwijderd, uitwendig zuiverende en inwendig zoodanige middelen vordert als de verschillende invloed van een zoo gewigtig lijden op de geheele bewerktuiging noodig maken zal.

Ten opzichte van den leefregel, welke geheel overeenkomstig met die van andere ontstekingsziekten zijn moet, bestaat de zwaarigheid daarin, dat de zieke, daar hij niet slikken kan, noch spijs, waaraan hij overigens weinig of geene behoefte heeft, noch drank, door welks gemis de koorts aanmerkelijk toenemen moet, gebruiken kan. — Hierin kan niet geheel, maar slechts op de best mogelijke wijze voorzien worden, bij gebrek aan voedsel, door voedende klisteren, en bij dat aan drinken, zoo door het zoo even genoemde middel, als door hand-, voet- en algemeene baden, alsmede door vochtige omslagen over eene kleinere of grootere oppervlakte des ligchaams, en eindelijk ook door eene veerkrachtige buis, door den neus in de spijsbuis gebracht, ten einde zich daarvan te bedienen, om het drinken zoo wel als de geneesmiddelen in de maag te brengen.

Zeventiende Hoofdstuk.

KEELONTSTEKING.

(*Angina.*)

Onder deze benaming verstaat men die ontsteking, welke zich van het achterste gedeelte der mondholte tot aan de maag en longen uitstrekt, en alzoo het doorzwelgen van spijs en drank, de ademhaling, of beide verrigtingen tevens, min of meer moeilijk maakt of geheel verhindert, en welke ziekte gepaard gaat met al de teekenen, die aan een soortgelijk lijden van elk ander deel eigen zijn.

Naar de onderscheidene deelen, welke door deze ontsteking worden aangedaan, verdeelt men dezelve in die, waarbij de werktuigen van het slikken, en in de zoodanige, waarbij die der ademhaling, op de bovenvermelde wijze, lijden, en onderscheidt men diensvolgens de eerste, in eene ontsteking der *keel*, in een' meer bepaalden zin, in die van het *hoofd der spijsbuis* en van den *slokdarm* zelven, en de laatstgenoemde in eene ontsteking van het *strottenhoofd* en van de *luchtpijp*, terwijl die der *longpijptakken* (*Bronchitis*), door sommige schrijvers als eene andere soort dezer ziekte vermeld, daar dezelve hare zitplaats in de borst heeft, veel-

eer tot de ontsteking der longen, met welke zij overigens veel overeenkomst heeft, behoort en aldaar zal voorgedragen worden, of liever, terwijl, in deze ziekte, meer bijzonder het slijmvlies der longen is aangestast, reeds, in het hoofdstuk over de zinkingkoorts, behandeld is.

De ontsteking der *keel* (*Angina faucium, palatina, tonsillaris, uvularis*) heeft tot zitplaats de deelen, welke in het achterste gedeelte van den mond geplaatst zijn, den wortel der tong, het zachte verhemelte, de leel, de amandelen en het slijmvlies der keel, en wel een of meer van dezelve of alle deze deelen tevens. Men herkent haar, de lijder tegen het licht geplaatst en de wortel der tong nedergedrukt zijnde, uit de donkerroode kleur en uit de zwelling der lijdende deelen, zijnde die der amandelen somwijlen zoo aanmerkelijk, dat de keel schier gesloten wordt. — De ademhaling is, in de meeste gevallen dezer ziekte, zelden belemmerd of versneld, maar de toon der stem is veranderd, en, wanneer de amandelen daarbij naar buiten uitpuilen of de oorklieren in de ontsteking deelen, wordt het openen van den mond en iedere andere beweging van de onderkaak bezwaarlijk, en dikwijls onmogelijk. Tevens zijn de ontstokene deelen heet, pijnlijk, hard, bij eene zeer ernstige ontsteking, droog, bij eene min belangrijke, uit hoofde eener vermeerderde afscheiding, bezet met slijm, welke de lijder genoodzaakt wordt telkens uit te spuwen of door te zwelgen, welke laatste verrigting, in deze ziekte altijd moeilijk en smartelijk, en, bij het toenemen of bij eenen hoogen graad derzelve, onmogelijk wordt, zoo zelfs, dat, bij elke poging om spijs of drank te gebruiken, deze, geheel of ten deele, door den neus of mond wederkeeren, of voor een gering gedeelte in de luchtpijp treden en eenen hevigen hoest veroorzaken; einde-

lijk klaagt de lijder ook dikwijls over eene aanmerkelijke pijn of een geruisch in de ooren of over doofheid, en zulks ten gevolge der voortplanting van de ontsteking naar het slijmvlies van de buis van EUSTACHIUS. De zoo even vermelde toevallen, welke veeltijds tegen den nacht verslimmeren en den slaap verhinderen, worden alras gevolgd door de aandoening der naburige deelen en door het lijden van het geheele gestel, zoo als door hoofdpijn, door roode en uitpuilende oogen, door een rood, opgezet en blaauwkleurig aangezigt, door het kloppen der slag-aderen van den hals, door ophooping van bloed in de voorhoofds- en slaap-aderen, door onrust, dorst en ijlen, door eene algemeene en brandende hitte des ligchaams, door eenen menigvuldigen, sterken, harden pols en eene aanhoudende ontsteking-koorts.

Hoewel deze ziekte onder de ontstekingen der onderscheidene werktuigen, welke tot het doorzwelgen van spijs en drank en tot den aanvoer der lucht naar de longen bestemd zijn, het menigvuldigst, maar dikwijls in een' veel minderen graad, voorkomt, is echter eene zoo zuivere keelontsteking, als die, welke zoo even beschreven is, bij onze vochtige, nevelachtige en ligt veranderlijke gesteldheid des dampkrings, zeldzaam, maar is dezelve veelal van eenen zinkingachtigen aard, in welk geval de ontsteking meer oppervlakkig is, de kleur der lijdende deelen minder rood, de zwelling grooter, de pijn niet zoo hevig en aanhoudend, en bijzonder bij het slikken bemerkbaar, en de afscheiding van een wei- en slijmachtig vocht in de keel overvloediger, terwijl de koorts, welke in dit geval, en even zoo in elke andere onzuivere ontsteking, de ontsteking der keel is voorafgegaan, niet zoo sterk en aanhoudend maar nalatend is, en wel met verhef tegen den avond, nemende dezelve tegen den morgen weder af.

De ontsteking van het *hoofd der spysbuis* (*Pharyngitis*) verzelt de zoo even vermelde ontsteking der keel, of is er dikwijls het gevolg van; alleen is zij van deze door hare zitplaats onderscheiden, zoodat de teekenen derzelve, in de meeste gevallen, in den mond minder of geheel niet zichtbaar zijn. De pijn is echter bij het doorzwelgen erger; de spijs, maar nog eer het drinken, komt, onder het doorzwelgen, door den neus terug of veroorzaakt eenen krampachtigen hoest; de beweging van den hals is smartelijk, de zwelling uitwendig voelbaar, en de algemeene aandoening en die der naburige deelen, naar mate van den graad en de uitbreiding van het plaatselijk lijden, van minder of meer belang, schoon overigens van die der vorige ziekte niet onderscheiden.

De ontsteking van den *slokdarm* (*Oesophagitis*) kenmerkt zich (behalve door dezelfde algemeene verschijnselen van ontsteking) door eene plaatselijke, brandende en stekende pijn ter lijdende plaatse en in den rug, ter zelfder hoogte; door eenen moeilijken, dikwijls geheel verhinderden, altoos smartelijken doorgang van spijs en drank, dan vooral bemerkbaar, wanneer het slikken in eene liggende houding des ligchaams geschiedt, wordende het genotene veelal dadelijk na de doorzwelging weder met geweld door neus en mond ontlast, en zulks onder hevige benaauwdheid en met vermeerdering van pijn, zoo zelfs, dat hetzelfde door het vreesselijk braken niet zelden, althans ten deele, door de luchtpijp-spleet, in de ademhalings-werktuigen gedreven wordt en eenen krampachtigen hoest veroorzaakt, die den lijder met verstikking dreigt.

Eene andere ontsteking, eveneens met den naam van *Angina* bestempeld, en waarbij noch uitwendig noch in de keel eenige afwijking van den gezonden toestand te ontdekken is, is die der spieren, welke tot het op-

ligten en voorwaarts brengen van de luchtpijp en het tongbeen (eene verrigting, die, gelijk bekend is, bij elke doorzwelging noodig is) bestemd zijn. Gewoonlijk komt deze ziekte slechts aan ééne zijde van den hals voor, en laat zich de lijdende plaats aanvankelijk (want in haar verder verloop breidt zich de ontsteking dikwijls tot andere deelen uit) aanwijzen, als welke zich van het stijlvormig uitsteeksel van het slaapbeen tot de luchtpijp toe uitstrekt. Ofschoon in deze ziekte de ademhaling weinig of niet verhinderd wordt, en het geluid der stem noch fijn, noch hol is (waardoor zich deze ontsteking van die des strottenhoofds en der luchtpijp onderscheidt) maar daarentegen reeds bij de eerste poging het slikken eene zoo hevige smart veroorzaakt, dat de lijder daarvan moet afzien, is zij, schoon niet zoo gevaarlijk als de ontsteking der ademhalings-werktuigen, echter eene bedenkelijke ziekte, zoo, omdat het doorzwelgen van spijs en drank bijna geheel onmogelijk wordt, als, en voornamelijk, omdat deze ontsteking zoo ligt in die van de luchtpijp en der longen overgaat, in welk geval de pijn en de verhindering in het slikken plotseling, en zonder eenige voorloopige teekenen van verdeeling of scheiding, ook onder de meest doelmatige geneeswijze, ophouden, maar te gelijk door eene moeilijke, reutelende en in eenen opgerigten stand des ligchaams alleen mogelijke ademhaling, vervangen worden.

De ontsteking van het *strottenhoofden die der luchtpijp* (*Angina trachealis*), dat is die, welke oorspronkelijk de zoo even genoemde deelen tot zitplaats hebben, en waarbij het slikken, zoo het eenige verhindering ontmoet, slechts ten gevolge van het lijden des strottenhoofds of der luchtpijp, min of meer bezwaarlijk wordt, zijn van elkander niet zeer onderscheiden; alleen is het gevaar grooter, wanneer de ontsteking meer in

het bovenste gedeelte der luchtpijp en bij gevolg nader bij of aan het strottenhoofd, dan wanneer dezelve in dat gedeelte der luchtpijp voorkomt, dat nader bij de longen gelegen is, zoodat men, al het overige gelijk gesteld zijnde, bij eene ontsteking van het strottenhoofd eer eenen ongunstigen afloop te vreezen heeft dan bij die der luchtpijp. Deze ontstekingen onderscheiden zich niet door eenig uitwendig teeken of eene zichtbare afwijking van den gezonden toestand in de keel, dewijl de roodheid van het lijdend deel slechts bij de opening van het lijk blijkbaar is; ook bestaat daarbij geene belangrijke zwelling van den hals, waarvoor deze deelen, uit hoofde van derzelve maaksel, weinig vatbaar zijn, en die, zoo zij al plaats hebben kon, het gevaar van verstikking, dat reeds door de geringe zwelling ontstaan en daarenboven door de kramp, ten gevolge der hevige smart, nog vermeerderd is, vergrooten zoude; maar deze ziekte kenmerkt zich door hitte en pijn, waarvan de lijder de zitplaats hooger of lager, naar gelang van die der ontsteking, aanwijst, welke pijn door aanraking, door de inademing, door hoesten, en bij den doorgang van het voedsel door de spijsbuis toeneemt; alsmede door eene heesche, holle of fijne en piepende stem, door eene zeer smartelijke inademing, door eene korte en snelle ademhaling, welke buitengewone inspanning en eene zittende houding des ligchaams vereischt; door eenen pijnlijken, hevigen, droogen hoest, of zulk eenen, die van den aanvang, of, en meestal, in het verder verloop der ziekte, met eene geringe slijmige of bloedige ophoesting gepaard gaat, en door eene ontsteking-koorts, welke ten gevolge van het plaatselijk lijden ontstaat en naar den onderscheiden graad van hetzelfde min of meer hevig is. De verhindering in de ademhaling en in den omloop des bloeds veroorzaakt verder benaauwdheid, rusteloos-

heid, een gezwollen, rood of blaauwkleurig aangezigt, roode, uitpuilende oogen, hartklopping, het kloppen der strotslag-aderen, uitzetting der hals-aderen en van die des aangezigts, het plotseling zinken en de onregelmatigheid van den tot dus verre menigvuldigen en harden pols, eene schijnbaar groote zwakheid, eene ophooping van bloed in het hoofd, en hierdoor of stuipen, of eene onderdrukking van de verrigting der hersenen; eindelijk, bij gemis eener tijdige en doelmatige hulp of bij het onvermogen der kunst, eenen spoedigen dood door verstikking of beroerte.

Tot de ontsteking der luchtpijp behoort ook die van het slijmvlies, dat het strotklepje bekleedt (*Angina epiglottidea*) welke ontsteking door de zwelling en roodheid van genoemde klepje, bij het openen van den mond en de geheele nederdrukking der tong, bemerkbaar is, en zoo wel de ademhaling als de doorzweiging van spijs en voornamelijk van drank pijnlijk en moeilijk maakt of geheel verhindert; alsmede eene andere, welke onder den naam van *de vliezige keelontsteking* (*Angina membranacea, polyposa* enz.), en onder de engelsche benaming van de *Croup* bekend is.

Ofschoon, blijkens de ondervinding van verscheidene geneeskundigen, ook volwassenen door deze laatste, maar niet zoo veelvuldig en gevaarlijk, worden aangestast, is deze ziekte bijzonder eigen aan den kinderlijken leeftijd, en wordt zij even zeldzaam bij zuigelingen als bij kinderen boven de twaalf of dertien jaren waargenomen, zijnde overigens de aanleg tot dezelve grooter naar mate de kinders jonger zijn.

Waarschijnlijk is de vliezige keelontsteking (schoon zij daarom geene nieuwe ziekte behoeft genoemd te worden) aan de Ouden niet bekend geweest, zijnde dezelve eerst in de laatste helft der achttiende eeuw, door HOME en daarna door MICHAËLIS, naauwkeurig beschreven.

Dikwijls komt deze ontsteking als eene enkel- ook wel als eene algemeenheerschende en in sommige streken ook als eene landziekte voor, en overvalt de kinderen, wanneer zij algemeen heerscht, veeltijds plotseling, terwijl zij, in bijzondere gevallen, gewoonlijk door eenige voorloopige teekenen wordt aangekondigd, namelijk door die eener zinkingachtige aandoening der slijmvliezen van den neus en der luchtpijp, hoedanige zijn: een gevoel van zwaarte en drukking in het voorhoofd, de uitvloeijing van een dun, waterachtig, scherp vocht uit den neus, heeschheid, hoest, koortsachtige bewegingen enz. — Alras voegt zich bij deze, ter plaatse van het strottenhoofd of van het onmiddellijk daaronder gelegen gedeelte der luchtpijp, eene scherpe of meermalen doffe en drukkende pijn, welke door uitwendige aanraking toeneemt; tevens wordt de ademhaling, eerst in eenen geringen graad, daarna, en somtijds als op eens, zoo bezwaarlijk, dat de kinderen met verstikking bedreigd worden; ook gaat iedere inademing, alsmede het schreijen, veelal met hoest vergezeld en, zoo al niet in elk geval van vliezige keelontsteking hoest aanwezig is, gaat deze, waar hij plaats heeft, met een bijzonder, niet wel te beschrijven geluid gepaard, dat door sommigen bij het kraaijen van eenen jongen haan, door anderen bij het blaffen van eenen jongen hond vergeleken wordt. Voorts is de min of meer hevige koorts, die deze ziekte vergezelt, nalatend en somtijds aanhoudend, zijnde daarbij de dorst sterk, de hitte brandend, de hoofdpijn hevig, de tong wit beslagen, de pis, bij het begin der ziekte, helder en rood, en in het verder verloop troebel met een wit bezinksel, terwijl de pols eerst menigvuldig, sterk, meer of min hard, daarna week, zwak en ongeregeld is. Uitwendig ontdekt men aan den hals geene of slechts eene zeer geringe zwelling; ook laat zich geene roodheid of eenig gezwel in

de keel bemerken, en is het slikken van spijs en drank meestal onverhinderd.

Gewoonlijk verkeert deze ziekte niet lang op dezelfde hoogte, daar zij veelal, na eenige ofschoon toch bedriegelijke vermindering of tusschenpoozing der toevallen, althans ten aanzien der ademhaling, in twee, drie, en hoogstens in vijf of zeven dagen, onder het plotseling en dikwijls onverwacht en aanmerkelijk verergeren derzelve, door verstikking, beroerte, of onder stuipen met den dood der lijdertjes eindigt; of deze worden, als op eens, uit het grootste gevaar gered, en in weinige dagen tot vorige gezondheid hersteld, zoo de natuur zich redt door eenen hoest, bij welken eene veelal taaije vezelstof, ten gevolge der ontsteking door uitzweeting gevormd, met eenige slijm- of etterachtige stof, soms ook met eenig bloed gemengd, wordt opgebracht, en zulks onder de gedaante van vliezige stukken of van holle onbewerkte vliezen, geheel of ten deele naar die der luchtpijp of van hare takken gevormd, zoo althans, door het voortdurend bestaan van den ziekteprikkel, het schijnvlies niet op nieuw afgescheiden en tot het bestaan der ziekte weder aanleiding gegeven, maar de ophoesting van hetzelfde, door de gewone critische ontlastingen der ziektestof langs de huid of piswegen of langs beiden tevens gevolgd wordt. Somtijds heeft ook deze ziekte eenen meer slependen gang en is daardoor van de beschrevene, door een trager verloop en door min gewigtige toevallen onderscheiden, zoodat deze ontsteking den lijder dan bijna onopgemerkt overvalt, en gewoonlijk eerst laat herkend en daartegen hulp gezocht wordt.

Ten laatste zoude onder de ziekten, in dit hoofdstuk behandeld, ook nog melding kunnen gemaakt worden van zoo menige sympatische en symptomatische aandoening der werktuigen, tot de doorzwelging van spijs

en drank en tot het overbrengen der lucht naar de longen dienstig, en welke aandoening in het algemeen, althans door onderscheidene schrijvers, ook met den naam van *Angina* bestempeld wordt, alsmede, en meer bijzonder, van die ziekte, welke meestal hare oorspronkelijke zitplaats in de eerstgenoemde deelen, maar ook, schoon zeer zeldzaam, in de luchtpijp heeft en onder den naam der *kwaadaardige keelontsteking* (*Angina maligna ulceroza*) bekend is. Dan gene zullen als medelijdige verschijnselen, of als toevallen van of als bijzondere ziekten, ter plaatse, waar zij behooren, behandeld worden; en deze, schoon zij door sommigen, als eene oorspronkelijke ziekte, door anderen echter, en naar het schijnt met meer regt, voor het toeval eener bijzondere wijziging van de roodvonk gehouden wordt, ten einde, zoo veel mogelijk, herhalingen te vermijden, bij de behandeling dier ziekte vermeld worden.

De uitgangen dezer onderscheidene ontstekingen, welke ook *slepend*, *afgeleid*, *bijkomend* en *onzuiver* zijn, en, wanneer twee of meer derzelve tevens zijn ontstaan, aanleiding geven kunnen tot meerdere en niet zelden gevaarlijke toevallen, door de verschillende keelontstekingen, waaruit zij zijn te zamengesteld, te weeg gebracht, zijn:

a. In de gezondheid:

1. Door *verdeeling*, bij eene slepende ontsteking of bij eenen geringen graad der heete, onder eene langzame vermindering der toevallen; bij eene meer hevige, en in de eerste dagen der ziekte, onder heilzame ontlastingen, voornamelijk van bloed, door de natuur of kunst verwekt. En

2. door *scheiding*, in de ontsteking der keel, van de luchtpijp en van het strottenhoofd, door verplaatsing der ontsteking van de in- naar de uitwendige deelen, of door eene ruime afscheiding en ontlasting van slijm;

de vliezige keelontsteking door uitzweeting van vezelstof, waardoor schijnvliezen in het strottenhoofd, in de luchtpijp en somtijds ook, bij verdere uitbreiding der ziekte, in de longpijptakken gevormd worden, en welke vliezen, schoon de bedoeling der natuur met dezelve heilzaam is, zoo zij niet tijdig ontlast worden, op eene werktuigelijke wijze en door kramp, die zóó door de ontsteking als door den prikkel van het vlies op deze deelen veroorzaakt wordt, veeltijds voor de naaste oorzaak van den dood schijnen te moeten gehouden worden. Verder, en in elk geval, nadat de koking der ziekte geschied is, door bloedvloeijingen uit den neus, uit de baarmoeder of uit de speenaderen, door een algemeen, warm, verliggend zweet, door goed bezonkene pis enz.

b. In andere ziekten:

1. In *verettering*, welke onder alle keelontstekingen het meest na eene ontsteking der amandelen voorkomt, in welk geval zich, op hunne oppervlakte, of onderscheidene kleine ettergezwellen vormen, welke zich ongemerkt openen en met het slijm ontlasten, of een grooter absces wordt veroorzaakt, dat hoogst zeldzaam naar buiten, meestal naar binnen doorbreekt, of waartoe, in het een en ander geval, de hulp der kunst gevorderd wordt. Maar ook de ontsteking van het hoofd des slokdarms en die van de spijsbuis zelve kan in verettering overgaan, zijnde zoodanig eene uitgang dier ontsteking, zoo wel als van die der amandelen enz. te voorzien, wanneer de ontsteking vier, vijf, of, bij eene mindere hevigheid der ziekte, zeven tot veertien dagen duurt, zonder teekenen van verdeeling of scheiding; wanneer de kloppende pijn in het ontstoken deel vermeerdert, deze pijn met koude rillingen gepaard gaat, en het slikken meer en meer, en nu ook soms de

ademhaling en de terugvloed des bloeds uit de hersenen bezwaarlijk wordt. — Vervolgens ontlast zich de etter, en gewoonlijk naar boven, of ook, in enkele gevallen, naar onder, of dezelve baant zich, bij de verettering der spijsbuis, schoon zeer zeldzaam, eenen weg in de groote slagader en doet eene doodelijke bloedbraking ontstaan, of hij veroorzaakt, echter alléén na eene onzuivere en slepende ontsteking (zoo als na eene scrofulenze of venerische) van dat deel, zweren in hetzelfde, die zich verder uitbreiden en somtijds beenzweren der halswervelen te weeg brengen.

Wanneer eene ontsteking van het strottenhoofd en der luchtpijp in verettering overgaat, hetgeen meest na eene slepende ontsteking van het slijmvlies der laatste te vreezen is, is daarvan in vele gevallen, eene luchtpijp- of keel- en, in haar verder verloop, eene longtering, gelijk bij de behandeling dier ziekten blijken zal, het noodlottig gevolg.

2. In *verharding*, veelal ten gevolge eener onzuivere, bijzonder van eene zinkingachtige of slepende, of, ook na eene zuivere ontsteking door misslagen in de geneeswijze of in den leefregel, zoo als, wanneer de ontsteking ontijdig met zamentrekkende gorgeldranken behandeld wordt, of de lijder zich, gedurende den loop der ziekte, aan eene koude lucht blootstelt enz. Zulk eene verharding der amandelen maakt, wanneer zij van eenig belang is, de spraak onwelluidend en het spreken en slikken moeilijk, ontstaande dezelve, tijdens eene zuivere maar slepende ontsteking, door de uitstorting eener stolbare wei in de zelfstandigheid en op de oppervlakte der amandelen, en, na eene zinkingachtige, door die eener weiachtige vloeistof in hun celwijsweefsel, in welk laatste geval de verharding door vele schrijvers ten onrechte knoestachtig genoemd wordt. Zoo de verharding op eene ontsteking van het hoofd des slokdarms

of van de spijsbuis zelve volgt, gaat dezelve gepaard met verdikking van de wanden dier deelen, welke, min of meer, verhard en, in enkele gevallen, kraakbeenig of zelfs geheel verbeend zijnde, dit kanaal vernauwen, en ten laatste, gelijk ik zulks meermalen heb waargenomen, geheel sluiten, zoodat aanvankelijk het vaste voedsel, daarna ook de vloeistoffen eerst met moeite, met hinder, of ook met pijn ter lijdende plaatse en in den rug, vervolgens van lieverlede bezwaarlijker, en eindelijk in het geheel niet meer in de maag komen kunnen, maar in eene mindere of meerdere hoeveelheid terstond, of na eenig verwijl in de spijsbuis (hetgeen aan hare verwijding boven het vernauwde gedeelte is toe te schrijven) worden uitgebraakt.

Een gelijke uitgang, die namelijk in verharding, kan ook het gevolg zijn der ontsteking van het strottenhoofd en der luchtpijp, en kan er eene verdikking van het slijmvlies en ontaarding van deszelfs klieren plaats grijpen. En

3. door eene verplaatsing der ziekte, gelijk zulks reeds vermeld is bij de ontsteking der spieren, die tot het opligten en voorwaarts brengen der luchtpijp bij het slikken dienen, en welke verplaatsing evenzeer mogelijk en waargenomen is tijdens elke keelontsteking, wanneer, na een plotseling ophouden harer toevallen, de uitwendige deelen, zoo als de hals- of oorklieren, of inwendig, de hersenen, longen of eenig ander, even of minder edel deel, en met eene onderscheidene uitkomst, door eene ontsteking worden aangedaan. — En

c. in den dood:

1. Tijdens de ontsteking of verettering der amandelen enz., door de buitengewone zwelling der ontstokene deelen, of door de ontlasting van den etter in de luchtpijp, of door eene tijdelijke verhindering der ademhaling, bij het bersten van een aanmerkelijk gezwel,

welk een en ander, schoon het zeer zeldzaam gebeurt, tot verstikking aanleiding geven kan; alsmede door versterf dezer deelen, hoewel dit, in eene *zuivere*, schoon ook zeer hevige ontsteking, zeer spaarzaam mag zijn waargenomen; wijders door eene ophooping van bloed in de hersenen of longen, door eene bijkomende of afgeleide ontsteking van belangrijke werktuigen, door eene volkomeene, schoon tijdelijke, verhindering der nederzweiging en het verlies der krachten daardoor veroorzaakt; door ontaarding der vochten enz. Gedurende de ontsteking van het hoofd des slokdarms of die der spijsbuis zelve heeft deze overgang plaats door den uitgang der ontsteking in verettering en de ziekten, welke, ten gevolge daarvan kunnen ontstaan, alsmede door de drukking op de luchtpijp en de vernaauwing derzelve door middel van een ettergezwel, of door de opening van een zoodanig gezwel in de groote slagader, waardoor, zoo als reeds boven gezegd is, onder een onstuitbaar bloedverlies, het leven wordt uitgebluscht; door verzweeringen, die zich verder uitbreiden, in onderscheidene rigtingen kanalen vormen, meestal het gevolg zijn van onzuivere ontstekingen, die hardnekkig zijn kunnen, en dikwijls beenbederf veroorzaken; door verharding der rokken van de spijsbuis en eene meerdere of mindere vernaauwing derzelve daardoor te weeg gebracht, en die den lijder langzaam doet vermageren, tot hij eindelijk geheel uitgeput, door honger en dorst, sterft. — Wijders is ook een zoo noodlottige uitgang waargenomen bij eene ontsteking der spieren, bij het slikken bestemd tot het opligten en het voorwaarts brengen van de luchtpijp en het tongbeen, en bij die van het slijmvlies, dat het strotklepje bekleedt, wanneer daardoor het doorzwellen van spijs en drank of de ademhaling geheel verhindert wordt; of, door verstikking, zoo de ontsteking dier deelen door die der ademhalingswerktuigen vervangen

wordt, hetgeen eveneens het geval wezen kan, en dikwijls is, in den loop eener oorspronkelijke ontsteking van het strottenhoofd en der luchtpijp, vooral in die soort derzelve, welke onder den naam van vliezige keelontsteking beschreven is; zijnde in het een en ander geval de dood zeldzaam het gevolg van versterf, dewijl, zoo de ontsteking in zulk eenen hevigen graad aanwezig mogt zijn, dat zij dit ongunstig gevolg na zich zoude kunnen slepen, de dood alsdan veeleer zoude veroorzaakt worden door verstikking, ten gevolge der zwelling, hoe gering die ook op zichzelf, tijdens het tijdperk der ontsteking, zijn moge, of door eene werktuigelijke verhindering der ademhaling door middel der afgescheidene vezelstoffe en door schijnvliezen, of door eene krampachtige aandoening, of door verlamming der luchtpijp en longen, of door ophooping van bloed in de hersenen, of door eenen etterzak, die zich in de luchtpijp gevormd heeft en, bij deszelfs bersting, de ademhaling belet en den lijder doet omkomen; kunnende deze doodelijke uitgang, 2. ook het gevolg zijn der meer slepende ziekten, die uit de ontsteking van het strottenhoofd en der luchtpijp voortvloeijen, zoo als o. a. uit oppervlakkige verzwering van het slijmvlies der luchtpijp, waardoor eene keeltering ontstaan kan.

Hetgeen zoo even gemeld is van de noodlottige uitkomst der keelontsteking, blijkt dan ook uit de lijken der zoodanigen, die voor het geweld dezer ziekte bezweken zijn, namelijk, dat de dood, in de meeste gevallen, door verstikking of door beroerte veroorzaakt wordt. In de werktuigen toch tot den doorgang van het voedsel naar de maag, en tot den aanvoer der lucht naar de longen bestemd, komen de onderscheidene gebreken of overblijfsels der ziekte voor, welke bij haren uitgang in den dood zijn opgegeven en waaruit een

zoo ongunstige afloop zich gemakkelijk verklaren laat. Zoo blijft er ook, zelfs bij de uitwendige beschouwing der lijken van kinderen, die door de vliezige keelontsteking zijn omgekomen, geen twijfel over, of ook zij door verstikking gestorven zijn, terwijl men, bij de opening derzelve, het slijmvlies der luchtpijp, somtijds tot in hare geringste takverspreiding, alsmede de longen in eenen staat van ontsteking of, hetgeen van het onderscheiden tijdperk der ziekte af hangt, met een taai slijm, of met een onbewerktuigd vlies overtogen vindt, welk vlies van mindere of meerdere uitgestrektheid, dikte en samenhang, geheel los, of met de luchtpijp naauw verbonden, en naar hare gedaante gevormd is, of slechts een gedeelte daarvan, bijzonder het achterdeel, bekleedt, en uit de vezelstof des bloeds bestaat, die, ten gevolge der ontsteking, op de oppervlakte van het slijmvlies der luchtpijp en longen afgescheiden en ontlast is.

De aanleg tot keelontsteking is in het algemeen bijzonder eigen aan jonge, volbloedige menschen, aan hen, die blond of rood haar hebben, die, door eene te warme bedekking van den hals, de gevoeligheid dier deelen voor elken indruk vermeerderd hebben, of eene erfelijke voorbeschiktheid tot die ziekten bezitten, waar door onderscheidene leden van hetzelfde gezin meermalen daaraan onderworpen zijn; alsmede aan hen, die (hetgeen in het bijzonder bij de ontsteking en de verettering der amandelen het geval is) meer dan eens deze ziekte doorgestaan hebben enz.

Tot de opwekkende oorzaken behooren alle zoodanige, welke in het algemeen ontsteking kunnen te weeg brengen, en daaronder meer bijzonder die, welke hare uitwerking regtstreeks op het een of ander deel der keel bepalen, en, als bij voorkeur, tot deze of gene soort dier ontsteking aanleiding geven kunnen, zoo als eene gedurige inspanning dier werktuigen door

spreken, zingen, schreeuwen, hoesten, hevig braken, het bespelen van blaasinstrumenten, sterke lichaamsbeweging, het met eenen geopenden mond tegen den wind in rijden, het misbruik van geestrijke of koude dranken, het gemis van drinken bij verhitting of zwaren lichaamsarbeid, door welke de ademhaling versneld wordt; verder behooren daartoe vele werktuigelijke prikkels, zoo als slagen, wonden, alsmede vreemde zelfstandigheden, die in de spijsbuis geraakt zijn, zoo als spelden, naalden, vischgraten, beensplinters enz., of scheikundige prikkels, gelijk eene zeer koude en aldus met te veel zuur- of andere prikkelende stoffen bezwangerde lucht; verhindering der uitwaseming van het geheele ligchaam, of het blootstellen van den hals aan eene gure, koude en vochtige lucht, welke laatste oorzaken meer bijzonder tot de zinkingachtige en vliezige keelontsteking aanleiding geven; het verminderen of achterblijven der gewone of tot gewoonte geworden bloedontlastingen, die zoo wel tot deze en andere ontstekingen voorbeschikken, als, bij het bestaan van den daartoe vereischten aanleg, hare opwekkende oorzaken worden kunnen; onderscheidene ziektestoffen, zoo als die der kinderziekte, mazelen, roodvonk, spruw, venus-, scrofelziekte enz.; de ontsteking van andere deelen en onderscheidene heete en slepende ziekten, door welke *afgeleide, symptomatische* en *onzuivere* keelontstekingen veroorzaakt kunnen worden; en eindelijk, onder nog vele andere, ook eene bijzondere wijziging van de algemeenheerschende ziektegesteldheid, die, zoo zij ontstekingachtig is, dan eens de ontsteking van deze, dan weder die van andere werktuigen, namelijk dan eens long-, dan lever-, dan weder keelontstekingen enz. doet ontstaan, van welk een en ander de redenen tot nog toe geheel onbekend zijn.

De voorzegging der keelontsteking is zeer onderscheiden naar het deel, dat door dezelve is aangedaan; naar den graad en de opwekkende oorzaken der ziekte, naar den aard en de hevigheid der koorts, welke daardoor veroorzaakt wordt of die haar vergezelt; naar de gesteldheid des lijders, naar den algemeenheerschenden ziekte-toestand enz. In het algemeen zijn de ontstekingen der werktuigen, die tot vervoer van het voedsel naar de maag dienen, minder gevaarlijk dan die van het strottenhoofd en der luchtpijp. — Onder de eerstgenoemde geeft de ontsteking der amandelen en die der overige in de diepte der mondholte gelegene deelen wel aanleiding tot het meermalen wederkeeren der ziekte, wanneer zij één- en andermaal bestaan heeft, maar zij is ook dikwijls van weinig en altoos van minder belang, wanneer de zwelling niet zoo groot is, dat daardoor het slikken geheel of de ademhaling en de terugvoer des bloeds uit de hersenen grootendeels verhinderd wordt. Zoo er, gedurende de ontsteking, eene zwelling dier klieren naar buiten, of een roosachtige uitslag over den hals, de borst, of andere uitwendige deelen des ligchaams, met verligting van het inwendig lijden, ontstaat, mag men dit als een gunstig teeken beschouwen. De ontsteking van het hoofd des slokdarms, en van de spijsbuis zelve, wordt zeldzaam waargenomen, maar is ook gevaarlijker dan de zoo even behandelde, hetgeen ook het geval is met de ontsteking der spieren, die bij het slikken de luchtpijp en het tongbeen opligten en voorwaarts brengen.

Op zich zelve is elke ontsteking der luchtpijp, voornamelijk van het strottenhoofd, waaronder ook die van het strotklepje begrepen is, zorgelijk, en het gevaar te grooter, wanneer de ziekte spoedig verloopt en niet vermindert na het stout aanwenden eener gepaste geneeswijze; wanneer de ademhaling steeds moeilijk

blijft en bezwaarlijker en snorkend wordt; wanneer de omloop des bloeds, blijkens het opgezet en blaauwkleurig aangezigt, den kleinen, wankelenden en tusschenpoozenden pols, het gevoel van benaauwdheid en de dofheid of slaperigheid des lijders enz. belemmerd wordt; al hetwelk eene belangrijke stoornis der levensverrigtingen, eene drukking van het bloed in de zelfstandigheid en op de oppervlakte der hersenen en den dreigenden overgang der ziekte in den dood aanwijst. Niet minder is het in deze ziekte, alsmede in de overige keelontstekingen, gevaarlijk, wanneer, ondanks eene gepaste geneeswijze, bij het zinken der krachten, de aard der algemeene ziekte met eene gedaante-verwisseling dreigt, en daarbij het plaatselijk lijden voortduurt, of zoo dit op eens, zonder verdeling of scheiding ophoudt, en deze ontsteking door die van andere edele deelen vervangen wordt.

Wat wij van de ontsteking der luchtpijp gezegd hebben, is ook op de vliezige keelontsteking van toepassing, eene ziekte, welke meer dan de helft der kinderen, die door dezelve worden aangetast, wegsleept en veelal doodelijk is, wanneer zij, met geringe voorboden, zeer jonge, volbloedige, wel gevoede voorwerpen treft; zoo haar verloop spoedig, de koorts hevig en de ademhaling hoogst moeilijk is, en met hevige benaauwdheid gepaard gaat; zoo het kind onrustig, angstig, benaauwd, slaperig en door stuipen aangedaan; zoo deszelfs aangezigt rood en gezwollen, de pols menigvuldig, week, klein, onregelmatig, tusschenpoozend, en vooral, zoo de in deze ziekte onmisbare geneeskundige hulp te laat ingeroepen of ondoelmatig angewend wordt. Onder tegenovergestelde omstandigheden is zij dit minder; moetende men echter, ofschoon het een gunstig teeken is, wanneer in het tijdperk der uitzweeting het schijnvlies, blijkens den vollen hoest en

het reutelend geluid bij de ademhaling, los geworden is, en men dientengevolge op deszelfs ontlasting hopen mag, hierop evenmin, als, tijdens het tijdperk der ontsteking, op eene tijdelijke nalating of tusschenpoozing der toevallen, zelfs niet op eene volkomene ontlasting van het vlies, *te veel* rekenen en daarop eene geheel gunstige voorspelling bouwen, dewijl, zoo lang de oorzaak der ziekte nog aanwezig blijft, het vlies weder op nieuw gevormd kan worden.

Ter genezing der keelontsteking is de eerste aanwijzing de *stoffelijke oorzaak der ziekte*, voor zoo ver die mogt bestaan en onder het bereik der kunst valt, *uit den weg te ruimen*, b. v. eene verhinderde uitwaseming of bloedontlasting te herstellen, vreemde zelfstandigheden, die zich in de keel of, zoo zij doorgeslikt zijn, in het hoofd van den slokdarm, of in de spijsbuis ophouden, te verwijderen enz. Deze handelwijze, hoe noodzakelijk zij ook op zichzelf wezen moge, is echter in de meeste gevallen, ook daar, waar zij van toepassing is, niet altoos alleen toereikend, of kan niet altoos tijdig genoeg in het werk gesteld worden, om de uitwerking dier oorzaken, dat is, de *ontsteking te keer te gaan*. Bij gevolg is in de bestrijding van deze, hetzij men te voren aan de eerste aanwijzing al of niet heeft kunnen voldoen, de tweede aanwijzing gelegen. Diensvolgens moet, bij eene belangrijke ontsteking der keel, door welke het slikken grootendeels verhinderd of de ademhaling hoogst bezwaarlijk wordt, en te meer, wanneer de eene en andere verrigting door het bestaan eener ontsteking van de werktuigen, die tot het slikken en tot de ademhaling dienen, gestoord wordt, ieder verwijl als gevaarlijk beschouwd, en dadelijk eene aderlating uit de vaten van den arm gedaan worden, zoo er althans geene bijzondere omstandigheden bestaan, om het bloed, bij voorkeur, uit die van

den voet, of, naar het oordeel van sommigen, uit de hals-ader te ontlasten; en zulks in mindere of meerdere hoeveelheid, en bij herhaling, zoo dit, uit hoofde van den leeftijd, van het temperament, van de bijzondere gesteldheid des lijders, van het geslacht, den graad, de plaats en den aard der ontsteking, van het algemeenheerschend ziekte-karakter, en van de verligting, welke de vroegere aderlatingen ten gevolge hebben gehad, vereischt wordt. Indien, door de algemeene bloedontlastingen, de invloed, welke de plaatselijke ontsteking op het gansche gestel gehad heeft, in zoo verre is verminderd, dat de bovenmatige inspanning van het hart en der bloedvaten en de hitte des ligchaams is afgenomen, dat de lippen, de oogen enz. minder rood en gezwollen, en de menigvuldigheid, kracht, grootte, of hardheid van den pols verminderd zijn, maar het plaatselijk lijden desniettemin voortduurt, komen plaatselijke bloedontlastingen te pas, en wel door middel van bloedzuigers, ten getale van vier, zes, acht, tien, twaalf tot twintig en meer, of van bloedige koppen in den nek, onder de kin of aan de zijden van den hals, zijnde deze plaatselijke ontlastingen van bloed, bij eenen minderen graad der ziekte, dikwijls alléén genoegzaam. — Wanneer de beide amandelen ontstoken en daardoor, of ook, in het vervolg der ziekte, door een groot ettergezwel, zoo zeer gezwollen zijn, dat de lijder, bij een volkomen onvermogen van te slikken, met verstikking bedreigd wordt, zijn inkervingen dier deelen aangewezen en dikwijls met voordeel gedaan, daar hunne zwellings, door het bloedverlies, dat deze kunstbewerking veroorzaakt en dat door verzachtende mondspoelingen en dampbaden kan onderhouden worden, gewoonlijk spoedig verwijderd wordt, zijnde het mij intusschen meermalen voorgekomen, dat de lijder, onder zoodanige omstandigheden, den mond niet genoegzaam of in het geheel

niet openen kon, en alzoo die kunstbewerking niet mogelijk was.

Bij eene ontsteking van het strottenhoofd en der luchtpijp moet men alles van ruime en herhaalde aderlatingen verwachten, hebbende men bij die der amandelen en der overige in de mondholte gelegene deelen, alsmede bij die van het hoofd des slokdarms en die der spijsbuis zelve, nadat de noodige bloedontlastingen zijn in het werk gesteld, ook het vertrouwen te vestigen op purgeermiddelen, en zulks met het oogmerk om eene afleiding te maken van de ontstokene deelen naar die, welke met dezelve, als met hetzelfde vlies bekleed, in een onmiddellijk verband staan. Oudere geneesheeren bedienden zich daartoe van prikkelende, latere van verzachtende, andere weder van verkoelende middelen, van welke laatste, bijzonder van de onzijdige- en middelezouten, of, zoo er meer krachtige middelen gevorderd worden, van de *fol. sennae*, in verbinding met verkoelende middelen, zoo als met de *fructus*, of *pulpa tamarind.*, met de *cassia*, *manna* en zouten; of van het *mur. protox. hydrarg.*, in zoodanige giften, dat ontlasting daarvan het gevolg is, men niet te vreezen heeft, dat zij, door hunnen prikkel, de werking van het hart en der vaten op nieuw verhoogen zullen, terwijl, in de plaats dier middelen, bij het bestaan der eene en andere soort van ontsteking, of bij het onvermogen des lijders om te slikken, de stoelgang ook door min of meer prikkelende klisteren kan bevorderd worden. — Wijders zijn, in alle keelontstekingen, verdunnende; verzachtende, verkoelende, en, naar den graad der ontsteking en der gevoeligheid der lijdende deelen, ligt zure geneesmiddelen aan te prijzen, alsmede, met dezelve, eene meerdere of mindere hoeveelheid *nitr. potass. dep.*, hetwelk ook, in de ontsteking der amandelen, om den prikkel der plaatselijke aan-

doening op het vatenstelsel te verminderen, met de purgeermiddelen kan vereenigd worden, zoo als met de *fol. sennae*, het *mur. protox. hydrarg.* enz; gelijk ook, in de ontsteking van het strottenhoofd en der luchtpijp, volgens het eenstemmig gevoelen van vele beroemde geneesheeren, nadat de vereischte bloedontlastingen geschied zijn, het *mur. protox. hydrarg.* onmisbaar is, hoewel daarvan, naar mijne ondervinding, gewoonlijk minder groote giften vereischt worden, dan men hier en daar vindt aangeraden. — Eindelijk kan men, bij de ontsteking der amandelen en der omliggende deelen, gebruik maken van likpotten, uit verzachtende en verkoelende middelen zamengesteld, zoo als uit de *mucil. gummi arabici*, *tragacanthae* en *sem. cydoniorum*, uit de *mel virgin.*, de *manna*, de *oleum amygdal. of olivar.*, uit de *syr. altheae*, *violarum*, *cap. ven.* enz. en van gelijksoortige gorgeldranken, met welke de lijdende deelen meer vochtig moeten gehouden, dan er mede moet gegorgeld worden, zoo als uit een *decoct. rad. altheae* of *fol malvae*, uit een *inf. flor. sambuci*, met *honig*, *azijnhonig*, of met verzachtende en verkoelende stropen, en met *salpeter*, in zeer geringe hoeveelheid enz.; alsmede in deze ontsteking en in die der luchtpijp, van dampbaden, uit laauw water, uit een afkooksel of aftreksel van verzachtende kruiden, met of zonder azijn; van pappen en stovingen uit dezelfde, en uit pijnstillende zelfstandigheden, van laauwe en tevens prikkelende voet- en halve baden, en van zuurdeegen of mostaardpappen aan de onderste ledematen, ten einde afleiding te maken van de lijdende deelen, en, de ontsteking door deze en soortgelijke middelen grootendeels overwonnen zijnde, onder de voorwaarden bij de geneeswijze der ontsteking in het algemeen vermeld, van roodmakende en blaartrekkende middelen, zoo als van de *sapo ammon.*, de *sapo arom.*, van *sinapis-*

mi en van *vesicatoria* op, of in de nabijheid van de ontstokene deelen.

De geneeswijze van de ontsteking der spieren, die, bij het slikken, aan de luchtpijp eene zoodanige plaatsing geven, dat de brok verhinderd wordt door de strotspleet in de werktuigen, voor de ademhaling bestemd, te dringen, is, al het overige gelijk gesteld zijnde, in het algemeen dezelfde, als die der reeds behandelde keelontstekingen; wordende, in vele gevallen, slechts plaatselijke bloedontlastingen door bloedzuigers of bloedige koppen, in andere, algemeene ontlastingen van bloed, in alle, verzachtende, ontspannende, pijnstillende pappen en stovingen, ter lijdende plaatse, gevorderd, terwijl men van gorgeldranken, dampbaden enz., als welke de deelen, die in ontsteking verkeeren, niet bereiken kunnen, niets te verwachten heeft.

In de zinkingachtige keelontsteking, welke, gelijk reeds is opgemerkt, in onze gewesten meer voorkomt dan de zuivere, zijn, zoo als in elke andere onware, de bloedontlastingen niet uit den aard dier ontsteking, maar slechts door toevallige omstandigheden, zoo als door de hevigheid der koorts, door eene meerdere overhelling der zinkingachtige tot een zuivere ontsteking, door de gesteldheid des lijders, door den algemeenheerschenden ziekte-toestand enz. aangewezen. — Daarentegen komen uit den aard dezer ziekte de zweetdrijvende middelen te pas, en wel de zoodanige, die het vatenstelsel tot geene buitengewone werking prikkelen, zoo als een *infus. fl. sambuci*, of *flor. tiliae*, een *decoct. rad. bardanae*, *rad. graminis*, *rad. quinque aper.* met *acet. ammon. liquid.*, *mur. ammon.*, met den *tartr. pot. stib.*, in verdeelde giften, en, bij eene neiging tot of het bestaan van eene meer zuivere ontsteking, ook zelfs wanneer slechts plaatselijke bloedontlastingen noodig zijn, het *nitr. potass.*

depur. Wijders zijn uitwendig verzachtende en ligt oplossende stovingen en pappen aangewezen, alsmede soortgelijke en verkoelende gorgeldranken, of die, zoo het gorgelen de pijn vermeerdert, tot inspuitingen kunnen dienen, en, zoo de keel met veel taai slijm bezet is, tot zoodanig oogmerk of als gorgeldrank aangewend, versterkt worden kunnen door de bijvoeging van *mel*, *oxymel simpl.* of *scillit.*, of van *mur. ammon.*; terwijl men in deze ontsteking, en vroeger dan in eene zuivere, zoo tot afleiding, als, en nog meer, om de stoffelijke oorzaak der ziekte daardoor te ontlasten, gebruik maken mag van *sapo amm.*, van *sinapismi* en van *vesicatoria* op, of in de nabijheid van het lijdend deel aangewend. — Eindelijk, wanneer er, nadat alle ontsteking, hetzij die zuiver of van eenen zinkingachtigen aard ware, geweerd is, eene lijdende zwelling der amandelen en van andere naburige deelen is overgebleven, zullen zamentrekkende middelen, een *inf. ros. rubr.* een *solutio terrae japonicae*, een *decoct. cort. salicis albae* of *cort. quercus*, met of zonder *supersulph. alum. et potassae* enz.; tot gorgeldrank of inspuiting met nut gebruikt, het werktuigelijke vermogen dier deelen daardoor hersteld, en het gevaar voor instorting der ziekte voorgekomen worden.

Ter regte behandeling van de vliezige keelontsteking — eene ziekte, tegen welke even zoo onderscheidene als veelvuldige en dikwijls met elkander strijdige middelen, en zelfs door onderscheidene schrijvers, hetzelfde middel, maar op eenen verschillenden tijd der ziekte, wordt aanbevolen — moet men dezelve in twee tijdperken onderscheiden: in dat der *ontsteking*, en in dat der *uitzweeting*.

In het eerste is, schoon wij ook hier met geene zuivere, maar met eene zinkingachtige ontsteking te doen hebben, de ontstekingwerende geneeswijze en haar voor-

naam middel, de bloedontlasting, aangewezen, en wel vooreerst eene algemeene, wanneer de ziekte zeer hevig en, bij gevolg, het gevaar dringend is, wanneer de longen en het gansche gestel van het kind in het plaatselijk lijden deelen, wanneer het bloed in het hoofd in eene aanmerkelijke hoeveelheid wordt opgehoopt, en de krachten van het lijdertje, dat dan gewoonlijk niet meer tot de jongere behoort, maar b. v. den ouderdom van vijf, zes of meer jaren bereikt heeft, daartoe toereikend zijn, waaruit dan ook tevens de bepaling voortvloeit, hoeveel bloed, en de plaats waaruit hetzelfde moet ontlast worden, alsmede of de herhaling dezer ontlasting al of niet noodig zij.

Maar de vliezige keelontsteking is eene ziekte van den kinderlijken leeftijd en meesttijds van zeer jonge kinderen, welke, in het algemeen, de ontlasting van bloed uit de grootere vaten minder wel verdragen; zij komt ook voor in teedere en zwakke kinderen en, hoe gewigtig dan ook het plaatselijk lijden wezen moge, niet altijd is de aandoening van het gansche vatenstelsel daaraan geëvenredigd. Daarom zijn, hoewel de aderlatingen, in eenige gevallen, nuttig en zelfs noodig moeten geacht worden, en men dezelve mogelijk menigmaal, waar zij dringend vereischt werden, uit eene ongegronde vrees voor nadeelige gevolgen, tot groote schade voor de lijdertjes, verzuimd heeft, de plaatselijke bloedontlastingen meestal alléén voldoende, gelijk dezelve ook dikwijls na de algemeene noodig zijn kunnen. — Tot dit oogmerk bediene men zich van bloedzuigers, en plaatse die ter zijde van het strottenhoofd, of van de luchtpijp, ten getale van twee, drie, vier of meer, en zulks bij herhaling, naargelang van den ouderdom en de gesteldheid van het kind, van de mindere of meerdere hevigheid en het tijdperk der ziekte, van de verligting, die zij aanbrengen,

van het jaargetijde, van het weder enz.; altoos in het oog houdende, zoo als wij reeds elders hebben opgemerkt, dat eene teedere gesteldheid des lijders en zelfs eene ware en algemeene zwakheid, bij het bestaan van deze, gelijk van elke andere plaatselijke ontsteking, den geneesheer niet verhinderen mag, deze en andere ontstekingwerende middelen met voorzigtigheid aan te wenden, daar het voortdurend aanzijn eener ontsteking, hetzij dezelve slepend of onzuiver zij, met meer gevaar dreigt, dan ooit van zwakheid alleen te vreezen is. Dan door bloedontlastingen alléén laat zich de ziekte niet geheel bedwingen, zijnde nevens en naast dezelve ook de reeds van elders bekende verdunnende, inwikkelende en ontstekingwerende middelen noodig, voor zoo verre die door het kinderlijk ligchaam verdragen worden, en het algemeene lijden, door de plaatselijke ontsteking opgewekt, van zooveel belang is, dat het zoodanige middelen vereischt; wijders uitwendig verzachtende pappen en stovingen, dadelijk na het afvallen der bloedzuigers, om den hals geslagen, ook met het oogmerk om den bloedvloed te bevorderen, alsmede spaanschevliegen-pleisters, die in deze ziekte volstrekt onmisbaar zijn, ter zijde van het strottenhoofd of der luchtpijp, of, wat mogelijk de voorkeur verdient, in den nek of op de borst geplaatst, en, uit hoofde harer langzame werking, in geval er spoed vereischt wordt (terwijl een vroeger gebruik derzelve, in deze ziekte, zoo wel als bij de zinkingachtige keelontsteking, en om dezelfde reden, geoorloofd is) in hetzelfde oogenblik, dat de bloedontlastingen gedaan worden, of dadelijk nadat dezelve geschied zijn, en de toestand des lijders de vernieuwde aanwending van een zoo gewigtig middel, als de bloedontlastingen zijn, niet meer schijnt te zullen veroorloven, — verder zacht ontlastende en verkoelende klisteren, geheele of prikke-

lende voet- en algemeene en plaatselijke damp-baden, zuurdeegen, mostaardpappen aan de onderste ledematen, omwikkeling derzelve met vochtige en warme flanelen lappen enz. Zoo als in eenige andere, pleit eindelijk de ondervinding ook in deze ziekte voor het gebruik der *kwikbereidingen*, en meer bijzonder voor dat van het *mur. protox. hydrarg.*, in eene gifte van $\frac{1}{2}$, 1 of meer greinen, om het uur, of de twee uren, welk middel, nadat de noodige ontlastingen van bloed geschied en de onstekingwerende middelen zoo lang gebezigd zijn, dat de ontsteking aanmerkelijk is verminderd, het vermogen bezit van de verhoogde levenswerkzaamheid en de vormdrift des bloeds te verminderen, alsmede om de uitzweeting ook door den prikkel welke het op de lever veroorzaakt, en door den vermeerderden stoelgang, welke het te weeg brengt, te verhinderen; waarom het *kwik*, in deze, gelijk in elke andere ontsteking, welke zich door uitzweeting scheiden kan, met het beste gevolg wordt toegediend, zijnde hetzelve dan ook als zoodanig reeds te voren en onder gelijke voorwaarden, in de ontsteking van het strottenhoofd en der luchtpijp enz., ter bereiking van hetzelfde doel, aanbevolen. Schoon sommigen het uitwendig gebruik van dit middel boven het inwendig de voorkeur geven, althans in die gevallen, waar dit te sterken en veelvuldigen stoelgang veroorzaakt, en daartoe het *unguent. hydrargyri* alleen of in verbinding met gelijke deelen van het *unguent. altheae*, of met *sapo ammon.* in den hals of in de kuiten willen ingewreven hebben, soms in eene even ongehoorde hoeveelheid, als door anderen het *mur. protox. hydrarg.* inwendig wordt aangeprezen, komt het mij echter voor, dat deszelfs inwendig gebruik, in deze ziekte, meer vertrouwen verdient; hoewel zulks niet verhindert om, in ernstige gevallen, het inwendig gebruik

van hetzelfde met het uitwendige te verbinden, terwijl, zoo het te veelvuldigen stoelgang veroorzaakt, (of-schoon ruime ontlastingen tot de verligting des lijders en de scheiding der ziekte noodig zijn, en dezelve, bij gemis dier uitwerking, door de bijvoeging van eenige greinen van den *rad. jalappae* moeten bevorderd worden) deze ontlasting, door inwikkellende middelen, geringe giften van den *pulv. cort. rad. ipecac.* enz., wel verminderd, maar niet plotseling moet gestopt, of het kwik door het *sulphuretum calcis (hepar sulphuris)* vervangen worden, een middel, dat met hetzelfde, schoon in mindere mate, het vermogen gemeen heeft, van de ziekelijke vormkracht des bloeds en daardoor ook deszelfs neiging tot uitzweeting te verminderen.

Verder zijn in deze ziekte de braakmiddelen onmisbaar, en vindt men het gebruik daarvan in de onderscheidene tijdperken der ziekte, dat is bij haar ontstaan, dadelijk nadat de bloedontlastingen verrigt zijn, en eindelijk, tijdens hare scheiding door uitzweeting geschied is, aangeprezen. Bij het ontstaan der ziekte toegediend, kunnen zij, gelijk zulks reeds van het aanwenden der braakmiddelen in de zenuwkoorts vermeld is, door eenen weldadigen invloed op het zenuwstelsel, en door de ontlasting van derzelve stoffelijke oorzaak door de huid, de ontwikkeling dezer ziekte voorkomen, of haar in hare wording als verstikken, waarom dezelve dan moeten toegediend worden, wanneer de voorloopige toevallen het ontstaan eener vliezige keelontsteking doen vermoeden, hetgeen echter dan alleen waarschijnlijk is, indien de ziekte algemeen heerscht, kunnende deze middelen, in zoodanig geval, steeds met veiligheid aangewend worden, wanneer, onder gelijke omstandigheden, bij volbloedigen of, in eenig twijfelachtig geval, te voren eene algemeene of plaatselijke ontlasting van bloed gedaan is.

Zoo daarentegen de ziekte reeds ontwikkeld is, en de ontlastingen van bloed noodzakelijk geworden zijn; zullen de braakmiddelen, dadelijk nadat gene geschied zijn, aangewend, geene andere dan eene schadelijke uitwerking doen kunnen, en wel, omdat zij de ontsteking, nauwelijks door de ontlasting van bloed onderdrukt, op nieuw opwekken en het bloed in het hoofd ophoopen zullen, en er bovendien in dat tijdperk der ziekte nog niets in het strottenhoofd of in de luchtpijp voorhanden is, dat door het braken zoude kunnen ontlast worden. — Maar in het tweede tijdperk der ziekte is het juiste oogenblik, om met hoop op eenen gunstigen uitslag braakmiddelen toe te dienen, dan eerst gekomen, wanneer, ten gevolge der ontsteking, een taai slijm in de luchtpijp is afgescheiden, of zich aldaar eenig vlies gevormd heeft, welks bestaan zich, gelijk reeds te voren is opgemerkt, vermoeden laat uit eenen meer lossen hoest, uit eene reutelende ademhaling, uit de verandering der roode en heldere in eene troebele en eenigzins bezonkene pis, uit het verminderen der koorts enz., en waarvan men de zekerheid ontleent aan één teeken, dat evenwel dikwijls ontbreekt, namelijk aan het uitwerpen van slijm of vliezige stukken of van een vlies, dat naar de gedaante der luchtpijp gevormd is, en het lijdertje werktuigelijk en door kramp met verstikking dreigt, welke verschijnselen dan ook tevens aanwijzen, dat de uitgezweete stof tot ontlasting is voorbereid, terwijl, zoo zulks het geval nog niet is, men dit doel moet trachten te bereiken door het aanwenden van fluimlozende middelen, zoo als door dat van *mel*, *oxymel simp.*, *oxym. scillit.*, van den *rad. polygalae senegae*, van de *sulphur*, de *sulphur. stib. hydrog.*, de *hydrosulph. stibii* enz. Ter ontlasting van het gezegde vlies vindt men, bij onderscheidene schrijvers van onzen tijd, hevig werkende

braakmiddelen, zoo als het *sulphas zinci* en vooral het *sulphas cupri*, alsmede dit laatste middel reeds vroeger in zeer geringe giften, in de plaats van het *mur. protox. hydrarg.* aangeprezen, ofschoon deze middelen mij voorkomen, in gewone gevallen, niets voor te hebben, of liever, uit hoofde hunner mindere veiligheid, niet gelijk te kunnen gesteld worden met den *tartr. pot. stib.* of met de *ippecacuaha*, welk laatste middel, wanneer de stof tot ontlasting is voorbereid, mogelijk boven het eerstgenoemde de voorkeur verdient, omdat het niet doorslaat, dat is, dat het zelden den stoelgang vermeerdert, en bij gevolg bijzonder aangewezen is in eene ziekte, bij welke men door braken eene vreemde zelfstandigheid uit de werktuigen der ademhaling ontlasten wil. Zoo echter, in deze ziekte, de nood dringend is en de braakmiddelen niet spoedig werken, (hetgeen misschien, in zoodanig geval, bij sommigen aan de ongevoeligheid voor den prikkel dezer middelen moet worden toegeschreven) mag en moet men het braken door meer vermogende, zoo als door groote giften van den *tart. pot. stib.*, of van de *hydro-sulp. stibii*, door de *sulphas zinci* of *cupri*, of door enig uitwendig hulpmiddel trachten te bevorderen, gelijk mij zulks eenmaal door het kittelen met de veder eener schrijfpenn in het hoofd der spijsbuis is mogen gebeuren.

Eindelijk, indien in eene ontsteking van het strottenhoofd of der luchtpijp, alsmede in deze ziekte met de ontsteking der amandelen en der naburige deelen verbonden, of wanneer in de vliezige keelontsteking alle middelen te vergeefs zijn beproefd, of de hulp der kunst te laat is ingeroepen, zoo dat, in het een en ander geval, de dood door verstikking onvermijdelijk schijnt te zullen zijn, blijft er nog één middel over, namelijk de *strottenhoofds-* of de *luchtpijp-snede* (*La-*

ryngotomia, *Tracheotomia*) of eene kunstbewerking uit beide te zamengesteld, de *strottenhoofd-luchtpijpsnede* (*Laryngo-tracheotomia*), welke boven de eerstgenoemde de voorkeur verdient, wanneer eenig vreemd ligchaam, van buiten in de luchtpijp gedrongen of daarin gevormd, uit dezelve ontlast moet worden, zijnde de strottenhoofdsnede toereikend, zoo daarmede slechts de herstelling van den toegang der lucht naar de longen bedoeld wordt. — Door deze kunstbewerking toch kan de lucht weder in de longen treden, het, door de verhindering der ademhaling, dringend gevaar geweest, de ontsteking te keer gegaan, en, indien dezelve in verettering is overgegaan (waartoe het, in deze ziekte, zoo zij een spoedig verloop heeft, en in bijna elk geval, zonder eene zoodanige kunstbewerking bezwaarlijk komen kan) de etter ontlast worden, terwijl, zoo in de vliezige keelontsteking, de uitzweeting geschied is, het vlies, indien het slechts weinig met de luchtpijp te zamen hangt, of los daarin voorhanden is, met behulp der natuur of der kunst, door de gemaakte wonde, kan worden weggenomen. Daar echter het vlies zeer dik zijn kan of zich aan de luchtpijp sterk vast gehecht of zich in de takken derzelve verre uitgebreid kan hebben, dient deze kunstbewerking, ofschoon dan ook niet gevaarlijk op zichzelf, in geen geval ondernomen te worden, dan nadat alle andere, en dan nog zeer werkzame middelen (zoo als b. v., tijdens de ontsteking van het strottenhoofd of der luchtpijp, bij volwassenen, eene stoute aderlating) te vergeefs beproefd zijn, en de lijder door eene dadelijke verstikking bedreigd wordt; vereischende ook dan nog de voorzigtigheid en de zorg, die de geneesheer zijnen goeden naam verschuldigd is, dat hij, alvorens dezelve te verrigten, eene twijfelachtige voorspelling make of er althans niet veel van belove.

Nadat de vliezige keelontsteking, tegen welke, behalve de reeds genoemde, nog een groot aantal, en onder deze, onderscheidene, min of meer gevaarlijke middelen, en welker nut, door de ondervinding, nog niet genoegzaam bevestigd is, worden aanbevolen, door deze geneeswijze overwonnen is, blijft er niet zelden eene verhoogde gevoeligheid der luchtpijp en eene min of meer moeilijke ophoesting van taai slijm over, waarvan gene het gebruik van verzachtende, inwikkelende, krampstillende en verdoovende, deze, dat van licht prikkelend oplossende en fluimlozende middelen noodzakelijk maken kan; terwijl meer verhittende krampstillende middelen, zoo als de *camphora*, de *castoreum*, de *moschus*, de *subcarb. ammon. pyro-animale* (*sal cornu cervi*) en soortgelijke, welker gebruik onderscheidene schrijvers, in deze ziekte, aanprijzen, uit haren aard, in dezelve tegen-aangewezen zijn, en slechts bij zwakke kinders van dienst wezen kunnen, wanneer de ontsteking geweken en de scheiding der ziekte bijna geschied is, maar de krachten van het lijdertje zinken, of er zenuwtoevallen, van de ontsteking onafhankelijk, ontstaan; moettende deze middelen, in die gevallen, met voorzigtigheid en in verbinding met de zoodanige worden aangewend, welke door de ziekte zelve gevorderd worden.

Er blijft nog over, dat wij iets zeggen over de behandeling der onderscheidene uitgangen dezer ziekte.

Gelijk van de reeds voorgedragene ziekten, wordt ook de verdeeling der onderscheidene keelontstekingen bevorderd door het trapsgewijs verminderd gebruik van die middelen, welke de ziekte zóó ver hersteld hebben, terwijl men harer scheiding zal behulpzaam zijn door het ondersteunen; en het vermeederen, waar het vereischt wordt, of verminderen, of wijzigen der algeme-

ne en plaatselijke ontlastingen, van welke de natuur zich tot dat oogmerk bediend heeft. Zoodanige middelen zijn, wanneer het op het ondersteunen en het doen toenemen derzelve aankomt, bij de ontsteking der amandelen en van de omliggende deelen, alsmede bij die van het strottenhoofd en der luchtpijp, de verzachtende, inwikkellende, oplossende, fluimlozende, de zweetpisdrijvende middelen enz.; zijnde omtrent het bestuur der scheiding van de vliezige keelontsteking door uitzweeting, reeds te voren het noodige gezegd.

Wanneer de ontsteking der amandelen geheel, en zonder eene verharding derzelve na te laten, gescheiden is, behoort men, reeds na eene eerste, en, met nog meer grond, na eene herhaalde ontsteking dier deelen, derzelve verslapping en lijdende zwelling, die gewoonlijk na deze ziekte overblijft, door zamentrekkende gorgeldranken en inspuitingen, gelijk zulks reeds bij de behandeling der zinkingachtige ontsteking dier deelen gezegd is, te herstellen, en aldus de vatbaarheid voor het wederkeeren dezer ziekte te verminderen.

Wanneer de ontsteking in *verettering* is overgegaan, hetgeen bij die der amandelen en van het hoofd der spijsbuis wel dikwijls het gevolg is van het te laat inroepen van geneeskundige hulp, of van het aanwenden van ondoelmatige middelen, maar ook, bij het algemeen heerschen dezer ziekte, en dan nog in de eene epidemie ligter dan in de andere plaats grijpen kan, en, gelijk wij reeds opgemerkt hebben, ligt gebeurt in zoodanige voorwerpen, die meermalen door deze soort van keelontsteking geleden hebben, bediene men zich van die middelen, welke het ettergezwel tot rijpheid brengen, en de opening van hetzelfde en de ontlasting van den etter, door den mond bevorderen kunnen, zoo als, van weekmakende pappen en stovingen, van

soortgelijke gorgeldranken of inspuitingen , en van dampbaden , of , wanneer het gezwel zeer groot is en , door deszelfs uitzetting en door de drukking , welke de nabijgelegene deelen , bijzonder de werktuigen der ademhaling , door hetzelfde lijden , vrees voor stikken doet ontstaan (eene uitkomst, welke bij eene gepaste behandeling, althans zoo de mond genoegzaam kan geopend worden, nauwelijks te verwachten is) moet hetzelfde door middel van een bijzonder daartoe ingerigt werktuig kunstmatig geopend worden , en zulks hetzij het gezwel al of niet tot volkomene rijpheid gebragt is , dewijl , in het laatste geval , de ontlasting van bloed eveneens verligting geeft , en de opening van het gezwel eene bijna gelijke vermindering der toevallen veroorzaakt , als wanneer het door de drukking des etters gebarsten is. In geval deze kunstbewerking niet kan gedaan worden , raden sommigen aan , de opening van het ettergezwel door een braakmiddel in- , of zoo de zwelling het slikken verhindert , uitwendig aangewend , te weeg te brengen ; echter schijnt het voorzigtiger te zijn , in zoodanig geval , door middel eener ruime aderlating , de spanning van het verzworen en gezwollen deel , en alzoo ook de drukking op de nabijgelegene werktuigen , en de stoornis van derzelve verrigtingen te verminderen. — Het ettergezwel éénmaal geopend en ontlast zijnde , heelt de wonde , wanneer de ontsteking zuiver was , meestal spoedig , althans zoo alles vermeden wordt , wat het lijdend deel prikkelen en aldus eene nieuwe ontsteking opwekken kan. Zoo de heeling echter eenige vertraging ontmoet , zijn veeltijds de eenvoudigste middelen , zoo als een gorgeldrank uit een *decoct. hordei cum melle* , of eene inspuiting daarmede , of met eenig zamen-trekkend middel toereikend , om het gewenschte doel te doen bereiken. Eene gelijke behandeling , en met hetzelfde oogmerk , vordert de verettering van de spijs-

buis, van het strottenhoofd en der luchtpijp, wanneer de ontsteking der laatstgenoemde deelen, welker maaksel en plaatsing hen daartoe zoo weinig voorbeschikken, eenen zoo zeldzamen uitgang gehad heeft. Maar is éénmaal daar ter plaatse eene verzwering, veelal ten gevolge eener slepende of onzuivere ontsteking, ontstaan, zoo is derzelve genezing in de meeste gevallen zeer bezwaarlijk en hare uitkomst niet zelden doodelijk, gelijk zulks reeds te voren is opgemerkt, en bij de voordragt der keel- en longtering, wanneer ook de behandeling eener zoodanige verzwering zal voorgedra worden, nader blijken zal.

Tegen de *vergrooting* en *verharding* der amandelen worden, in- en uitwendig, oplossende middelen, zoo als de *sapo medic.*, de *salia neutra* en *media*, bijzonder het *mur. ammon.* en, volgens latere waarnemingen, de *subcarb. sodae*, de *gummi ammoniacum*, de *asa foetida*, de *mercurialia*, de *antimonialia* enz. aangeprezen, maar doorgaans werkeloos bevonden; daarbij onthoude men zich van meer verhittende, en lette men op de uitwerking der boven aanbevolene middelen, opdat zij niet, te eeniger tijd, op nieuw ontsteking veroorzaken, en aldus in een reeds verhard deel, van een klierachtig maaksel, tot eene, wel niet kankerachtige (waarvoor eene zoodanige verharding, als geen knoestgezwel zijnde, niet vatbaar is) maar kwaadaardige verzwering aanleiding geven, welke verzwering echter voor het leven des lijders evenzeer gevaarlijk zoude kunnen worden. Wanneer dan het gebrek eenigzins dragelijk is, en voor min sterk doordringende middelen niet wijkt, zal men voorzigtig handelen door het ongemoeid te laten, of hetzelve, zoo het in het spreken of slikken te lastig wordt, door eene kunstbewerking, uit den weg te ruimen, ten einde erger kwaad voor te komen. Dezelfde, en nog sterker oplossende middelen, o. a. de *cicuta*, de

belladonna, het *aq. lauro-cerasi*, de *urias barytae* (*terra ponderosa salita*), het *mur. deutox. hydrargyri*, het *iodium* in zelfstandigheid, of deszelfs bereidingen, de *tintura iodii* of eene oplossing van de *hydriodas potassae*, enz. zijn eveneens aanbevolen en kunnen beproefd worden ter herstelling der verhinderde nederzwelging, ten gevolge der vernaauwing van de spijsbuis, welke door verdikking en verharding harer rokken is te weeg gebragt. Daar echter deze kwaal, wat ook tot dezelve aanleiding moge gegeven hebben, hardnekkig, en op zich zelve hoogst gevaarlijk is, en veeltijds haar bestaan niet vermoed wordt, voor dat zij reeds aanmerkelijke vorderingen gemaakt heeft, zoodat daardoor de geneeskundige hulp veelal te laat wordt gevraagd, loopt zij, schoon het verschil harer oorzaken mogelijk van invloed op hare min of meer gunstige uitkomst zijn kan, in verre de meeste gevallen, zeker in alle, die mij zijn voorgekomen, op de bovenbeschrevene wijze, doodelijk af. Wanneer toch de bovengenoemde middelen, of welke andere de kunst daartoe aan de hand geven of de geneesheer beproeven moge, te vergeefs zijn in het werk gesteld, en, bij de steeds toenemende vernaauwing, en eindelijk schier geheele sluiting van de spijsbuis, geene buigbare sonde meer door de vernaauwde plaats, en, door middel van dezelve zelfs geen dun voedsel, ter verlenging van een ellendig leven, meer in de maag kan gebragt worden, blijft men daartoe slechts bij het gebruik van voedende klisteren bepaald.

Indien eene ontsteking der keel door stofverplaatsing gescheiden wordt, zoo als, op eene gunstige wijze, door middel van een ettergezwel in eenig uitwendig deel, moet de wording van dit gezwel begunstigd, hetzelve tot rijpheid gebragt en, zoo spoedig doenlijk, geopend worden. Zoo eene ontsteking van andere ede-

le werktuigen die der keel, alvorens zij verdeeld of gescheiden is, vervangt, vordert de afgeleide ziekte, zoo wel als de oorspronkelijke, eene ontstekingwerende geneeswijze. Maar men moet, in zoodanig geval, met de grootste behoedzaamheid te werk gaan, daar de lijder reeds, door de vorige ziekte en derzelve behandeling, min of meer verzwakt en slechts weinig bestand is tegen de ontstekingwerende geneeswijze, o. a. tegen de bloedontlastingen, welke de nieuwe ziekte almede vordert. Gelijk nu daarin het gevaar der afgeleide ontstekingen in het algemeen, dat is zoowel eener zuivere, maar nog meer van eene onzuivere, gelegen is, zoo is de boven gemaakte aanmerking ook op elke ontsteking van zoodanigen oorsprong toepasselijk.

Eindelijk, wanneer deze ontsteking met den uitgang in *versterf* dreigt, of daarin werkelijk is overgegaan, hetgeen bijna nimmer plaats hebben zal bij eene *zuivere* ontsteking der amandelen en van de naburige deelen, dewijl deze voor eene aanmerkelijke uitzetting vatbaar zijn; of in die van het strottenhoofd en der luchtpijp, daar deze gewoonlijk reeds vroeger, door verstikking of anderzins, gelijk zulks reeds vermeld is, den lijder doen omkomen; vereischt deze uitgang eene behandeling, die gewijzigd is naar de gesteldheid van het deel, en welke, ten opzichte van het koudvuur, bij de ontsteking in het algemeen is opgegeven. Zoo de hevigheid der ontsteking eene zoo noodlottige uitkomst doet vreezen, kan deze alleen door eene zeer ernstige ontstekingwerende geneeswijze en door inkerping van de met bloed sterk gevulde en wankleurige deelen worden voorgekomen, en, indien dezelve werkelijk bestaat, het schier onvermijdelijk doodelijk gevolg op het geheel gestel van een plaatselijk versterf, althans zoo het zich eenigzins ver uitbreidt, alléén ge-

keerd worden door de geneeswijze tegen de rotkoorts aanprezen, en door het aanwenden van eene plaatselijk bederfwerende behandeling, welke nader, bij die der kwaadaardige keelontsteking, zal worden opgegeven.

In deze ziekten is de leefregel, welke geheel aan de geneeswijze moet beantwoorden, de bekende ontstekingswerende, reeds in het hoofdstuk der ontsteking in het algemeen vermeld, en welke bijzonder op deze moet toegepast worden. Vooral drage men zorg, dat de warmtegraad van het vertrek, waarin zich de lijder ophoudt, gematigd en, zoo veel doenlijk, altijd dezelfde, en dat de lucht zuiver zij, dat de lijdende deelen, zoo veel mogelijk, in rust gehouden en alle prikkeling derzelve geweerd worde, waartoe het drinken in eene groote hoeveelheid op ééns, het veel, en nog meer het luid spreken en schreeuwen verboden, en het gebruik van verdunnend en slijmachtig voedsel of liever de drank, in geringe, maar telkens herhaalde giften aanprezen, en dit een en ander, zoo wel als de geneesmiddelen, laauw moeten toegediend worden. Wijders moeten de gorgelranken meer tot eene laauwe, verzachtende en verkoelende stoving der ontstokene deelen, dan tot eigenlijk gorgelen gebezigd worden, als waardoor de ontstokene deelen onnoodig bewogen en de ontsteking onderhouden wordt, waarom ook de inspuitingen, in het algemeen, zeker gedurende het tijdperk der ontsteking, ontraden, althans niet dan met de grootste behoedzaamheid moeten aangewend worden.

Achttiende Hoofdstuk.

ONTSTEKING DER WERKTUIGEN, IN DE BORSTHOLTE VERVAT.

De ontstekingen, welke in dit hoofdstuk zullen voorgedragen worden, zijn die van het *borstvlies*, der *longen*, van het *borstvlies en der longen*, van het *hartzakje*, van het *hart*, van de *groote vaten* en van het *middelrif*, zijnde die der *longpijptakken*, welke onderscheidene schrijvers mede in de ontsteking der longen begrepen hebben, reeds elders, namelijk in het hoofdstuk over de zinking-koorts, behandeld.

Ofschoon eenige geneeskundigen van oordeel zijn, dat men de ontsteking van het borstvlies en die der longen voor eene en dezelfde ziekte moet houden, en zij daarom aan beiden eenen gemeenschappelijken naam (sommige dien van *pneumonia*) gegeven hebben, op grond, dat de zitplaats van de eene en andere ziekte, zoomin als derzelve toevallen, wel kunnen bepaald en van elkander onderscheiden worden, en dat dit verschil, al ware het ook duidelijk, van weinig invloed zoude kunnen zijn op hare geneeswijze, vermeenen wij echter met andere, dat elke dezer ziekten afzonderlijk

moet behandeld worden , omdat de geneeswijze van beiden , ofschoon , gelijk van elke andere ontsteking , in het algemeen dezelfde , desniettemin onderworpen is aan onderscheidene wijzigingen , die door het lijden van het een of ander deel bepaald worden , en dat het gevoelen , als of het borstvlies nimmer zonder de longen , of deze zonder gene , door eene ontsteking zoude kunnen worden aangetast , eensdeels ontleend schijnt te wezen aan de verschijnselen , die in het verder verloop eener ontsteking van het borstvlies voorkomen , en , ten andere , aan hetgeen in de lijken der zoodanigen , die door deze ziekte gestorven zijn , wordt waargenomen , als welke meestal de duidelijke bewijzen opleveren , dat , niettegenstaande er bij den aanvang dezer ziekte slechts toevallen der borstvliesontsteking aanwezig waren , de lijder echter niet alleen door eene ontsteking van dat deel , maar ook van andere , zoo niet van al de werktuigen , in de borstholte vervat , blijkt aangetast geweest te zijn . Wanneer toch de ontsteking van het borstvlies niet spoedig , dat is , zoo dezelve niet in weinige dagen na haar ontstaan , door het vermogen der natuur of der kunst verdeeld of gescheiden wordt , voegt zich in haar verder verloop gewoonlijk bij dezelve eene ontsteking der longen en somtijds ook van andere deelen , waaruit het zich verklaren laat , dat , wanneer deze ziekte dan eerst genezen wordt , zulks op de wijze geschiedt eener bortsvlies- met longontsteking (*Pleuro-peripneumonia*) terwijl , zoo de lijder sterft met al de teekenen dezer zamengestelde ziekte , daarvan dan ook de sporen in deszelfs lijk voorhanden zijn moeten . Daar dan , hetgeen hier van de ontsteking van het borstvlies gezegd is , ook van toepassing is op die der longen , zullen wij eerst die van het borstvlies , dan die der overige deelen , in de borstholte vervat , met uitzondering van de ontsteking der longen , en eindelijk

ook deze ziekte afzonderlijk beschrijven, en met hare geneeswijze in het algemeen, maar waarbij op de bijzonderheden daarin, bij elke ontsteking voorkomende, de aandacht zal gevestigd worden, besluiten, berustende dit plan op het verschil der werktuigen, door de ontsteking aangedaan; daar, in die van het borstvlies, het weivlies, dat de ribben in- en de longen uitwendig bekleedt, in die der longen, hare zelfstandigheid enz. daardoor worden aangetast; ten andere, op het onderscheid der toevallen van elke ontsteking, ten derde, op dat der geneeswijze, en eindelijk, ten vierde, op het vereischte eener naauwkeurige beschrijving van ziekten, waarbij niet slechts die, welke van haren aanvang, of in haar verder verloop te zamen voorkomen, maar ook dezelfde ziekten, zoo zij immer op zichzelf en van elkander afgezonderd zijn of kunnen waargenomen worden, onderling onderscheiden en de eene niet met de andere verward moet worden.

ONTSTEKING VAN HET BORSTVLIES.

(*Pleuritis.*)

Eene oorspronkelijke, eigenlijdende, heete en zuivere ontsteking van het borstvlies kenmerkt zich door eene bepaalde, hevige, stekende, ontstekingachtige pijn, die bij de inademing toeneemt, maar vermindert bij de uitademing en bij het ophouden van den adem, alsmede dan, wanneer de ademhaling, door middel van het middelrif en der buikspieren geschiedt, terwijl die der borst daarbij, zoo veel mogelijk, ongebezigt blijven (*respiratio abdominalis*); wijders door eene zeer snelle ademhaling, en veeltijds ook door eenen droogen en pijnlijken hoest, die daarom door den lijder zoo veel mogelijk onderdrukt wordt; (*Pleuritis sicca*) of door eenen, reeds van het begin der ziekte af aan vochtigen hoest, door welken dikwijls eene aanmerkelij-

ke hoeveelheid schuimachtig slijm, met bloed gemengd, wordt opgebracht (*Pleuritis humida*); alras gevolgd door eene hevige en aanhoudende ontsteking-koorts, met eenen menigvuldigen, sterken, harden, somtijds ook kleinen, ingetrokken, krampachtigen, onderdrukten en schijnbaar zwakken pols.

Over de zitplaats van deze en der overige ontstekingen van de werktuigen, in de borstholte bevat, werd voorheen veel en wordt ook nu nog getwist. Intusschen schijnt deze twist gemakkelijk te kunnen beslecht worden, wanneer men, blijkens de ondervinding van vroegere en latere dagen, in aanmerking neemt, dat in eenige dezer ontstekingen het *borstvlies* alléén, in andere alléén de *longen*, in andere weder het *borstvlies en de longen* te gelijk worden aangetast, en, bij gevolg, dat de ziekte, ingeval het borstvlies ontstoken is, ook dan, wanneer, met hetzelfde, dat gedeelte daarvan, hetwelk de buitenste oppervlakte der longen bekleedt, in de ontsteking deelt, (hetwelk, uit hoofde zijner gelijke bewerktuiging, de nabijheid en het medegevoel, waarin het tot het eigenlijk gezegd borstvlies staat, zoo ligt plaats hebben kan) *borstvliesontsteking* in eenen meer of min bepaalden zin (*Pleuritis exquisita*)— daar, waar de longen alléén ontstoken zijn, *longontsteking* (*Peripneumonia*) en, wanneer de toevallen eener borstvliesontsteking met die der longen tevens voorkomen, *borstvlies- met longontsteking* (*Pleuro-peripneumonia*) moet genoemd worden.

Wijders geeft men in onze taal aan de ontsteking van het borstvlies dikwijls den naam van *zijdewe*, maar zulks ten onregte, dewijl wel dikwijls dat gedeelte van het borstvlies, hetwelk ter regter of ter linker zijde der borstholte geplaatst is, alléén door eene ontsteking wordt aangedaan, maar ook elk ander gedeelte van hetzelfde aan deze ziekte onderworpen is, waaruit

de ontsteking van het achterste en voorste gedeelte van hetzelfde ontstaat, alsmede van dat gedeelte, hetwelk het middelrif bekleedt. (*Mediastinitis posterior et anterior, Pleuritis mediastini posterioris et mediastini anterioris, Paraphrenitis, Diaphragmitis.*) Voorts zoude de *rechterzijde* van het borstvlies daarvoor meer blootstaan dan de *linker*, ofschoon dit door anderen wordt tegen gesproken, en zoude ook de ziekte in het laatste geval gevaarlijker wezen dan in het eerste, mogelijk uit hoofde der nabijheid van het hart.

Door de schrijvers over deze ziekte wordt verder ook gewag gemaakt van eene *ware* en *valsche* borstvliesontsteking (*Pleuritis vera et spuria*), bedoelende zij met de eerste benaming die ontsteking, bij welke het borstvlies alléén, of met hetzelfde de inwendig geplaatste tusschenribbige spieren, en met de laatste die, waarbij de meer in de nabijheid der oppervlakte gelegene deelen, namelijk de uitwendige tusschenribbige en andere spieren, en hetgeen dezelve bekleedt, door ontsteking worden aangedaan. Deze laatste ziekte onderscheidt men van de eerstgenoemde door de afwezigheid van hoest en ophoesting, door vermeerdering van pijn bij het betasten der lijdende plaatsen en bij de beweging der borstholte en van de bovenste ledematen; dikwijls ook door eene uitwendige roodheid en zwelling derzelve, door geene of eene mindere pijn bij het liggen op de gezonde, dan op de zieke zijde, waarvan het tegendeel bij eene inwendige ontsteking van het borstvlies waargenomen wordt; verder door eene minder algemeene aandoening, en eindelijk, dewijl deze zoolwel als de eigenlijke ontsteking van het borstvlies, eene zuivere ontsteking wezen en alzoo ook in verettering overgaan kan, daardoor, dat, zoo zulks heeft plaats gehad, het ettergezwel alsdan tusschen het borstvlies en de tusschenribbige spieren en zelfs na-

der bij de oppervlakte voorkomt. Echter schijnt het, ten einde alle verwarring voor te komen, verkieslijker, om de *ware* ontsteking dier schrijvers eene *inwendige* en hunne *valsche* eene *uitwendige* ontsteking van het borstvlies te noemen, en door de benaming eener *ware*, eene *oorspronkelijke*, *eigenlijdende* en *zuivere* en door die eener *valsche*, eene *onzuivere* of *afgeleide* ontsteking of medelijdige aandoening van het borstvlies te verstaan, welker verschil (wij herhalen hier, wat reeds elders gezegd is) om nu van geene andere verschijnselen, die uit den aard van elke bijzondere ziekte voortvloeijen te gewagen, daardoor vooral kennelijk wordt, dat, bij eene oorspronkelijke, eigenlijdende en zuivere ontsteking van het borstvlies, gelijk bij elke andere van dien aard, de pijn en de overige toevallen der ontsteking de koorts vóórafgaan, zoodat de koorts het gevolg is van het plaatselijk lijden, maar op hare beurt weder de plaatselijke aandoening verslimmert; terwijl bij eene afgeleide of onzuivere ontsteking of bij eene medelijdige aandoening van het borstvlies, in tegendeel, eene ontstekingkoorts, of welk lijden ook van eenig ander stelsel of deel, éérst ontstaat, en de pijn enz. zich vroeger of later daarbij voegt, en alzoo daarvan het gevolg is.

Wanneer het achterste gedeelte van het borstvlies, dat is het *achterste middelvlies* ontstoken is (*Pleuritis dorsalis*, *P. mediastini posterioris*, *Mediastinitis posterior*), eene ziekte, welke in het algemeen zeldzaam, vooral op zichzelf, dat is, zonder de ontsteking van eenig ander deel, zoo als van het middelrif of van het borstvlies, dat het middelrif bekleedt, wordt waargenomen, merkt men, behalve de algemeene teekenen eener borstvliesontsteking, eene zeer hevige smart op tusschen de schouderbladen, benevens eene, welke dieper in de borst gevoeld wordt, een stomp en

drukkend dan stekend en scherp schijnt te zijn, en zich van de ruggegraat langs het middelschot tot het borstbeen en van deszelfs bovendeel tot aan het zwaardvormig uitsteeksel van hetzelfde uitstrekt, zijnde deze pijn met een gevoel van beklemming en inwendige hitte gepaard, en, volgens sommigen, wel eens zóó hevig, dat de lijder, om dezelve niet te doen toenemen, nauwelijks durft hoesten of ademen; volgens anderen, is de pijn minder sterk, dewijl, door de uitzetting der borst bij het inademen, het middelvlies minder bewogen wordt, dan dat gedeelte van het borstvlies, hetwelk de beide zijden der borstholte bekleedt, waaromtrent wij, bij gebrek aan ondervinding, niet beslissen kunnen, zijnde het eindelijk een aan deze ziekte eigen verschijnsel, dat de ademhaling in eene liggende en regtstandige houding bezwaarlijk, maar gemakkelijker in eene voorwaarts gebogene plaatsing des ligchaams is.

De ontsteking van het *voorste middelvlies* (*Pleuritis sternalis*, *P. mediastini anterioris*, *Mediastinitis anterior*) herkent men uit eene meer drukkende, minder scherpe en stekende pijn, dan bij de ontsteking der overige deelen van het borstvlies plaats vindt, welke pijn zich onder het borstbeen doet gevoelen, en zich nederwaarts naar het zwaardvormig uitsteeksel van hetzelfde uitbreidt. Overigens wordt deze ziekte, welke minder zeldzaam dan de ontsteking van het achterste middelvlies wordt waargenomen, door de bovenvermelde algemeene toevallen der borstvlies-ontsteking vergezeld, en gaat zij dikwijls gepaard met eene ontsteking, welker verschijnselen wij nu voordragen zullen, die namelijk van het *hartzakje*, en van het *hart* (*Péricarditis*, *Carditis*) of van beiden te zamen.

Ook deze ontsteking schijnt, althans als eene oorspronkelijke of eenvoudige ziekte, dat is, buiten verbinding met die van het eene of andere der overige borsting-

wanden zeldzaam voor te komen. Waar zij waargenomen werd, ging zij meestal gepaard met eene ontsteking van het voorste middel- of van eenig ander deel van het borstvlies, of met die van de longen of van het middelfrif, hetzij deze ontsteking met die van het hart te gelijk ontstaan, of deze van gene, of wel omgekeerd gene van deze afhankelijk was. Daarbij wordt deze ziekte, volgens het eenstemmig gevoelen der meeste schrijvers, bezwaarlijk als zoodanig herkend, dewijl, wanneer eenig deel van het hart, welk dan ook, of wel het hartzakje ontstoken is, de loop der ziekte nog zoo weinig bekend en hare toevallen zoo onzeker zijn, dat men al ligt gevaar loopt, zich in de uitspraak omtrent het al of niet bestaan van de eene of andere dier ontstekingen te bedriegen. Desniettemin heeft men reden om aan het aanwezen dezer ziekten te denken, wanneer, bij de algemeene teekenen van ontsteking, de pols zeer menigvuldig, ongeregeld en tusschenpoozend, de beweging van het hart zeer sterk en onregelmatig, de ademhaling moeijelijk, snel en alleen mogelijk is in eene regtstandige, soms in eene uitgestrekte houding des ligchaams, of zoo, de lijder op de linkerzijde gelegen zijnde, zich in de borst, ter plaatse van het hart, onder het borstbeen of den linker borsttepel, eene blijvende, stekende, benaauwende, bij de ontsteking van het hartzakje mogelijk meer bepaalde en hevige pijn, of eene drukking, als van eenen steen, die op het hart ligt, en eene buitengewone inwendige hitte in de borst doet gevoelen, en deze verschijnselen gepaard gaan met hoest, rusteloosheid, benaauwdheid, flauwten, ijlen, zenuwtoevallen, en, zoo de ontsteking van het hart van veel belang is, met koude ledematen, met eene brandende koorts enz., alsmede wanneer daarbij die toevallen gemist worden, welke de onderscheidingsteekenen zijn der ontsteking van het borstvlies en der longen,

met welke laatstgenoemde ziekte echter, en met de ontsteking van het middelrif zij overigens, naar de uitspraak van vele schrijvers, de meeste overeenkomst zoude hebben; althans is mij voor eenige jaren onder de teekenen eener borstvlies- en longontsteking, die van het hart en het hartzakje voorgekomen, welker bestaan ik, gedurende het leven des lijders zelfs niet vermoed had, en waarvan de eigenlijke zitplaats mij eerst bij de opening van het lijk gebleken is, als waarin de longen welgesteld waren, maar eene aanmerkelijke hoeveelheid stolbare wei op de uitwendige oppervlakte van het hart en op de binnenzijde van het hartzakje was uitgestort, met verdikking van deszelfs vliezen. — Intusschen meen ik hier niet te mogen verzwijgen, dat een beroemd man van later tijd van oordeel geweest is, dat het niet zoo bezwaarlijk zoude zijn, om eene heete ontsteking van het hart en van het hartzakje (welke beide ziekten hij verklaarde niet wel van elkander te kunnen onderscheiden) van die van het borstvlies met de longen te onderscheiden, als kenmerkende zich dezelve door eene eerst dragelijke pijn in het hart alléén, welke, zoo de ziekte niet plotseeling ontstaat, dezelve somtijds een' geheelen dag voorafgaat en vervolgens toeneemt; door eene onbeschrijfelijke benaauwdheid, door eenen voortdurenden aandrang tot spreken, waarbij, hetgeen gezegd wordt, met haast wordt uitgesproken, en dezelfde woorden telkens herhaald worden; door de rusteloosheid des lijders, als zijnde deszelfs geheele ligchaam vooral zijne armen en zijn hoofd in eene aanhoudende beweging; door de verligting, welke eene sterke en voortdurende drukking ter plaatse van het hart aanbrengt, en die de lijder dan ook dringend verlangt; door eene bleeke kleur van het aangezicht, alsmede door de koude van hetzelfde en van de handen; door de plaatsing des

lijders , waarbij de borst op- en het hoofd , dat daar-
enboven altijd in beweging is , achterwaarts is gebo-
gen ; door gemis van den polsslag , zoo lang er geene
bloedontlastingen geschied zijn ; door de gevoeligheid
des lijders voor elke beweging van het hart , en des-
zelfs klagten over hartklopping , ofschoon deze door
de hand des geneesheers , op de borst geplaatst , niet
wordt waargenomen ; terwijl de pijn in het hart in ge-
lijke mate toeneemt met de sterkere klopping van het
zelve ; door de weigering des lijders , om , ook bij
grooten dorst , te drinken ; door flauwten en ijlhoofdig-
heid , welke verschijnselen in deze ziekte niet zeld-
zaam zijn ; door het vermeederen der pijn en benaauwd-
heid bij het aanwenden van stovingen op de borst ;
door de dadelijke en aanmerkelijke verligting van de
voornaamste toevallen der ziekte , zoo als van de pijn
en de benaauwdheid , na ruime aderlatingen , welke ver-
ligting echter , schoon dezelve gedurende een of meer
uren zoo volkomen kan wezen , dat de lijder zich waant
geheel hersteld te zijn , dikwijls bij de uitkomst blijkt
slechts tijdelijk te zijn geweest , dewijl de kennelijke
toevallen der ziekte daarna op ééns en onverwacht we-
der ontstaan ; en eindelijk , door de sporen , welke de-
ze ziekte , zoo zij met den dood geëindigd is , in de
lijken achterlaat , als wanneer men eene uitzweeting
van vezelstof ontmoet op de in- en uitwendige opper-
vlakte des harten en op de binnenzijde van het harte-
zakje , alsmede eene uitstorting van etter of water tus-
schen het hart en het hartzakje , of vindt men deze
beide deelen aan elkander gegroeid . Evenmin is de ont-
steking der *grootte* en *long-slagader* gemakkelijk te her-
kennen en van die van het hart te onderscheiden ; alléén
laat zich haar bestaan vermoeden , wanneer de koorts
hevig , de pols zeer menigvuldig , sterk en uiterst hard
is , de lijder over benaauwdheid klaagt , telkens met

flaauwten bedreigd wordt, en daarbij de overige teekenen van eene ontsteking van het hart ontbreken, terwijl de toevallen der ontsteking van het geheele stelsel der slagaderen, in velen opzichte, met die der ontsteking-koorts in eenen zeer hoogen graad schijnen overeen te komen.

Gelijk nu uit de zoo even medegedeelde beschrijving gebleken is, dat de ontsteking van het hartezakje zich moeilijk, zoo ooit, van die van de zelfstandigheid des harten laat onderscheiden, en de eerstgenoemde ziekte, zoomin als de ontsteking van het borstvlies, zonder dat ook dat gedeelte van hetzelfde, hetwelk de longen bekleedt, daarin begrepen wordt, zelden plaats vindt zonder eene, althans oppervlakkige ontsteking van het hart zelf te veroorzaken, zoo ook verkeert bijna nimmer dat gedeelte van het borstvlies, hetwelk het middelrif aan deszelfs bovenzijde bedekt, in eenen staat van ontsteking, zonder dat het middelrif zelf daarmede bedreigd wordt, of werkelijk in de ontsteking deelt, waarom, bij de beschrijving dier ziekte, de eene zich niet afgescheiden van de andere laat voordragen. In het algemeen kenmerkt zich deze ontsteking (*Diaphragmitis*, *Paraphrenitis*) door eene zamensnoerende, hoogst brandende en hevige pijn ter plaatse van het lijdend deel, welke pijn bij elke beweging des lichaams, bij de betasting, bij de ademhaling, bij elke poging om te hoesten, te niezen of te braken, dat ook veeltijds, als toeval der ziekte, daarbij aanwezig is, bij de ontlasting der drekstoffen en der pis enz. toeneemt; door eene snelle en korte ademhaling, die door eene krampachtige aandoening der deelen, tot die verrigting bestemd, telkens wordt afgebroken, en welke door de spieren der borst, die des buiks daarbij zoo veel mogelijk onbewogen blijvende, geschiedt — een verschijnsel, dat deze ziekte, van de borstvliesontsteking onderscheidt —; door eene mindere of meerdere moeije-

lijkheid in het nederzwellen van spijzen; in enkele gevallen, door de teekenen van watervrees, door eene hoogere plaatsing der ingewanden, welke in de bovenbuikstreek, die daardoor ingetrokken is, gelegen zijn; door hik, door rusteloosheid en benaauwdheid, door den sardonischen lach, die echter geen bestendig toeval dezer ziekte is; door eene zeer hevige koorts, vergezeld van eene brandende hitte, van eenen zeer menigvuldigen, krampachtigen, harden, dikwijls kleinen en schijnbaar zwakken pols, van koude, en eene krampachtige aandoening der ledematen, van eene aanhoudende ijshoofdigheid, niet ongelijk aan die, welke het gevolg is eener hersenontsteking, met welke deze ziekte, gelijk hare benaming van *Paraphrenitis* aanwijst, meer malen moet verward zijn, maar van welke zij kan onderscheiden worden door de plaats, waar de pijn gevoeld wordt, en door de wijze van ademen, als welke verrigting, bij de hersenontsteking, diep en zeldzaam geschiedt, en bij die van het middelrif, gelijk boven is vermeld, snel, kort en krampachtig is.

ONTSTEKING DER LONGEN.

(*Peripneumonia.*)

De toevallen eener heete, zuivere, oorspronkelijke en eigenlijdende ontsteking der longen zijn: eene min of meer moeilijke, menigvuldige, hooge, somtijds éézijdige ademhaling, bij welke de lucht, die uitgeademd wordt, heet, doch bij eenen hoogen graad der ziekte koeler is dan gewoonlijk; eene aan de moeilijkheid der ademhaling geëvenredigde vermindering der spraak, een gevoel van zwaarte, welke uitwendig op de borst schijnt te drukken; eene meer doffe en bezwarende dan scherpe en hevige pijn in de diepte der borst, met het gevoel eener in-

wendige, brandende hitte gepaard; een veelvuldige, korte, pijnlijke hoest, waarbij of niets, of een schuim- of slijmachtig, of min of meer bloedig vocht, of, in enkele gevallen, zuiver bloed wordt opgebracht; eene, bij de ontsteking van ééne der longvleugels, moeilijke ligging des lijders op de gezonde, en daarentegen, meer gemakkelijke op de zieke zijde, welke ligging, bij de ontsteking van beide zijden, slechts op den rug mogelijk is, indien al zulk eene uitgebreide ontsteking den lijder niet tot eene regtstandige houding des ligchaams dwingt; eene aanhoudende en hevige koorts met eenen, tijdens den aanvang der ziekte, of wanneer de ontsteking zich slechts bij een gedeelte der longen bepaalt, eenigzins harden, maar in het verder verloop, of zoo de ontsteking van den beginne af aan hevig is, of een aanzienlijk gedeelte der longen daardoor is aangetast, kleunen, weeken, schijnbaar zwakken, tusschenpoozenden pols, als een noodzakelijk gevolg van het maaksel en van de verhindering der verrigting van de longen, en van het gemis der noodige hoeveelheid bloed in het linker hart, waaraan ook de stoornis van deszelfs omloop door de longen en, ten gevolge daarvan, de ophooping van hetzelfde in de aderen en in het regterhart en onderscheidene toevallen dezer ziekte, zoo dezelve in eenen hoogen graad aanwezig is, moeten worden toegeschreven, onder anderen de buitengewoon groote, maar schijnbare zwakheid, de steeds toenemende moeilijkheid der ademhaling, de uitzetting van de hals-aderen door bloed, het rood en gezwollen aangezicht des lijders, de roodheid van het bindvlies der oogen, van den mond, der keel, van de tong en der lippen, alsmede de dofheid, de slaperigheid, de hoofdpijn, het ijlen en de neiging tot beroerte, benevens een koud en kleverig zweet.

Intusschen komen de ontstekingen, welke in dit hoofdstuk beschreven zijn, zoo wel als elke andere,

niet altoos onder zoo duidelijke, maar ook veeltijds onder veel minder belangrijke verschijnselen voor. — Schijnbaar ligt, maar bedriegelijk, worden zij dan dikwijls weinig geteld, maar kunnen niet minder gevaarlijk zijn dan de heete ontsteking dier deelen, en dit te meer, dewijl zij het gansche gestel weinig of niet aandoen, en alzoo niet zelden door den geneesheer miskend worden, en zelfs ook, en nog eer, door den lijder onopgemerkt blijven, en daarom te regt, als moeilijk herkenbaar zijnde, *verborgene* en uit hoofde van haar traag verloop, *slepende* ontstekingen genoemd worden. Soortgelijke ontsteking van het *borstvlies*, welke zoo wel *zuiver* als *onzuiver* wezen, of, ten gevolge eener medelijdige aandoening der borstingewanden met eenig ander lijdend stelsel of deel voorkomen kan, wordt blijkbaar uit eene geringe, maar in eenig deel van het borstvlies, bepaalde, aanhoudende of telkens wederkerende pijn, welke, bij het hoesten of bij eene diepe inademing, toeneemt; die der *longen* uit een wel gering, maar toch drukkend gevoel op de borst, nu en dan of bij voortdoring met eene geringe koorts of slechts met eene koortsachtige beweging vergezeld, althans bij eene leefwijze, door welke het hart en het vatenstelsel geprikkeld en deszelfs werkzaamheid min of meer vermeerderd wordt. In twijfelachtige gevallen, hetgeen zij zoo dikwijls zijn, is de pijn het beste onderscheidingsteeken van de eene en andere dezer ziekten, en mag men, zoo de lijder, bij wien men het bestaan dier ontstekingen vermoedt, onderscheidene malen, en in verschillende houdingen zijns ligchaams, diep inademt, daarbij kunstmatig hoest, en hij tijdens die diepe inademing of dien hoest, pijn of zwaarte in eenig deel der borstholte ontwaart, met alle regt, tot het aanwezig eener zoodanige *verborgene* of *slepende* ontsteking in het pijnlijk deel besluiten.

Nog minder bekend zijn de toevallen der slepende en verborgene ontsteking van het *middelrif* en van het *hart*. Bij een spoedig verloop der eerstgenoemde ziekte, welke, uit hoofde van het naauw verband des lijdenden deels met de nabijgelegene deelen, naauwelijks éénvoudig voorkomt, of ook, in zoodanig geval, bij de ontsteking van deszelfs bovendeel, onderscheidene toevallen der borstvlies- en long-ontsteking oplevert, en bij die van deszelfs onderste gedeelte, menig verschijnsel van de ontsteking der lever, der milt, van de maag, of zelfs der darmen, of van elke andere ziekte met welke dezelve, zoo zulks het geval zijn mogt, is zamengesteld, is de onderscheiding daarvan niet zelden hoogst moeilijk, en wordt dit te meer, wanneer deze ziekte slepend verloopt, en zich door geene duidelijke ken-teekenen, somtijds alleen door een lijden van de middelrifs-zenuw, of van eenige andere der groote zenuwvlechten van den onderbuik onderscheidt. — De slepende ontsteking van het hart, omtrent de duisterheid van welke ziekte, zelfs bij een spoedig verloop, wij ons boven verklaard hebben, en die nog meer bewaarheid wordt bij eene *verborgene* ontsteking van dat ingewand, zoude, volgens het getuigenis van deskundigen, bij de zoodanigen, welker borstholte misvormd is, en bij hen, die door bloedvloeijingen, aderspatten, slagader-breuken, hardnekkige verkoudheden, slepende uitslagziekten enz. geleden hebben, het meest zijn waargenomen, en zich van andere ziekten onderscheiden door eene onregelmatige koorts, door eene bijzondere en trillende beweging van het hart, welks klopping of lager, in de bovenbuikstreek, of hooger dan gewoonlijk, aan den hals, dikwijls hoorbaar, vernomen wordt; verder, door eene dan eens moeilijke, dan weder gemakkelijke ademhalingen door eenen dan eens krampachtigen en ongeregelden, dan weder geheel natuurlijken pols, terwijl an-

dere lijdens slechts over zwakheid en een gevoel van drukking ter plaatse van het hart klagen; eindelijk, door eene blaauwe kleur der wangen en lippen, welke toevallen al ras gevolgd worden door huid- of meer algemeene waterzucht, door blaauwe vlekken op onderscheidene deelen des ligchaams, door benaauwdheid en moedeloosheid en door eenen veeltijds onverwachten dood, veroorzaakt door verscheuring van het hart of door eene plotselinge verhindering van den omloop des bloeds, alle welke verschijnselen, zoo zij niet het bestaan van deze ziekte, zeker dat van gewigtige werktuigelijke gebreken der deelen, tot de levensverrigtingen bestemd, doen vermoeden.

Voor zoo ver de teekenen van de heete, en nog meer die van de slepende ziekten der werktuigen, in de borstholte besloten, welke in dit hoofdstuk behandeld worden, nog onzeker zijn, moet ieder middel welkom wezen, dat, zoo niet op zich zelf genoegzaam, echter mededienstig zijn kan, om den aard en de zitplaats dier ziekten nader te leeren kennen. Daartoe behooren, om niet van vroegere te gewagen, ook die uitwendige hulpmiddelen, welke ons, in de vorige eeuw, AÜENBRUGGER en, in de tegenwoordige LAENNEC hebben aan de hand gedaan, zoo van dezelve een doelmatig, dat is, op oefening en ondervinding gegrond gebruik gemaakt wordt. Het eerste middel bestaat in het kloppen met de vingers op de borstholte, en doet uit het geluid, dat dezelve bij deze verrigting geeft, tot den toestand der werktuigen, daarin vervat, besluiten. Zoo wijst een diep en hol geluid op den gezonden staat, eene doffe en onderdrukte toon op ontsteking der longen, op longtering, op borstwaterzucht en op vele andere gebreken der werktuigen van de ademhaling en van den omloop des bloeds, zonder dat men daarom, in ieder geval, door dit middel, dezelve behoorlijk van elkander leert on-

derscheiden. — Het andere, dat van LAENNEC, bestaat in het gebruik van een bijzonder werktuig, door hem uitgevonden, en daarna door Piorry, zoo het schijnt, verbeterd, door hetwelk, en door het *Plessimetrum* van den laatstgenoemde, hetwelk het middel van AÜERBRUGGER met dat van LAENNEC verbinden en deszelfs waarde vermeederen zoude, de onderscheidene heete, zoowel als slepende ziekten der longen, die van het hart en der groote vaten en derzelve werktuigelijke gebreken blijkbaar zouden aangewezen en van elkander onderscheiden worden. Bij het aanwenden van dit werktuig zoude het ook kunnen blijken, in welk geval de toevallen eener ziekte of van een gebrek der longen, van het hart of der groote vaten aan eene eigenlijdlige ziekte derzelve, dan wel aan eene medelijdlige aandoening met andere meer verwijderde deelen moeten worden toegeschreven, alsmede de oorspronkelijke zitplaats eener ziekte in de borstholte kunnen worden aangewezen, wanneer, zonder in het oogloopende toevallen van een lijden der borstingewanden, slechts andere deelen des menschelijken ligchaams zijn aangedaan. Het een en ander, gevoegd bij het gebruik van het *borsthoortuig* (*Stethoscopium* of *Plessimetrum*), om de klopping van het hart der vrucht in de baarmoeder, en die der vaten van den navelstreng, alsmede om onderscheidene ziekten der buksingewanden en werktuigelijke gebreken, waartoe het eveneens van dienst geworden is, te kunnen ontdekken, moet de uitvinding van hetzelfde als eene groote aanwinst voor de kunst doen beschouwen, als door welk middel (zelfs wanneer het nut daarvan niet overdreven wordt, gelijk door onderscheidene schrijvers van onzen tijd schijnt te geschieden), gepaard met dat van AÜENBRUGGER, en door de van elders en vroeger bekende verschijnselen der ziekten, men aanmerkelijke vorderingen gemaakt heeft in

de herkenning en onderscheiding van vele en gewigtige gebreken, voornamelijk der borstingewanden, en waarop men te meer staat maken kan, daar hetgeen door LAENNEC, ten opzichte van het borsthoortuig, van deszelfs gebruik en nut te voren is opgegeven, daarna door de proeven van latere, en daaronder ook van onderscheidene onzer meest beroemde geneesheeren, bevestigd is en nog dagelijks wordt. Dan wanneer men, zoo als ik reeds boven heb opgemerkt, de stethoscoop met vrucht bezigen zal, moet men zich te voren, door eene veelvuldige en langdurige oefening met dezelve vertrouwd gemaakt hebben, waartoe echter al mijne pogingen, tot dusverre, vruchteloos zijn geweest, hetgeen niet slechts bij mij, maar ook bij vele andere geneeskundigen het geval is, zoo dat ik mij voor als nog moet vergenoegen met de aandacht op een zoo gewichtig hulpmiddel te vestigen, en de beoefening daarvan, bij elke voorkomende gelegenheid, aan te bevelen.

De uitgangen dezer ontstekingen, welke gewoonlijk van vijf tot veertien dagen en somtijds langer duren, maar, zoo zij gunstig eindigen, meestal den zevenden dag gescheiden worden, zijn:

a. *In de gezondheid:*

1. Door eene *volkomene verdeeling*, welke in de meeste, en bij gevolg ook in deze ontstekingen zeldzaam, en alleen mogelijk is in het begin der ziekte, ten gevolge van *heilzame* ontlastingen, door de natuur of de kunst voortgebracht, en onder de voorwaarden, bij de ontsteking in het algemeen vermeld.

En 2. door eene *verdeeling* in eenen ruimeren zin van het woord, en onder dezelfde gunstige omstandigheden, namelijk door *scheiding*, en zulks ten gevolge van *critische* ontlastingen uit het lijdend deel zelf en uit andere, min of meer van hetzelfde verwijder-

de deelen, nadat de koking der ziekte is voorafgegaan.

Zoodanige *critische* ontlastingen, van welke elke op zichzelf zelden alleen toereikend is, om de ziekte gelukkig te doen afloopen, maar echter veeltijds aanwijst, dat eene gunstige scheiding te verwachten is, zijn:

I. Die van *bloed* uit den neus, uit de baarmoeder, of door eenen aambeijenvloed, ofschoon de scheiding dezer ziekten door eene ontlasting van bloed in het algemeen, maar vooral door eene bloedvloeijing uit de speenvaten zeldzaam is, wordende deze laatste slechts nu en dan, en schier alleen waargenomen bij de zoodanigen, die aan deze ontlasting gewoon zijn, of bij welke dezelve toevallig onderdrukt is, terwijl door deze, alsmede door de andere *critische* bloedvloeijingen, wanneer aderlatingen, in het begin der ziekte, nagelaten of in geene genoegzame hoeveelheid gedaan zijn, zoo het verlies van bloed tijdig plaats heeft, het bloed de tot de scheiding der ziekte vereischte hoedanigheid bezit, en met vermindering der toevallen, in eene juiste hoeveelheid, dat is in eene behoorlijke verhouding tot de hevigheid der ziekte, ontlast wordt, of eene geheele scheiding, of althans eene aanmerkelijke verligting veroorzaakt worden kan.

II. Eene ontlasting uit de piswegen, waarbij de pis in ruime mate en met pijn geloosd wordt, eerst troebel is, en daarna een rood, en in het vervolg een witachtig bezinksel vallen laat, vóór den vierden, of hoogstens den zevenden dag, met verligting der ziekte.

III. Eene ontlasting van een ruim en algemeen *zweet*, met vermindering der toevallen, bijzonder van den dorst.

IV. Eene ontlasting van drekstoffen, die naar gal gelijken, welke ontlasting in matige hoeveelheid, met vermindering der ziekteverschijnselen, vóór den vierden dag, of, wanneer de ontsteking minder hevig is,

later plaats heeft, en welke men wel onderscheiden moet van den symptomatischen doorloop, die deszelfs oorsprong verschuldigd is aan de hevigheid der ontsteking, en van dien heilzamen en critischen stoelgang, welke, in het begin, het verder verloop, of tegen het einde der *onzuivere, gastrische, of galachtige* ontsteking wordt waargenomen.

V. De ontlasting van etter uit gezwellen, welke zich tijdig, dat is vóór den zesden dag der ziekte, aan de dijén, achter of ook in de ooren vormen, indien deze stoffe in ruime mate, gedurende eenen langen tijd, en met vermindering van het lijden der ontstokene deelen en van het gansche gestel, ontlast wordt.

VI. Eene ontlasting van *fluimen*, die bij eene ontsteking der longen, en van deze met die van het borstvlies wordt waargenomen, maar niet plaats hebben kan bij eene ontsteking van het borstvlies alléén, ten zij men, gelijk reeds boven gezegd is, onder die benaming eene zoodanige ziekte van hetzelfde versta, waarin het vlies, dat de longen uitwendig bekleedt, in deszelfs ontsteking deelt, en waarbij dan ook veeltijds de oppervlakte van de zelfstandigheid der longen wordt aangedaan, maar niet in die mate, dat de ziekte eene ontsteking van het borstvlies met die der longen (*Pleuro-peripneumonia*) mag genoemd worden, in welk laatste geval echter de scheiding der borstvliesontsteking, althans ten deele, ook door ophoesting mogelijk wordt. — Maar zal deze ontlasting *critisch* zijn, dan moet de ophoesting tijdig, dat is, vóór den vierden dag der ziekte aanvangen en de volgende dagen voortduren, en moet dezelve, zoo de ziekte den negenden of elfden dag zal gescheiden worden, in ruime mate plaats hebben; ook moeten de fluimen uit het lijdend deel voortkomen en met gemak ontlast worden, terwijl zij, zoo zij in de eerste dagen met bloed gemengd waren,

daarna etter-, geel- of groenachtig, ten laatste, wit van kleur moeten worden. Toevallig verhinderd zijnde, moet zich deze ontlasting weder spoedig herstellen, terwijl de pijn moet verminderen, de adembaling gemakkelijker, de pols grooter, voller en zeldzamer worden, en de koorts, de hitte en dorst afnemen, de oppervlakte des ligchaams moet in eenen staat van ontspanning komen en vochtig worden, en zullen deze ziekten alzoo, door deze ontlasting uit het lijdend deel, zoowel als door de ontlastingen, welke de ziekte, die ten gevolge der ontsteking van zulke gewigtige werktuigen is ontstaan, tot eenen gunstigen afloop vereischt, *plaatselijk* en *algemeen* gescheiden worden.

En heeft eindelijk ook, VII. in de ontsteking van het borstvlies, de scheiding der ziekte plaats, althans mag men eene gunstige uitkomst derzelve als nabij zijnde te gemoet zien, wanneer (en dit geschiedt meest den zesden dag der ziekte) de pijn zich uit het lijdend deel naar eenig ander, b. v. uit de zijde naar den schouder, naar de hand, of den rug, verplaatst, met een gevoel van dofheid en onvermogen in het nieuw lijdend deel, zijnde deze verplaatsing, volgens de eenstemmige uitspraak der meest geachte geneeskundigen, zoo daarbij de pijn in het oorspronkelijk lijdend deel ophoudt, of aanmerkelijk verligt wordt, zóó veilig, dat daarna nauwelijks iemand door het geweld der ziekte schijnt bezweken te zijn.

b. In andere ziekten:

1. In *verettering*. Deze uitgang, waarvan de teekenen, hetzij dezelve het gevolg is eener ontsteking van uit- of inwendige deelen, wanneer men dien te vreezen, alsmede wanneer hij werkelijk plaats gehad heeft, reeds te voren, in het hoofdstuk over de ontsteking in het algemeen, zijn opgegeven, laat zich in den loop eener borstvliesontsteking meer bijzonder voorzien, wan-

neer de toevallen derzelve, zoo als de pijn, de hoest, de koorts enz. langer dan tot den elfden of veertienden dag, met de hevigheid, aan eene zoo ernstige, maar niet buitengewoon sterke ontsteking eigen, voortduren; wanneer de teekenen harer verdeeling of scheiding ontbreken, wanneer de behandeling door doelmatige middelen te vergeefs beproefd is, of de geneeswijze kwalijk bestuurd, of de ziekte aan de natuur overgelaten was. Zoo de verettering werkelijk geschiedt, blijkt zulks uit ligte, ras voorbijgaande rillingen, die door geene andere bekende oorzaken ontstaan; uit het verminderen der pijn, uit de steeds moeilijke ademhaling, uit de roode kleur der lippen en wangen, uit de dorst en de koortsachtige aandoeningen, door welke de lijder, bijzonder tegen den avond, gekweld wordt, en waarbij de pols zacht, week, golvend en zwak is. — Indien eindelijk de verettering heeft plaats gehad, wordt dit kenbaar uit de voorafgaande, zoo even vermelde verschijnselen, uit het afnemen der koorts, welke door eene, ook wel aanhoudende, maar echter meer slepende koorts vervangen wordt, zijnde daarbij de ademhaling meer moeilijk, kort, hijgend en hoorbaar, en de hoest aanhoudend en droog, terwijl dezelve na het gebruik van spijs, na ligchaams beweging en tegen den avond vermeerdert; wijders uit de vermindering der pijn, welke, na stekend geweest te zijn, meer stomp en drukkend wordt; uit de roode kleur van eene of beide wangen of der lippen, uit het gemis van eetlust, uit den grooten dorst, uit de brandende hitte van het voorhoofd, die, zoo wel als de koorts, tegen den morgen aanmerkelijk vermindert; uit het onvermogen des lijders, om anders dan op de zieke zijde te liggen, uit de ontlasting eener schuimachtige pis, uit de bleekheid, vermagering, en steeds toenemende verzwakking des ligchaams enz., terwijl, zoo de ontsteking *verborgen* of

slepend was, deze teekenen van haren overgang in verettering ook minder duidelijk, en dikwijls in het geheel niet bemerkbaar zijn, zoo als zulks o. a. bij eene verweeking en verettering der longknobbels het geval is. Een ettergezwel, ten gevolge eener eenvoudige en zuivere ontsteking van het borstvlies, ontstaan zijnde, veroorzaakt soms eene zeer hevige pijn, welke dikwijls, schoon ten onregte, voor eene vernieuwde ontsteking van hetzelfde is aangezien, maar die moet toegeschreven worden aan de spanning en uitzetting, somtijds tot bersten toe, van een deel, dat in den gezonden staat ongevoelig, maar, voor geene uitzetting vatbaar zijnde, door ziekte, voornamelijk door ontsteking, zeer smartelijk wordt aangedaan. Zoo eindelijk het gezwel zich opent, en de etter, of een naar etter gelijkend vocht in de borstholte wordt uitgestort (eene *Etterborst*, *Empyëma*), geschiedt zulks wel met verligting der pijn, maar met een steeds toenemend bezwaar der ademhaling, dewijl de afscheiding dier stoffe steeds aanhoudt, en deze de longen, hoe gezond dezelve ook zijn mogen, drukt, en, gelijk zulks bij lijkopeningen gebleken is, derzelve uitzetting door lucht, alsmede de bereiding en den omloop des bloeds verhindert. Dat deze uitkomst der ziekte heeft plaats gehad, mag men vermoeden uit de teekenen, welke den overgang eener ontsteking in verettering voorafgaan, vergezellen en volgen, daarenboven (want de etter wordt gewoonlijk slechts in één der zakken van het borstvlies uitgestort) uit eene meerdere hitte en uitzetting der lijdende zijde, waardoor, bij eene groote hoeveelheid van etter, zelfs de ribben van elkander verwijderd, het middelrif nederwaarts gedrukt, en het hart uit zijne plaats gedreven wordt; uit het toenemen der pijn, die zich ook tot de uitwendige deelen der borst uitstrekt, welke daarbij eenigzins ontstoken of zuchtig gezwollen en blaauw-

achtig of onderscheiden gekleurd zijn; uit den droogen hoest, uit de éézijdige ademhaling, dat is, uit zoodanig eene, waarbij de ribben der zieke zijde nauwelijks opgeligt, en de voorzijde der borst weinig of niet bewogen wordt; uit eene naar de lijdende zijde overhellende houding des ligchaams, zoodat de ruggegraat derwaarts gebogen en als misvormd wordt, en het schouderblad der zieke zijde lager geplaatst is, dan dat der gezonde; en eindelijk uit het dof of niet bemerkbaar geluid, wanneer men, na eene diepe inademing, volgens de wijze van AÜENBRÜGGER, met de vingers op de borstholte of op den rug, beneden het schouderblad, aanslaat. In dezen toestand heeft men niet anders dan een ongunstig gevolg voor den lijder te verwachten, namelijk, dat hij door verstikking of uittering zal omkomen, tenzij, uit eene, door de natuur of de kunst gemaakte opening, zuivere etter ontlast worde, de longen nog zonder gebreken zijn, en dezelve, hoe lang ook reeds gedrukt, nogtans het vermogen herkrijgen van door lucht tot haren vorigen omvang te kunnen uitgezet worden; alsmede wanneer de lijder nog jeugdig is, eene goede ligchaamsgesteldheid heeft, en niet tot tering is voorbeschikt, en deszelfs krachten nog weinig geleden hebben, de uitterende koorts nog in haren aanvang is en, dadelijk na de ontlasting des etters, ophoudt enz., als blijvende er, onder deze omstandigheden, nog hoop op herstelling over.

De gevolgen, welke de verettering, na de ontsteking van het een of ander middelvlies, na zich sleept, zijn dezelfde en somtijds nog ergere dan die der borstvliesontsteking in het algemeen, banende, in die van het voorste, de etter zich somtijds eenen weg door het borstbeen, welken wenk der natuur, ingeval eener uitstorting van etter, wei of bloed, zoo als mij bij ondervinding gebleken is, de kunst veilig volgen kan door het borst-

been te doorboren en alzoo aan het vocht eenen uitweg te bezorgen.

Ten opzichte van den overgang der ontsteking van het *hartzakje* en van het *hart* in verettering, is het, tot heden toe, nog niet genoegzaam bekend, in hoeverre de algemeene verschijnselen op dezen uitgang van toepassing zijn, dewijl wij met eene ziekte te doen hebben, welke toevallen, vooral wanneer zij slepend is, nog zoo weinig zeker en bepaald zijn, en die zich, in het eene geval, onder geheel verschillende verschijnselen schijnt voor te doen, dan in het andere; terwijl dezelve daarenboven zelden als eene oorspronkelijke, veeleer nog als eene bijkomende, of afgeleide ontsteking, of in verbinding met die der groote vaten, of van het borstvlies, of der longen enz., is waargenomen, zoodat de uitgang daarvan in verettering hoogst zeldzaam schijnt te wezen, en het alzoo nog niet met zekerheid gebleken is, of, bij een zoo noodlottig gevolg derzelve, de lijder al of niet, en min of meer volkomen, door de natuur kan hersteld worden.

De etter, na de ontsteking van het *middelrif*, uit een gezwel ontlast, stort zich in de holte der borst of van den buik uit, of baant zich eenen weg, nadat het gezwel met die deelen is vereenigd, naar de longen of de lever, of naar andere in de nabijheid gelegene ingewanden, en veroorzaakt eene verzwering in het middelrif, die, zoo wel als de uitstorting van den etter in de holligheden des ligchaams, of in bijzondere werktuigen, vroeg of laat, tot eenen onvermijdelijken dood aanleiding geeft.

De overgang eener ontsteking der *longen* in verettering, bijzonder na eene hevige ziekte, en door welke een groot deel der longen is aangedaan geweest, schijnt zeldzamer plaats te hebben dan men voorheen gemeend heeft, dewijl deze ontsteking meestal vroeger, dat is,

gedurende het eerste tijdperk der ziekte, en alvorens de verettering kan plaats hebben, met den dood eindigt. — Intusschen schijnt het niet wedersproken te kunnen worden, dat deze uitgang het gevolg kan zijn van eene min algemeene, en bijzonder van eene slepende ontsteking der longen, door welke, volgens de bevinding van sommige ontleedkundigen, eerst knobbels in de longen zouden gevormd worden, die daarna, door de voortdurende of eene bijkomende ontsteking, in verweking en verettering overgaan; of, zoo de knobbels, gelijk anderen meenen, hunnen oorsprong niet aan ontsteking verschuldigd zijn, echter door dezelve tot verettering gebragt worden kunnen, terwijl de bewerktuiging van dat gedeelte der longen, dat aan het verzworen deel derzelve grenst, in deszelfs lijden betrokken worden kan, en, door inéénsmelting van onderscheidene knobbels, die verweekt zijn, in eenen staat van verettering gebragt, en aldus één of meer etterzakken in de longen kunnen veroorzaakt worden. De wording van etter schijnt wijders ook het gevolg te kunnen zijn van dien toestand der longen, waarbij zij, in het eerste tijdperk der ziekte, door ophooping van bloed in dezelve, eene aanmerkelijke verandering ondergaan in derzelve samenhang, weefsel en gewigt, welke, uit hare overeenkomst met de zelfstandigheid der lever, *hepatistie* genoemd wordt, en waarbij de longen, zoo zulks door eene doelmatige behandeling niet in tijds verhinderd wordt, een gemarmerd aanzien en eene hoogroode kleur verkrijgen en dikwijls spoedig, maar ook somtijds eerst na een langer verwijl, in verettering overgaan; in welk laatste geval, de koorts, na het afnemen der ontsteking, voor eenigen tijd schijnt te verminderen, of geheel achter te blijven, maar alras door eene teringkoorts vervangen wordt, die, ouder de teekenen eener verzworene longtering, in korten tijd, de

ziekte met den dood doet eindigen. In dit geval wordt, blijkens de lijkopening, de bovenvermelde kleur der longen in eene stroo-gele veranderd, en leveren dezelve, bij de doorsnede, eene mindere of meerdere hoeveelheid geel, ondoorschijnend en kleverig vocht op, dat al de kenteekenen van etter draagt, of men vindt het deel der longen, door de reeds genoemde ontaarding aangedaan, geheel met etter gevuld en onderscheidene ettergezwollen als in één gesmolten.

Welke nu ook de wijze zij, waarop de knobbels in de longen ontstaan, en hoe ook de etterwording in dezelve moet verklaard worden (want, bij gemis aan ondervinding, wil ik daaromtrent gaarne berusten in de uitspraak van de zoodanigen, die in de gelegendheid zijn geweest van het bovenvermelde, door het openen van een groot aantal lijken, te kunnen bevestigen) is het echter zeker, dat de verettering na eene longontsteking, zoo wel als na elke andere ziekte van dien aard, plaats grijpen kan, en dat de verschijnselen eener aanstaande of reeds plaats hebbende verettering dezer werktuigen, dezelfde zijn als die, welke, bij eenen gelijken uitgang der borstvliesontsteking, boven vermeld werden. Van etterzakken, die in de longen gevormd worden, hetzij dezelve klein of groot zijn, zijn de gevolgen:

1. Dat dezelve, zoolang zij gesloten blijven, zich meer en meer uitbreiden, de zelfstandigheid der longen drukken, derzelve verrigtingen min of meer belemmeren, en hun bestaan daardoor, en door de reeds bekende teekenen van verettering, nadat die eener ontsteking der longen zijn voorafgegaan, bijzonder door eenen hardnekkigen en droogen hoest doen herkennen.

2. Dat de etter, zoo een der longpijptakken, welke zich in den etterzak bevindt, door verettering of hoest verscheurd wordt, het slijmvlies van denzelven prikkelt, en door den hoest, die daarvan het gevolg is, in-

dien de etterzak groot is, op ééns en in groote hoeveelheid ontlast wordt, welke ontlasting, of de poging daartoe, dikwijls met benaauwdheid, flauwten, of verstikking dreigt, of dezelve somtijds inderdaad, door eene tijdelijke verhindering der ademhaling, veroorzaakt, terwijl daarentegen, zoo de zak eenen minderen omvang heeft, deze vloeistof in eene mindere hoeveelheid, door fluimlozing, wordt uitgeworpen, welke ontlasting van etter zich, in het eerste geval, telkens vernieuwen moet, zoo dikwijls de zak weder gevuld wordt, of meer dan één gezwel in de longen aanwezig zijn, en de etter, daarin bevat, op de bovenvermelde wijze in de luchtpijp overgebracht wordt.

3. Dat de etter in de borstholte uitgestort en er aldus eene *etterborst* veroorzaakt wordt, welke uitstorting van etter dikwijls en door velen aan eenen gescheurden etterzak der longen toegeschreven is, en ook thans nog toegeschreven wordt, maar die, in verre de meeste gevallen, blijkens nauwkeurig ontleedkundig onderzoek, van de verettering of ziekelijke afscheiding van het borstvlies, na eene voorafgaande ontsteking van hetzelfde, schijnt af te hangen, dewijl de longen daarbij wel dikwijls te zamengedrukt en ingevallen vóórkomen, maar echter zonder eenig werktuigelijk gebrek, en evenmin met de overblijfselen van een of meer etterzakken in derzelve zelfstandigheid. Intusschen verhindert zulks niet, dat er eene verscheuring van eenen etterzak der longen en eene uitstorting van etter in de holte van het borstvlies kan plaats hebben, alsmede, dat de etter in enkele gevallen, in bijzondere zakken kan gevonden worden, die, door de aaneengroeiing van dat deel van het borstvlies, hetwelk de ribben inwendig, met dat, hetwelk de longen uitwendig bekleedt, gevormd zijn, en zulks, niettegenstaande de etter, ter plaatse waar een etterzak in de longen ge-

vormd is, door een meer dan gewoon dik vlies wordt ingesloten, en dit eveneens geschiedt, wanneer er een etterzak in dat gedeelte van het borstvlies ontstaat, hetwelk de longen bekleedt, zoo dat de uitstorting van den etter in de borstholte daardoor veeltijds verhinderd moet worden, terwijl het mij, schoon het door beroemde schrijvers over de ziektekundige ontleedkunde als onmogelijk wordt beschouwd, en dus hier alléén als eene misschien te gewaagde gissing wordt voorgesteld, niet geheel onwaarschijnlijk voorkomt, dat de verscheuring van eenen etterzak ook in de zelfstandigheid der longen, met uitstorting van etter en bloed in dezelve, geschieden kan, en misschien werkelijk gebeurt bij zoodanige lijders, als mij meermalen zijn voorgekomen, welke, met al de teekenen van een besloten ettergezwel in die deelen, plotseling, en onder eene hoogst moeilijke en reutelende adembaling, sterven, zonder ontlasting van eenigen etter door den mond. En

4. dat de etter, nadat de longen met de nabij gelegen deelen, door schijnvliezen, die ten gevolge der ontsteking zijn gevormd, te zamengegroeid zijn, zich ontlast,

a. naar *buiten*, waardoor, zoo de longen met het borstvlies, op de bovenvermelde wijze, vereenigd zijn, er buitenwaarts een gezwel kan ontstaan, dat, wanneer het nog tijdig en onder de voorwaarden, bij de ontlasting van den etter in de borstholte vermeld, door de natuur of de kunst geopend wordt, en de verdere behandeling daarbij doelmatig is, eenen gunstigen afloop zeer mogelijk maakt, welke dan ook door onderscheidene geneesheeren, en ook door mij, meer dan éénmaal is waargenomen.

b. In het *hartezakje*.

c. Door het *middelrif*, in de *lever*, *maag*, *milt* of in de *buikholte*.

d. In het een of ander *middelvlies*, en door het achterste in de spijsbuis of in de groote slagader, welke laatstgenoemde gevallen, van welke verre de meeste, gelijk ook die onder 1, 2 en 3 vermeld, longtering of andere veeltijds onherstelbare werktuigelijke gebreken moeten veroorzaken, mogelijk eer na de ontsteking en verettering van het borstvlies, dan na die der longen te verwachten zijn, zoo als eene zoo noodlottige uitkomst ook meesttijds plaats hebben moet, wanneer,

e. de etter door eene *stofverplaatsing* naar edele deelen verzet en aldus dat deel, waarin dezelve was voortgebracht, daarvan bevrijd wordt; b. v. zoo zulks naar de lever, milt of hersenen geschiedt; terwijl de etter ook soms op eene voor den lijder gunstige wijze, naar min edele deelen overgebracht of, schoon dit zeer zeldzaam het geval is, door opslorping, opgenomen en grootendeels met de pis ontlast wordt.

2. In *verharding*, in welken toestand zich vooreerst de longen, tijdens of na derzelve ontsteking, bevinden, wanneer zij, in mindere of meerdere mate die verandering hebben ondergaan, van welke boven, onder den naam van *hepatisie*, melding gemaakt is; — ten andere zoo, bij eene scrofuleuse gesteldheid des lijders, door de eene of andere oorzaak, welke de longen prikkelt, eene meerendeels slepende ontsteking veroorzaakt en alzoo, of op eenige andere wijze, (dewijl dit gevoelen, gelijk wij reeds boven hebben opgemerkt, door anderen wedersproken wordt) naar de uitspraak van sommigen, knobbels in dezelve gevormd worden, welke, zoo lang zij hard en onopgelost blijven, de ademhaling min of meer moeilijk maken, de plaats, voor den omloop des bloeds bestemd, binnen enger grenzen bepalen en alzoo tot kortademigheid, bloedspuwing enz., maar, zoo zij verweekt en in verettering overgegaan zijn, tot longtering aanleiding geven, gelijk zulks, bij de behande-

ling dier ziekten , nader blijken zal.

3. In *uitstorting* van een wei- of etterachtig vocht in één of in de beide zakken van het borstvlies , waardoor de *heete borstwaterzucht* (*Hydrothorax acutus*) ontstaat, over welke het noodige , bij de behandeling der waterzucht, zal gezegd worden. Dewijl overigens deze uitgang eer het gevolg zal zijn eener borstvliesontsteking , in de ruime beteekenis van het woord , dan van die der longen , wordt daarenboven , blijkens de ondervinding , ook nu en dan na eene heete , maarnog meer na eene slepende ontsteking der longen zelve , en somtijds in verbinding met borstwaterzucht , eene weiachtige vloeistof in derzelfer zelfstandigheid uitgestort , (*Oedema pulmonum*) waarvan de kenteekenen , gedurende het leven , tot dus verre duister zijn. Misschien wordt ook , in enkele gevallen , bloed , zeker een met bloed gemengd water (de *Pleuresie hemorrhagique* van LAENNEC) door het borstvlies , ten gevolge van deszelfs ontsteking , uitgezweet; ook ontmoet men lucht in de zakken van het borstvlies , welke , na de boven behandelde ontstekingziekten der borstingewanden , derzelfer oorsprong schijnt verschuldigd te zijn aan haren doortogt uit de longen naar het borstvlies , nadat zich , door verscheuring van het uitwendig bekleedend vlies der longen , eene etterborst gevormd heeft , of aan hare ontwikkeling uit het weivocht of uit het bloed , dat reeds te voren in de zakken van het borstvlies was uitgestort. Dergelijke uitstortingen van wei zijn ook in beide *middeelvliezen* (*Hydrops mediastini*) en in het *hartzakje* , na de ontsteking van deze deelen , waargenomen (*Hydrops pericardii* , *Hydropericardia acuta*) , waarbij in hetzelfde , even als tijdens eenen meer slependen toestand , ten gevolge van werktuigelijke gebreken van het hart en van eene algemeene waterzucht , een wei- of etterachtig vocht , in mindere of meerdere hoeveelheid

wordt uitgestort, van welke beide ziekten de toevallen echter zeer onzeker zijn, zoodat ook hare herkenning hoogst bezwaarlijk is.

4. In *verdikking en aanéengroeiing* der ontstokene deelen, door middel eener vezelstof, door derzelve vaten afgescheiden, in welke vezelstof zich bloedvaten ontwikkelen, en door welke deelen, die overigens van elkander gescheiden zijn, onderling verbonden worden, zoo als de longkwabben met elkander, de longen met het borstvlies, het hartzakje met het middelrif of met het hart enz. Van deze gesteldheid der borstingewanden zijn de toevallen eveneens onbepaald, wordende dezelve, bij de aanéénhechting van een gering gedeelte van de oppervlakte dier deelen, gedurende het leven, zonder eenigen hinder verdragen. Alleen bestaan de toevallen van dit gebrek, bij eene meerdere uitgestrektheid, in eene mindere of meerdere moeilijkheid der ademhaling, in eenen droogen hoest, in kortademigheid, in eene bepaalde pijn en een gevoel van spanning, en neemt het gebrek door al wat den omloop des bloeds versnelt, b. v. door sterke lichaamsbeweging, door het gebruik van verhittende spijsen of dranken enz., toe, maar wordt ook, door den tijd, dragelijker, en laat slechts bij de afwezigheid der verschijnselen van eenigen anderen ongunstigen uitgang dezer ziekten, deszelfs aanzijn vermoeden.

Eindelijk kan ook, 5. de *ontsteking-koorts*, welke van de plaatselijke ontsteking afhangt, zoo als in het hoofdstuk, waarin over dezelve gehandeld is, werd aangetoond, uit hoofde van hare hevigheid, van de gesteldheid des lijders, van het karakter der algemeenheerschende ziekte, van eene verkeerde geneeswijze, of van andere ongunstige omstandigheden, in eene *rot- of zenuw-koorts* ontaarden. — En

c. *In den dood:*

1. *Onmiddellijk*, door de hevigheid en uitgebreidheid der ontsteking, wanneer de ademhaling steeds bezwaarlijker en de dood door verstikking of door de verlamming der longen, of ten gevolge van den verhinderden terugvloed des bloeds uit de hersenen, door beroerte, of op de eene en andere wijze tevens veroorzaakt wordt. De teekenen, welke onder zoodanige omstandigheden den naderenden dood aankondigen, bestaan, wanneer de lijder apoplectisch sterft, hetgeen dan veeltijds in het begin der ziekte, althans in haar eerste tijdperk geschiedt, in de bekende toevallen eener beroerte; zoo hij door verstikking of door verlamming der longen omkomt, in eene meer en meer korte, slechts in eene zittende houding des ligchaams mogelijke, en vervolgens reutelende en steeds afnemende ademhaling, in eene moeilijke opvoesting, door welke een wit, schuimachtig en bloedig vocht wordt opgebracht, of die geheel verhinderd wordt; in eene blaauwachtige of bleeke kleur en koude van het aangezicht, der handen en voeten, dikwijls ook in een koud en kleverig zweet van dezelve, in een zwakken en tusschenpoozenden pols, in het zinken der krachten, in dofheid, ijlen, knarsetanden, vlokkenlezen enz.

2. Door *versterf*, nopens welken noodlottigen uitgang, van welken de mogelijkheid, althans bij volwassenen, door eenige schrijvers stellig ontkend wordt, wij echter, op grond van hetgeen te dien opzichte, in het hoofdstuk over de ontsteking in het algemeen, gezegd is, vermeenen te mogen beweren, dat dezelve het gevolg van deze en zelfs, ofschoon dan ook zeer zeldzaam, van eene *zuivere* ontsteking, zijn kan, wanneer zoodanige deelen der borstholte worden aangedaan, welke voor geene uitzetting vatbaar zijn, zoo als het borstvlies, het middelrif enz., en de ziekte daarbij hevig, verwaarloosd, kwalijk of niet met den vereischten nadruk behandeld is. Deze overgang der

ontsteking in versterf zal, behalve uit de teekenen van denzelfden, die te voren, bij de ontsteking in het algemeen, werden vermeld, blijkbaar zijn uit het plotseling ophouden eener hevige ontsteking van het borstvlies, al of niet met die der longen gepaard, of van een gelijksoortig lijden van het middelrif en de daaraan gegevenredigde aandoening van het geheele vatenstelsel, en zulks zonder eenig bewijs van verdeeling of scheiding der ziekte, of zonder dat zij door eene afgeleide ontsteking van eenig ander deel is vervangen geworden, bij welk plotseling ophouden der ontsteking men daarenboven de teekenen eener buitengewone zwakheid ontwaart, alsmede eenen kleinen, zwakken, nauwelijks voelbaren, ongeregelden pols, rusteloosheid en benaauwdheid, een ingevallen aangezicht, koude ledematen, een koud en kleverig zweet, de uitademing eener koude lucht, gemis aan ophoesting, of de ontlasting van vuile, dunne, stinkende, aardkleurige, zwartachtige of bloedige fluimen, stille ijling, onwillekeurige afvloeiing der pis en der drekstoffen, roode, loodkleurige en blaauwe vlekken over het geheele ligchaam of meer bijzonder op de eene of andere zijde der borst enz., welke verschijnselen gewoonlijk spoedig door den dood gevolgd worden. Niet minder zeker schijnt het *koudvuur* dezer deelen, alsmede der *longen alleen*, het gevolg te kunnen zijn van *onzuivere* ontstekingen. In zoodanige gevallen gaan de teekenen der oorspronkelijke ziekte, die eener zenuw-, rot- of gastrische koorts enz. de ontsteking vooraf en blijven dezelve vergezellen; daarbij is de ontsteking, schoon niet zeer hevig en door geene gewigtige verschijnselen gekenmerkt, dikwijls van genoegzaam belang, om eene eigene behandeling, overigens uit den aard der oorspronkelijke ziekte *niet* aangewezen, noodzakelijk te maken, en zonder welke haar ongunstige afloop on-

vermijdelijk schijnt te zullen zijn. Maar zoo deze onzuivere ontsteking der longen voor de ontstekingwerende geneeswijze, die steeds met voorzigtigheid moet worden aangewend, en voor de behandeling, die de oorspronkelijke ziekte uit haren aard vordert, niet wijkt, zal, bij het versterf van onderscheidene werktuigen in de borstholte bevat, of bij het *geheele* versterf van eenig bijzonder deel, deze treurige uitgang spoedig, en zelfs eer dan na eene zuivere ontsteking, en onder de zoo even vermelde verschijnselen, den dood veroorzaken, of zal, wanneer alleen een kleiner of grooter deel der longen daarin begrepen is, eene zoo ongunstige uitkomst de krachten des lijders doen afnemen, en zullen onder eenen voortdurenden hoest, vuile, bloedige fluimen worden opgebracht, die ten laatste zoo stinkend worden, dat de lucht, welke de lijder uitademt, voor den omstander onverdragelijk wordt; ook zullen de trekken van deszelfs gelaat ontsteld en het uitzigt hippocratisch worden enz., tot dat de lijder eindelijk, onder eene meer en meer toenemende verzwakking en benaauwdheid, somtijds eerst nadat de ziekte reeds eenen geruimen tijd geduurd heeft, bezwijkt. — En

3. *middellijk*, als een gevolg der ziekten onder *b.* vermeld.

Bij het openen der lijken van de zoodanigen, die door de eene of andere der behandelde ontstekingen zijn omgekomen, ontmoet men, na eene ontsteking van het *borstvlies*, eene mindere of meerdere hoeveelheid der onderscheidene vloeistoffen, bij de beschrijving van de uitgangen dier ziekte genoemd, in de borstholte of in de zakken van het borstvlies uitgestort; ook schijnvliezen, welke het borstvlies der ribben met dat der longen geheel of ten deele verbinden, en door welke, in het laatste geval, één' of meer zakken gevormd kunnen worden, die dikwijls met een wei- of etterachtig vocht gevuld zijn;

voorts het ontstoken deel, zonder aanéénhechting met andere deelen, met eene stolbare wei bezet; het borstvlies zelf in eenen staat van ontsteking, van minder of meer belang, of in dien van verdikking, of van verharding, terwijl, bij eene ruime uitzweeting eener vloeistof tusschen het borstvlies en de longen, deze ingevallen en zamengeperst zijn, zonder dat zich bloed of lucht in dezelve bevindt. Na eene ontsteking van het een of ander *middelvlies*, vindt men daarin eene gelijke uitstorting van vloeistoffen en dezelfde verandering van deszelfs weefsel als boven van het borstvlies vermeld is, — alsmede na eene ontsteking van het *middelrif* (welke ziekte echter veeltijds zoo spoedig met den dood eindigt, dat zij geene werktuigelijke gebreken achterlaten kan) ettergezwollen, die zich in de borst- en buik-holte en in de onderscheidene werktuigen, die in dezelve bevat zijn, ontlast hebben, en verzwering van en zak-waterzucht tusschen het middelrif en dat gedeelte van het buikvlies, dat hetzelfde, aan de benedenzijde, bekleedt. — Wanneer een lijder door of ten gevolge eener ontsteking van het *hart* en het *hartzakje* is gestorven, doen zich in het lijk de teekenen op van ontsteking der inwendige oppervlakte van het laatstgenoemde deel, of van het hart zelf, al of niet met die van het hartzakje verbonden, alsmede verdikking, verharding en ontaarding van dit laatste, deszelfs geheele of gedeeltelijke aanééngroeijing met het hart, eene uitstorting dier vochten, welke bij de gevolgen der borstvliesontsteking genoemd zijn; zweren op de oppervlakte van het hart, ettergezwollen, welke onderscheiden van grootte en min of meer in de zelfstandigheid van het hart doorgedrongen zijn; de ontsteking van het inwendig vlies van het hart, deszelfs vaten met bloed gevuld, eene ontaarding van de zelfstandigheid van hetzelfde en der naburige deelen, bijzonder van de

groote vaten , welke , hetzij hunne ontsteking ten gevolge van die van het hart of op zichzelve ontstaan zij , met stolbare wei , of , zoowel als het hart , met bloedproppen gevuld zijn , terwijl hunne vliezen in eenen staat van uitzetting , verdikking , ontaarding , verzweering of van versterf voorkomen. Eindelijk , zoo de dood door eene ontsteking der longen is veroorzaakt , zijn deze , wanneer de ziekte zeer hevig is geweest , met eene aanmerkelijke hoeveelheid zwart bloed gevuld , op het gevoel hard , en zwaarder dan in den gezonden toestand , en is derzelve weefsel veranderd , zoo dat dit , gelijk reeds te voren gezegd is , veel overeenkomst heeft met de zelfstandigheid der lever , en waardoor de longen , bij de opening der borstholte , door de lucht niet te zamen gedrukt worden , grooter schijnen dan in den gezonden toestand en , geheel of ten deele , zoo zij in water geworpen worden , naar den bodem zinken. Verder ontmoet men knobbels in de zelfstandigheid der longen , een kleiner of grooter gedeelte derzelve in eenen staat van verettering , zijnde de etter , daardoor voortgebracht , zoo als reeds bij de beschrijving der ziekte gebleken is , of zuiver of veeltijds ontaard , dat is bedorven en scherp , en dezelve in kleine , en somtijds , schoon dit zeldzaam het geval is , in grootere zakken ingesloten , of zijn geheele kwabben der longen door denzelven weggeknaagd ; wijders versterf der longen , aanéengroeiing van dezelve met de nabijgelegene deelen over eene mindere of grootere oppervlakte , zoo als met het borstvlies der ribben , met het voorste en achterste middelvlies , met het hartzakje of met het middelrif ; alsmede schijnvliezen , die van verschillende dikte , hardheid en rekbaarheid zijn ; uitstorting der meermalen genoemde vloeistoffen tusschen de longen en het borstvlies , het slijmvlies der longpijptakken , in de nabijheid der ontstokene deelen , van eene roode

kleur, welke na de verettering minder hoog is; het regterhart met bloed gevuld en veeltijds bloedproppen in hetzelfde, terwijl het bloed ook overvloedig voorhanden is in de holle ader, in de lever en hersenen, in welke werktuigen, alsmede in de longen, ook nu en dan de uitstorting van een weiachtig vocht wordt waargenomen.

Ofschoon alle menschen voor ontsteking der borstingewanden blootstaan, is toch de een meer dan de ander daartoe voorbeschikt. Zoo is de aanleg voor deze ziekten grooter bij hen, wier gesteldheid in het algemeen tot ontstekingziekten geneigd is, en bij de zoodanigen, welke eenen vasten en strammen vezel hebben, als bij welke eene behoorlijke, en somtijds meer dan gewone prikkelvatbaarheid gepaard gaat met het vermogen, om met kracht op den ontvangen indruk terug te werken. Ook is deze aanleg grooter bij mannen, en, naar de uitspraak van latere geneeskundigen, ook bij kinderen, die, en somtijds reeds in de eerste maanden van hun leven, door deze ziekten, welke echter dikwijls miskend en met andere verwisseld worden, zouden worden aangetast. Bij vrouwen is de voorbeschiktheid tot deze ziekte minder, hoewel zij, wanneer zij door dezelve worden aangedaan, in een grooter gevaar verkeerden, terwijl die aanleg tevens grooter is bij jeugdige en sterke menschen, dan bij bejaarden, zoo ook bij landbewoners grooter dan bij stedelingen, bij personen, bij welke natuurlijke of tot gewoonte geworden ontlastingen, bijzonder die van bloed, afgenomen of verhinderd zijn, ook bij zoodanigen, wier borstholte naauw of misvormd is, die een fijn en teeder gestel hebben, in welke teêrheid dan ook de borstingewanden deelen, zoodat daardoor de erfelijke aanleg tot deze ziekten en hare gevolgen veroorzaakt wordt; en ten laatste ook bij hen, die meermalen door de ontsteking

dezer deelen geleden hebben, en, in dit geval, de ziekte of niet volkomen gescheiden werd, of aanéengroeijingen, verhardingen of andere werktuigelijke gebreken achtergelaten heeft, zijnde daarentegen deze voorbeschiktheid minder bij welgevoeden en bij volsappigen, bij personen die eenen slappen vezel, zwakke spijsverterings-werktuigen en, in het algemeen, eene slappe en minder gevoelige ligchaamsgesteldheid hebben.

De opwekkende oorzaken dezer ontstekingen zijn de zoodanige, welke in het algemeen tot deze soort van ziekten, en meer bijzonder tot de ontsteking der werktuigen, in de borstholte bevat, aanleiding geven, zoo als eene koude en drooge lucht, de invloed op het menschelijk ligchaam en op deszelfs longen van eenen oosten, noorden, en noord-oosten wind, die van eenen met veel electrieke vloeistof bezwangerden dampkring, zoo ook het inademen van lucht, die door vreemde, werktuigelijke en scheikundige zelfstandigheden is verontreinigd; eene bijzondere, meer of min bekende gesteldheid des dampkrings, welke deze ziekten, nu en dan, zelfs algemeen doet heerschen; de spoedige verwisseling eener koude met eene heete, en nog meer eener heete met eene koude lucht en de plotselinge verkoeling van het verhit ligchaam daardoor of op eenige andere wijze veroorzaakt, zoo als door het gebruik van kouden drank, of ijs. Niet minder kunnen deze ziekten opgewekt worden door uitwendige beledigingen op de borst en van daar op de longen zelve overgebracht, zoo als door slagen, wonden en breuken der ribben; door sterke en voortdurende inspanning der longen door spreken, zingen, schreeuwen, of het bespelen van blaasinstrumenten; door het optillen en dragen van zware lasten, of door buitengewone ligchaamsbeweging, zoo als dansen, loopen, te paard rijden, en

vooral, wanneer dit of eenige dergelijke beweging tegen den wind in plaats heeft; kunnende verder tot deze ontstekingen aanleiding geven alle hevige aandoeningen des gemoeds, het misbruik van dierlijke of verhittende spijzen en van sterke dranken, de ontsteking van andere, in de nabijheid gelegene of van meer verwijderde deelen, welke laatste tot *bijkomende* en *afgeleide*, alsmede de verplaatsing van ziektestoffen, zoo als van eene rheumatische of podagriscche scherpte, de stoffe der onderscheidene koortsige uitslagziekten en de prikkel van andere ziekten, gelijk die van zenuw-, rot- of gastrische koortsen, bij welke het borstvlies of de longen door medegevoel of, door overbrenging van de stoffelijke oorzaak naar dezelve, aangedaan, en alzoo *medelijidige* aandoeningen en *onzuivere* ontstekingen veroorzaakt worden.

Bij de voorzegging dezer ziekten, is al datgeen van toepassing, wat daaromtrent bij de ontsteking in het algemeen vermeld is. Ook in deze ziekten hangt alles af van de oorzaken, van de zitplaats, den graad, de langdurigheid en uitgebreidheid, van den loop, de zuiverheid, van de oorspronkelijkheid en eenvoudigheid der ontsteking, alsmede van hare behandeling, voor zoo verre die mogt hebben plaats gehad, van de gesteldheid en den toestand des lijders, van de algemeenheerschende ziekte-constitutie enz. — Van daar zijn deze ziekten, welke, uit hoofde van het maaksel der lijdende deelen en der gewigtige verrigtingen, die aan dezelve zijn toevertrouwd (als welke geen oogenblik gestoord kunnen worden en nog minder kunnen ophouden, zonder dat het leven dadelijk bedreigd wordt), altijd hoogst gevaarlijk, en is dit gevaar te meer te vreezen, wanneer de opwekkende oorzaken, na het ontstaan der ziekte blijven voortduren of gewigtig zijn, zijnde het aan het laatste toe te schrijven dat vrouwen, schoon

deze overigens zeldzaam door dezelve worden aangestast en hare ligchaamsgesteldheid ligter eene verdeling of gunstige scheiding der ontsteking-ziekten toelaat, door dezelve sterker worden aangedaan en in grooter gevaar zijn dan mannen. Groot is ook het gevaar, waarin de lijder verkeert, wanneer deszelfs longen, het middelrif, het hartzakje of het hart, en minder, zoo, al het overige gelijk gesteld zijnde, het borstvlies of het een of ander middelvlies ontstoken is. Zorgelijk is de toestand des lijders wanneer de ontsteking uiterst hevig is, en hare toevallen eenen geruimen tijd even zwaar blijven voortduren, hoewel ook het gevaar niet te ontkennen is van *slepende* of *verborgene* ontstekingen dier deelen, als welke, onder den schijn van weinig gewigtige ziekten, ligt bedriegen kunnen en alzoo het kwaad en de gepaste geneeswijze doen over het hoofd zien. Ook verkeert de zieke in gevaar, wanneer de lijdende werktuigen geheel of grootendeels ontstoken zijn, wanneer de loop der ziekte ongeregeld is, de ontsteking der borstingewanden, zonder verbetering, langer dan zeven dagen duurt, of ten gevolge van andere ontstekingen voorkomt, dewijl de krachten des lijders, door de voorafgaande ziekte en derzelver geneeswijze, alsdan reeds uitgeput en gewoonlijk niet meer bestand zijn tegen de vereischte behandeling der afgeleide ziekte, alsmede wanneer de ontsteking der borstingewanden met die van andere deelen of in verbinding met koortsen voorkomt, o. a. in den loop eener zenuw- of rotkoorts, als welke ziekte veeltijds doodelijk afloopt; of zoo deze ontsteking zich met heete en aanstekelijke uitslagziekten of met werktuigelijke gebreken der borstingewanden verbindt. Wanneer eene gepaste behandeling, door welke het zelfs niet altoos mogelijk is den lijder te behouden, niet tijdig is in het werk gesteld, moet men den toestand des lijders voor

gevaarlijk houden, alsmede wanneer kinderen, oude of kwaadsappige menschen, of de zoodanigen die met scheurbuik, of venus- of scrofel-ziekte, of met jicht, of waterzucht, of tering, of eenige andere onzuiverheid der vochten behebt zijn, of zoo eene zwangere vrouw, (die dan veeltijds een miskraam krijgt of ontijdig verlost wordt) of eene kraamvrouw door dezelve wordt aangetast. Eindelijk zijn deze ziekten gevaarlijk, wanneer de algemeenheerschende ziektegesteldheid het ontstaan derzelve begunstigt en dezelve onderhoudt, zoo ook, wanneer zij tijdens eenen gestrengen winter ontstaan, wanneer de bestanddeelen der lucht meer inééngedrongen, en de dampkring eene overmaat van zuurstof bevat en met meer electricke vloeistof bezwangerd is.

Indien, om in eenige bijzonderheden te treden nopens de voorspelling der ziekten, omtrent welke wij tot dus verre slechts het een en ander in het algemeen gezegd hebben, die van het *borstvlies*, (de beteekenis van dit woord in eenen ruimen zin genomen) met eenen droogen en pijnlijken hoest vergezeld gaat, en daarbij niets opgebragt wordt, is zij gevaarlijker dan wanneer een schuimachtig en bloedig slijm wordt opgehoest, dewijl zoodanig eene fluimlozing, ofschoon slechts eene symptomatische ontlasting zijnde, ten bewijze verstrekt, dat de borstholte en longen in eenen minder krampachtigen toestand verkeeren dan in het eerstgenoemde geval. Hetzelfde, om zulks, als hiertoe dienende, op te merken, komt ook dikwijls voor bij eene ontsteking der longen met het borstvlies en der longen alleen, wanneer het bloed, waarschijnlijk zonder verscheuring, door de mondjes der afscheidende vaten, met verligting der toevallen, wordt uitgezweet, en de fluimen daardoor met bloed vermengd zijn; ja zelfs is, in het eerste tijdperk dezer ziekten, eene ruime ontlasting van bloed uit de longen een niet altoos

zoo ongunstig verschijnsel of een zekere voorbode van erger kwaad, daar dezelve (schoon minder voorkomende dan eene neusbloeding, welke met minder gevaar, even nuttig wezen kan) althans in enkele gevallen, heeft bewezen *heilzaam* geweest te zijn en de ziekte, somtijds bij haar ontstaan, of na weinige dagen, te hebben onderdrukt of althans aanmerkelijk verligt. Verder zoude, gelijk reeds te voren is opgemerkt, de ontsteking der linkerzijde, welke niet zoo dikwijls als die der andere wordt waargenomen, gevaarlijker wezen dan die van de rechterzijde, en zoude de borstvliesontsteking, onder eene tijdige en doelmatige behandeling en onder andere gunstige omstandigheden, zeldzaam met den dood eindigen, ten zij door hare zamenstelling met eene ontsteking van andere naburige deelen, zoo als met die van het middelfrif, van het hartezakje, het hart of de longen enz. (onder welke laatstgenoemde verbinding de ontsteking van het borstvlies het meest wordt waargenomen), of door de ziekten en gebreken, welke na dezelve ontstaan zijn, hetgeen ook op de voorzegging der gevolgen van de overige ontstekingen der borstingewanden van toepassing is.

De ontsteking van het *middelfrif*, welker voorspelling zich, zoo wel als die van het *hartezakje* en van het *hart*, ligt laat opmaken uit de beschrijving dier ziekten, beschouwe men, zoo als zulks van eene zoo zeer smartelijke en gevaarvolle ziekte, die daarenboven zelden eenvoudig maar meesttijds met even belangrijke ontstekingen der werktuigen van de borst- of buik-holte verbonden voorkomt, niet anders zijn kan, niet alleen in elk geval als gevaarlijk, maar in de meeste zelfs als doodelijk, welke uitkomst, wanneer de lijder hevig is aangetast, waarschijnlijk en, zoo de ziekte na andere heete ziekten ontstaan is, schier zeker, echter in geval eener oorspronkelijke en eenvou-

dige ontsteking van het middelrif, niet altoos onvermijdelijk is, althans zoo eene, schoon ernstige ontsteking van dit deel tijdig herkend en doelmatig en met de vereischte stoutmoedigheid behandeld wordt.

Ten opzichte der ontsteking van het *hartzakje* vereenigd met die van het *hart*, of van een dezer deelen afzonderlijk, welke ziekten gewoonlijk spoedig met den dood eindigen, maar zulks ook wel eens langzaam doen, wanneer de ontsteking slepend is en zich door de verschijnselen, bij hare beschrijving voorgesteld, of door minder belangrijke toevallen laten vermoeden, zoo als door eenen ongeregelden pols, door eene neiging tot flauwten, zonder dat daartoe bekende oorzaken bestaan, kan de voorzegging, vooral uit hoofde van de hoogst gewigtige werktuigen, die door de ontsteking aangedaan worden, en der onherstelbare gebreken, die daarvan het gevolg kunnen zijn, niet anders dan zeer ongunstig wezen. Intuschen schijnen ook deze ziekten, voor zoo verre men van haar bestaan gedurende het leven zeker zijn kan, meermalen hersteld te wezen, en mag men op eenen gunstigen uitgang hopen, wanneer er op de vereischte middelen, in tijds aangewend, eene vermindering der toevallen ontstaat, en daarna critische ontlastingen volgen. Daarentegen heeft men den dood te vreezen, wanneer de verschijnselen dezer ziekten toenemen, zoo als flauwten, koude der ledematen, benaauwdheden enz., en is het ontstaan van werktuigelijke gebreken te voorzien, zoo de toevallen, ook onder de meest gepaste behandeling, blijven aanhouden.

De voorzegging in ieder bijzonder geval van *longontsteking* hangt, behalve van hetgeen daaromtrent tevoren in het algemeen, en als van toepassing op de ontsteking van al de deelen der borstholte, gezegd is, grootendeels af van de mindere of meerdere stoornis der levensverrigtingen, van die der ademhaling en van

den omloop des bloeds, van de hevigheid, den duur en den aard der koorts, van de krachten en van de gesteldheid des lijders, alsmede van de soort der stof, die door de ophoesting wordt opgebracht. Zoo moet de voorspelling dezer ziekte, somtijds ook onder andere heilspellende verschijnselen, ongunstig of ten minste onzeker wezen, wanneer de ademhaling kort, snel, afgebroken en zeer moeilijk is, wanneer de lijder slechts bij tusschenpoozing en niet zonder te hoesten spreken kan, wanneer de hoest droog en aanhoudend is, wanneer de lijder deze ziekte reeds één- of meermalen heeft doorgestaan, wanneer hij reeds bejaard of nog zeer jong is, wanneer hij door angst en hevige benaauwdheid gekweld wordt, wanneer de voorheen beschrevene verschijnselen van den verhinderden omloop des bloeds aanwezig zijn, wanneer de lijder slechts op ééne en wel op de zieke, en niet op de gezonde, of noch op de eene, noch op de andere zijde liggen kan, zonder dat de toevallen der ziekte verslimmeren, maar hij genoodzaakt wordt op den rug te liggen, of om, hoe gebrekkig ook, te kunnen ademen, eene zittende houding moet aannemen, zijnde het onvermogen, om op de eene en andere zijde te liggen, het bewijs eener belangrijke ontsteking van eene long, en de noodzakelijkheid, om op den rug te liggen of in eene zittende houding te verkeerem, het gevolg eener hevige ontsteking van beide longen, van welke de dood den 5den, 7den of 9den dag der ziekte, somtijds vroeger, het onvermijdelijk gevolg zijn moet. — Niet minder ongunstig moet de voorspelling der longontsteking zijn, wanneer de pols (op welken men echter in deze ziekte niet te veel vertrouwen kan, daar hij in enkele gevallen natuurlijk is en zulks tot den dood toe blijft) zeer menigvuldig, klein, onregelmatig of tusschenpoozend wordt; wanneer, reeds

van den aanvang der ziekte af aan, een ruim, koud en kleverig zweet over het voorhoofd, den hals en de borst uitbreekt; wanneer de tong zeer droog, geel, groen of zwart beslagen, ruw en als gespleten is; wanneer de lijder, reeds tijdens den staat der raauwheid dezer ziekte, door doorloop, door hik en flauwten wordt aangestast, alsmede wanneer zijne nagels en lippen blaauw worden en het aangezigt ingevallen en loodkleurig is, wanneer de meest beproefde middelen niets baten, of slechts tijdelijk en weinig verligten; wanneer de hoest droog is, en door denzelfden niets, of, zoo hij vochtig is, water- en schuimachtige, bloedige, groene, saffraan-gele, bruine, graauwe, of naar het zwarte overhellende fluimen, maar zonder vermindering van het lijden der longen, worden uitgeworpen; wanneer de pis als in den gezonden staat gekleurd en helder blijft, of, zoo zij bij den aanvang of tijdens den loop der ziekte de teekenen oplevert eener aanstaande scheiding, en deze teekenen daarna verdwijnen; wanneer de koorts, gelijk reeds is opgemerkt, uiterst hevig, of van eenen anderen aard is, dan de ontsteking der longen medebrengt en, bij gevolg, deze ziekte gedurende den loop eener andere ontstaan is, als welke ontsteking, in zoodanig geval, wel somtijds *zuiver* kan zijn, zoo als, wanneer dezelve na eene ontsteking-koorts, en na die koortsige en aanstekelijke uitslag-ziekten ontstaat, welke oorspronkelijk tot ontsteking geneigd zijn, maar meestal *onzuiver* is; of wanneer de ontsteking-koorts, door den versnelden omloop des bloeds en de uitputting van de krachten des lijders, in eene zenuw- of rot-koorts overgaat, of wanneer de ontsteking der longen te gelijk met of na die van andere deelen ontstaat, of, zonder teekenen van verdeeling of scheiding, in eene ontsteking van andere, niet minder gewigtige deelen overgaat; wanneer de krachten des lijders voor het geweld der

ziekte bezwijken, wanneer hij door stuipen wordt aangetast, wanneer de zieke, gedurende den loop eener, ook zelfs niet eens zoo hevige ontsteking, over het gevoel van dofheid in den arm klaagt en er tevens eene zuchtige zwelling van de hand der eene of andere zijde, en eene steeds toenemende moeilijkheid der ademhaling wordt waargenomen, ten bewijze, dat eene uitstorting van wei of van eenige andere vloeistof in de borstholte geschied is, hetgeen de ziekte dikwijls ongunstig doet eindigen; eindelijk, wanneer, tijdens het bestaan eener hevige ontsteking, de toevallen der ziekte plotseling ophouden, en er aan de eene of andere zijde der borst blaauwe vlekken bemerkt worden, welk een en ander teeken neiging tot, of, zoo zij vergezeld worden met de overige verschijnselen daarvan, welke wij te voren vermeld hebben, het dadelijk bestaan van *versterf* aanwijzen.

Ongunstig is eveneens de voorzegging van de *slepende* of *verborgene* ontsteking der borstingewanden, wanneer deze onderscheidene ziekten niet tijdig herkend en doelmatig behandeld worden, dewijl werktuigelijke gebreken daaraan gewoonlijk hunnen oorsprong verschuldigd zijn, gaande, met betrekking tot de slepende ontsteking van het borstvlies en der longen, deze ziekten, zoo de lijder, gelijk zoo dikwijls in zoodanige gevallen plaats heeft, eenen aanleg heeft tot longtering, zoo daarenboven zijne uitwendige omstandigheden, zijn stand in de maatschappij en zijne leefwijze, het jaargetijde of het weder, de herstelling derzelve niet begunstigen, maar al te dikwijls, in verettering, verzwering, longtering, in borst-waterzucht en in andere slepende kwalen over. In een tegenovergesteld geval kan de uitkomst gunstiger wezen, en kunnen deze ziekten, onder eene voorzigtige en gepaste genees- en leefwijze, door de huid en piswegen, ook wel door bloedvloeijin-

gen, en, wanneer de longen de lijdende deelen of in de ontsteking van andere begrepen zijn, door de ophoesting van gekookte fluimen gescheiden worden. Eindelijk ontleene men de voorzegging der gunstige uitkomst dezer ziekten en die van haren overgang in andere ziekten en in werktuigelijke gebreken, aan hetgeen daaromtrent zoowel in het hoofdstuk over de ontsteking in het algemeen, als bij de behandeling der bijzondere ontstekingen reeds te voren vermeld is.

Ter genezing dezer ontstekingen bestaat de *eerste* aanwijzing, *in het verwijderen harer stoffelijke oorzaken*, zijnde daarop al datgeen van toepassing, wat dienangaande bij de ontsteking in het algemeen, en bijzonder bij die der keel gezegd werd.

De *tweede* aanwijzing, aan welke, uit hoofde van de hevigheid der ontsteking, of omdat hare stoffelijke oorzaken niet meer bestaan, of voor geene verwijdering vatbaar zijn, veeltijds dadelijk moet voldaan worden, is gelegen, in het *te keer gaan der ontsteking*, waartoe de ontstekingwerende geneeswijze, niet zelden in den volsten zin des woords, en bijzonder haar voornaamst hulpmiddel, de ontlasting van bloed, vereischt wordt, van welk middel men vooral in deze ziekten geen spaarzaam gebruik maken mag, met dien verstande echter, dat, bij eene ontsteking der longen en bij die der longen met het borstvlies, welke zich, zoowel als de overige ontstekingen der borstholte, niet slechts door algemeene critische ontlastingen, zoo als door bloedvloeyingen, door een critisch zweet en eene gelijksoortige pis, maar, zoo de scheiding der ziekte volkomen zijn zal, ook *plaatselijk* door fluimlozing scheiden moet, men op de krachten, welke daartoe gevorderd worden, moet acht geven, en daarom, in het algemeen, dat is, al het overige gelijk gesteld zijnde, minder groote ontlastingen van bloed, ter bestrijding

van dezelve, dan van de ontsteking van het borstvlies van de middelvliezen, het middelrif, het hartzakje en van het hart mogen gedaan worden. Dit gevoelen, schoon schijnbaar in tegenspraak met dat van onderscheidene schrijvers van onzen tijd, betrekkelijk de behandeling van de ontsteking van het borstvlies, meenen wij te kunnen verdedigen op grond; dat de meeste dier schrijvers, door die benaming, die ziekte verstaan, welke wij eene *uitwendige* ontsteking van het borstvlies genoemd hebben, en omtrent welke ons gevoelen niet onderscheiden van het hunne zijn kan, terwijl zij die ziekte, aan welke wij den naam van *inwendige* borstvliesontsteking gegeven hebben, met die der longen schijnen verward te hebben.

De ontlastingen van bloed worden echter, zoo min als eenige andere, vereischt, wanneer de pogingen der natuur gunstig en toereikend zijn, om deze ziekten, door eigen vermogen, in eenen min of meer ruimen zin van het woord, te verdeelen of te scheiden, dewijl de geneesheer, onder zoodanige omstandigheden, aan zijnen plicht voldoet, met alles wat de heilzame of critische ontlastingen zoude kunnen storen of verhinderen, uit den weg te ruimen, en, waar het noodig is, die ontlastingen te bevorderen en langs die wegen te doen plaats hebben, welke de natuur zelve gekozen heeft. — Zoo dan de ziekte van weinig aanbelang en niet zamengesteld is, alsmede wanneer de vochten des lijders zuiver zijn, zullen rust naar het ligchaam en naar den geest, eene zuivere, matig warme en eenigzins vochtige lucht in de ziekekamer, eene niet te warme bedekking des ligchaams, het gebruik van spijs in de minst mogelijke hoeveelheid, en van drank, die beide laauw, weinig voedend en vooral niet prikkelend wezen moeten, alsmede het, van de zijde des lijders, weinig spreken en het, zoo veel doenlijk, on-

derdrukken van den hoest, het gebruik van dampbaden uit warm water, of uit een afkooksel van verzachtende kruiden, dat van laauwe voetbaden, van verdunnen- de, verzachtende, inwikkellende en van ligt zure ge- neesmiddelen voldoende zijn om eene verdeling of zelfs volkomene scheiding der ziekte te weeg te brengen. Zoo er *heilsame* of *critische* ontlastingen plaats grijpen, moet de geneesheer eveneens zorgen, dat dezelve niet gestoord of verhinderd worden, wanneer zij in gepas- te mate en met verligting der ziekte geschieden; alsme- de, dat dezelve, zoo zij de krachten des lijders te boven gaan, gematigd en daarentegen bevorderd worden, wanneer zij, ter bereiking van het boven vermelde doel, niet genoegzaam zijn. Onder zoodanige omstandigheden worden de bloedvloeijingen bevorderd, uit den neus, door laauwe dampbaden, uit de baarmoeder, door laauwe, rein of meer prikkelende voetbaden, uit den aars, door laau- we, verzachtende en ontspannende stovingen, of, zoo men met deze middelen het oogmerk niet bereiken kan, door bloedzuigers aan of in de nabijheid der plaats, waaruit het bloed wordt ontlast. Zoo de ontlasting langs de piswegen geschiedt, maar te gering is, moet dezelve door verzachtende stovingen of soortgelijke zalven op de lenden-streek, op den bilnaad en den onderbuik aangewend, alsmede door verzachtende klis- teren, door gelijksoortige, en ligt prikkelende pis- drijvende middelen, door het tegengaan van andere wa- terachtige ontlastingen, vooral van het zweet, en door eene koele verhouding des lijders vermeerderd worden. Zoo zulks het geval is met de ontlasting van het zweet, moet hetzelve door eene matige bedekking des lig- chaams, door eenen eenigzins vermeerderden warmte- graad des dampkrings, door verzachtende en door ligt prikkelende zweetdrijvende middelen bevorderd worden. Zoo de stoelgang te traag is, moet die door verzach-

tende pappen en stovingen over den geheelen onderbuik, door ligt prikkelende klisteren en door voedsel, dat eenigzins de ontlasting bevordert, vermeerderd worden. Wanneer de natuur deze ziekten, schoon onvolkomen, door een ettergezwel tracht te scheiden, behoort de kunst, wanneer de plaats, waar zich het ettergezwel gevormd heeft, veilig is, hetzelfde met verzachtende en, zoo het, ter bepaling van het gezwel en ter bevordering der etterwording vereischt wordt, met prikkelende pappen en stovingen te behandelen, en, de verettering geschied en het gezwel, door de natuur of de kunst, geopend zijnde, zal men die middelen dienen aan te wenden, welke de ontlasting van den etter bevorderen kunnen, terwijl de geneesheer, zoo de natuur de scheiding door ophoesting poogt te bewerken, doch daarin te kort schiet, deze ontlasting door verzachtende en, naar den onderscheiden toestand der longen en der fluimen, door verschillende fluimlozende middelen, zoo in- als uitwendig aangewend (de laatstgenoemde o. a. onder de gedaante van damp) en eindelijk, bij eene verplaatsing der pijn uit het oorspronkelijk lijdend deel naar den arm, naar de hand of den rug, deze pijn door verzachtende en laauwe of matig prikkelende middelen, op de nu lijdende plaats aangewend, zal moeten onderhouden en bevorderen.

Maar zoo deze ziekten onlangs zijn ontstaan, zoo zij in sterke, nog kort te voren gezonde en door den arbeid geharde lichamen voorkomen, zoo zij in eenen hevigen graad aanwezig en hare toevallen gewigtig zijn, zonder dat zich eenige teekenen opdoen, die eene aanstaande verdeeling of scheiding aanwijzen of doen vermoeden, worden er, ter herstelling, ééne of meer aderlatingen gevorderd, en wel:

1. *spoedig*, dat is, terstond bij den aanvang der ziekte, ofschoon zulks niet verhindert, om dezelve, inge-

val de geneeskundige hulp te laat wordt ingeroepen, of de ziekte miskend of hare behandeling verzuimd was, enz., nog den achtsten of negenden dag of zelfs later te doen, zoo lang er althans nog teekenen van ontsteking bestaan, dewijl zij, zoo zij maar niet volstrekt te laat aangewend worden, de scheiding der ziekte toch altoos meer bevorderen dan verhinderen zullen.

2. De algemeene ontlastingen van bloed moeten *in ruime mate* geschieden, dat is, in eene juiste verhouding tot den graad der ontsteking, tot het maaksel en de verrigting der lijdende deelen, tot de krachten en de gesteldheid des lijdens, tot den algemeenheerschenden ziekte-toestand enz. en, dewijl eene te groote aderlating, bij de behandeling dezer ziekten, in het algemeen veiliger is dan eene te kleine (zijnde het kwaad, dat door eene te ruime bloedontlasting zoude kunnen veroorzaakt worden, minder dan het gevaar der ziekte, en het verkieslijker eenen verzwakten lijder te behandelen, dan eenen, die, door eene te voorzigtige geneeswijze, werktuigelijke gebreken bekomen heeft), behoort men het vat niet te sluiten, voor dat de toevallen der ziekte aanmerkelijk verminderd zijn, ja mag men zelfs het bloed tot flauw worden toe ontlasten, *wanneer de krachten des lijdens het veroorloven en de hevigheid der ziekte het vereischt*, hetgeen voornamelijk het geval kan zijn bij ontstekingen van het middelrif, van het hartzakje en van het hart, welke handelwijze, hoewel naar de omstandigheden gewijzigd, is aangewezen, indien men slechts zeker is van het aanwezig zijn dezer ziekten in eenen zoo hoogen graad, mogende men zich van dezelve, in geen geval, noch door den ouderdom des lijdens, noch door de verbinding dezer ziekten met andere of met de zwangerheid, noch door het vloeijen der stonden of der kraamzuivering, en veel minder door schijnbare zwakheid laten weêr-

houden. — Wanneer de eerste ontlasting van bloed slechts eene tijdelijke verligting heeft te weeg gebragt, moet de aderlating één- en andermaal herhaald worden, hetgeen, zoo de ziekte verergert, zelfs spoedig en alvorens het nut dier ontlasting geheel verloren gaat, schoon altijd met de vereischte aandacht op de krachten des lijders, dient te geschieden, welke herhaling dikwijls slechts één- of tweemalen, doch ook somtijds, dewijl, tijdens eene hevige ontsteking, een groot verlies van bloed met verligting en zonder aanmerkelijke verzwakking verdragen wordt, acht en meermalen noodzakelijk worden kan. Hoewel het in elk geval niet met zekerheid kan bepaald worden, hoe groot de eerste aderlating zijn moet, dewijl zulks van de oorzaken, van de hevigheid en van den duur der ziekte, alsmede van den ouderdom, de krachten en de bijzondere gesteldheid des lijders, van den algemeenheerschenden ziekte-toestand en van vele andere omstandigheden afhangt, en de geneesheer zich alzoo daardoor en door de verligting, welke de bloedontlastingen te weeg brengen, moet laten leiden bij de bepaling der hoeveelheid van het bloed, dat ontlast mag worden, zoo wel als tot het al of niet herhalen van een zoo gewichtig middel, is het desniettemin zeker, dat de eerste aderlating, die, gelijk reeds gezegd is, zoo spoedig mogelijk dient verrigt te worden, om eene aanmerkelijke verligting te weeg te brengen, *ruim* wezen moet, b. v. voor volwassenen van 10 tot 20 oncen, terwijl bij eene tweede aderlating, welke echter somtijds even ruim gevorderd wordt als de eerste, in vele gevallen, 8 tot 12, voor eene derde, 6 tot 8 oncen veeltijds toereikend zijn. Wanneer de ziekte reeds eenigen tijd heeft geduurd, of van geen groot aanbelang of slepend is, wanneer de krachten des lijders gering zijn, wanneer hij reeds bejaard of nog zeer jong is,

enz., behooren de aderlatingen klein, namelijk van drie of vier oncen te zijn, en, zoo het vereischt wordt, meermalen herhaald of, in het laatste geval vooral, door plaatselijke ontlastingen van bloed vervangen te worden. Maar, ook onder zoodanige omstandigheden, moet men niet al te vreesachtig wezen, dewijl geen middel, welk ook, de plaats der bloedontlastingen vervullen of de schadelijke gevolgen der ontsteking verhoeden kan, wanneer die ontlastingen zijn aangewezen en niet gedaan worden.

Verder wachte men zich, gelijk reeds te voren is opgemerkt, doch hier, om het gewigt der zaak, nogmaals herhaald wordt, om eene *schijnbare* zwakheid, met eene *ware* te verwarren, hetgeen over het algemeen in deze ziekten, maar vooral, bij eene ontsteking der longen, zoo ligt mogelijk is, en voor den lijder doodelijk zijn kan. Dikwijls toch worden door de ontsteking, gelijk door menig' anderen ziekteprikkel, de krachten eens lijders onderdrukt, en ligt hij met een bleek en ontdaan aangezigt ter neder, en klaagt met eene nauwelijks hoorbare en afgebrokene stem over de uitputting zijner krachten, terwijl de pols klein, onderdrukt, weifelend en tusschenpoozend is, ofschoon ééne of meer aderlatingen echter dringend noodzakelijk zijn kunnen, en men zich derhalve, zoo de ziekte wel herkend wordt, hetgeen niet altijd even gemakkelijk gaat, en de aanwijzing tot het ontlasten van bloed, op die kennis gegrond, duidelijk is, door al deze of dergelijke omstandigheden niet mag laten afschrikken. Ook zal men alsdan spoedig en meesttijds reeds onder het vloeijen des bloeds ontwaren, dat de pols klimt en ruimer wordt, dat de lijder zich verligt gevoelt, en de toevallen der ziekte, zoo als de moeilijke ademhaling, de pijn enz., verminderen. — Deze kennis van het onderscheid der

schijnbare en *ware* zwakheid, van het verschil tusschen onderdrukking en uitputting der krachten, ontleent men uit den toestand des lijders vóór zijne ziekte, uit zijnen aanleg en zijne gesteldheid, uit de oorzaken, die tot zijne ziekte aanleiding gegeven hebben, als ook uit hare toevallen, hare vermindering of verslimmering, na het aanwenden van de eene of andere geneeswijze, en uit de algemeenheerschende ziektegesteldheid. Bijzonder zoude, volgens LAENNEC, daartoe het regt gebruik zijns *borsthoortuigs* dienstig wezen, zoodat men, zoo de klopping van het hart, bij het onderzoek met hetzelfde, veel sterker is dan die der slagaderen, veilig tot de onderdrukking, en, zoo die van beiden gering is, tot de uitputting der krachten of eene ware zwakheid, zoude mogen besluiten.

Uit het voortdurend bestaan en het afnemen van de toevallen der ontsteking, maar ook hieruit alleen, moet men de aanwijzing afleiden tot het al of niet herhalen der aderlating, door welk belangrijk middel de overgang dezer ziekten in verettering en in zoo vele onherstelbare kwalen, alsmede derzelve uitgang in den dood, in zomenig geval, kan worden voorgekomen, althans verdient, wanneer men, in bijzondere gevallen, nopens de herhaling der aderlating in onzekerheid verkeert, ter bepaling daarvan, de aandacht meer op de toevallen gevestigd te zijn dan op den staat van het afgetapte bloed, als welks scheiding in deszelfs naaste bestanddeelen, waardoor de *ontsteking-korst* gevormd wordt, die door den versnelden omloop des bloeds, tijdens het bestaan der ontsteking, wordt veroorzaakt, dikwijls op het bloed, dat tijdig, namelijk in het begin der ziekte, ontlast is, ontbreekt, terwijl dezelve na eene tweede of derde aderlating wordt waargenomen, en hare wording daarenboven door toevallige omstandigheden kan bevorderd en nog eer ver-

hinderd worden, en het bestaan derzelve ook niet altoos ten bewijze verstrekt van eene ziekelijke gesteldheid des bloeds.

3. De aderlatingen moeten uit een *groot bloedvat* gedaan worden en met eene *ruime* opening, opdat het bloed spoedig en als op ééns ontlast worde. Daarbij dient het ligchaam des lijders in rust en in eene liggende houding geplaatst te zijn, en moet de ontlasting van het bloed door diepe inademeningen, door hoesten en zuchten bevorderd, en de lijdende plaats met de hand zacht gewreven worden.

Eindelijk moet, 4. *de ader zoo nabij mogelijk aan het lijdend deel geopend worden*, zijnde daartoe, volgens de ondervinding van alle tijden, bij eene eerste aderlating, één der groote vaten van den arm der zijde, waar de pijn gevoeld wordt, hoe belagchelijk ook deze voorzorg aan een zeker geacht schrijver van onzen tijd schijnen moge, het meest geschikt.

Bij eene zeer hevige ontsteking der borstingewanden, heeft men wijders het openen dier vaten aan beide armen tevens aangeprezen, alsmede, bij groote verhindering van den omloop en eene aanmerkelijke ophooping des bloeds in het hoofd, eene ontlasting van hetzelfde uit de halsader, en, voor eene tweede aderlating, uit de vaten van den voet, welke laatste ontlasting, volgens het oordeel van een' uitmuntend schrijver over de ontsteking van het borstvlies, eene groote verligting zoude aanbrengeu, bestaande er tot die kunstbewerking daar ter plaatse vooral gegronde redenen, wanneer de voorbeschikkende of opwekkende oorzaken dezer ziekten te zoeken zijn in, of gepaard gaan met het afnemen of eene verhindering van den stonden- of aambeijenvloed.

Intusschen hebben de algemeene ontlastingen van bloed hare grenzen, zelfs dan, wanneer het geweld der ziekte door dezelve niet naar wensch te keer gegaan is, en mag

men, — behalve dat zij, gelijk reeds te voren is opgemerkt, bij zwakken, bejaarden en kinderen, altijd eene zekere behoedzaamheid en eene naauwkeurige en voortdurende oplettendheid op den staat der krachten vereischen, — niet met dezelve voortgaan, wanneer de krachten des lijders reeds aanmerkelijk geleden hebben, of wanneer, bij eene genoegzame vermindering van de hevigheid der ziekte, het plaatselijk lijden geheel of ten deele blijft voortduren, dewijl zij alsdan eene onherstelbare uitputting der krachten of waterzucht — en meer bijzonder der borstholte — kunnen veroorzaken of andere nadeelige ja zelfs doodelijke gevolgen zouden kunnen hebben. — Onder zoodanige omstandigheden, moeten de algemeene ontlastingen van bloed door plaatselijke, door het aanwenden namelijk van *bloedzuigers* of *bloedige koppen*, vervangen worden, van welke, hetzij die op de lijdende deelen, of over den geheelen omvang der borst geplaatst worden, sommige schrijvers in elke ontsteking der borstholte zonder onderscheid, andere slechts in de uit- en inwendige borstvliesontsteking en in die van het borstvlies met de longen, en het allerminst in de ontsteking der longen alléén nut verwachten, als welker vaten met die der uitwendige deelen, zoo het ligchaam wel gesteld is, in geen onmiddellijk verband staan.

Benevens de bloedontlastingen, en wanneer deze, als *heilzame* ontlastingen, deze ziekten niet in hare wording hebben kunnen stuiten, alsmede na dezelve, zijn nog eenige andere uitwendige middelen aangewezen, namelijk verzachtende en pijnstillende pappen en stovingen op en inwrijvingen met soortgelijke zalven in de lijdende plaats, alsmede algemeene, halve en, ter afleiding van het lijdend deel, prikkelende voetbaden, en, met hetzelfde oogmerk, ook zuurdeegen en mostaardpappen aan de onderste ledematen en, tot bevordering

der verdeeling of scheiding van de ontsteking, dampbaden van warm water of een afkooksel van verzachtende kruiden, van gerst of van zemelen, met bijvoeging, althans in het verder verloop der ziekte, van eene mindere of meerdere hoeveelheid *azijn*, door welke dampbaden, in sommige dier ontstekingen, en meer bijzonder in die der longen, door de vermindering van den krampachtigen toestand dier deelen en de heilzame gevolgen daarvan, niet zelden eene aanmerkelijke verligting wordt te weeg gebragt.

De tot dus verre genoemde uitwendige middelen, waarvan, ter wering der ontsteking, de ontlastingen van bloed zonder twijfel de voornaamste zijn, worden in hunne werking, tot het bovengenoemd doel, niet weinig ondersteund door het inwendig gebruik van die verdunnende, verzachtende, inwikkellende, slijm- en olieachtige geneesmiddelen, welke, met hetzelfde oogmerk, bij de behandeling der ontsteking-koorts en der ontsteking in het algemeen, te voren zijn aanbevolen, zoo als van een *decoctum hordei*, *rad. altheae*, *herb. tus-silaginis*, van een *infus. fol. malvae*, *flor. verbasci*, van eene *solutio gummi arab.*, van eene *emulsio amygd. dulc.* of *hordeato-amygd.*, van het *eclegma gummoso-oleosum* enz. met *nit. pot. depur.* en *oxymel simplex*, hebbende ook de *azijn* en de overige zuren uit het plantenrijk, ofschoon in mindere mate dan het *salpeter*, het vermogen, om de verhoogde werking van het hart en van het vatenstelsel te verminderen, den versnelden omloop des bloeds te bedaren en de buitengewone hitte des ligchaams te matigen, zonder dat dezelve den hoest vermeederen zullen, zoo zij in geene te groote giften en in verbinding met eenig inwikkellend middel, en daardoor verdund en laauw worden toegediend, zijnde zulks eveneens het geval met de overige reeds te voren genoemde geneesmiddelen. Met of in plaats van het

salpeter, worden ook onderscheidene andere verkoelende zouten met of zonder verzachtende en zuurachtige buikzuiverende middelen aanbevolen, ten einde dagelijks een- of tweemaal stoelgang te weeg te brengen, welke echter, daar dezelve ter herstelling dezer ziekten mede vereischt wordt, mogelijk veiliger door inwikkende en verkoelende klisteren zal worden veroorzaakt, dewijl de zouten ligt aanleiding geven tot eenen doorloop, welken men in deze ziekte moet vermijden, en deklisteren bovendien, in sommige ontstekingen, plaatselijk van dienst wezen kunnen, zoo als in die van het middelrif, uit hoofde der nabijheid van den karteldarm. Onder de bovengenoemde zouten rekenen ook onderscheidene schrijvers het *mur. ammoniae*, waaromtrent wij reeds hebben opgemerkt, dat het veeleer tot de prikkelende dan tot de verkoelende middelen behoort, en bij gevolg, hetzij met of zonder *nitr. pot.* voorgeschreven, althans in het begin dezer of van andere *zuivere* ontstekingziekten, niet is aangewezen. Verder worden in deze ontstekingen, voornamelijk in die der weivliezen, en alzoo in de ontsteking van het borstvlies, der middelvliezen, van het middelrif, van het hartezakje en van het borstvlies met de longen, ten einde den uitgang dezer ziekten door uitzweeting voor te komen, de *kwikbereidingen*, en bij voorkeur het *mur. protox. hydrargyri*, met of zonder *heulsap* aangeprezen, welk eerstgenoemd middel, in eene gifte van 1 of 2 greinen, twee- en, onder meer gevaarlijke omstandigheden, drie- en meermalen daags, met $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ of 1 grein van het laatst vermelde middel, in deze ontstekingen, alsmede in die der hersenvliezen en in andere ziekten van dien aard, wanneer dezelve te voren door aderlatingen en de vereischte ontstekingwerende geneesmiddelen aanmerkelijk verminderd zijn, aan anderen en mij meermalen gebleken is dienstig te wezen, om, zelfs ook hardnekkige en hevige ziekten

van die soort met eenen gelukkigen uitslag en met minder verlies van bloed te herstellen, dan daartoe, zonder hetzelfde, te voren gevorderd werd.

Een ander, meer en vroeger gebezigd en daarom ook bij de behandeling dezer ziekten, meer bekend middel, vindt men in de *spaanschevliegen-pleisters*. Deze, welke echter in *onzuivere* ontstekingen in het algemeen, en bijzonder in de *zinkingachtige*, hetzij er te voren al of niet ontlastingen van bloed noodig zijn, vroeger en met eene gewenschte uitkomst worden aangewend, mogen daarentegen, in eene *zuivere* ontsteking der borstingewanden, niet gebezigd worden, alvorens het geweld van het plaatselijk lijden en der algemeene ziekte, daardoor veroorzaakt, door eene of meer ontlastingen van bloed, in zoo verre verminderd is, dat men de gegronde hoop voeden mag van, door eenen uitwendigen prikkel, de inwendige spanning, ten gevolge der ontsteking ontstaan, te zullen overwinnen, alsmede, om de scheiding dezer ziekten, wanneer daartoe de krachten ontbreken, te bevorderen of dezelve te weeg te brengen, zoo de bloedontlastingen verzuimd of niet in genoegzame hoeveelheid gedaan zijn, en de ziekte alzo slepend geworden is.

Eindelijk, wanneer, zoo als het een en andermaal gebeurt, ook na ruime, zoowel algemeene als plaatselijke ontlastingen van bloed en na een doelmatig gebruik der ontstekingwerende geneesmiddelen, de pijn, na eene ontsteking der weivliezen, even hevig blijft voortduren, als tijdens den aanvang der ziekte, en voor den lijder onverdragelijk wordt, mag en moet de geneesheer tot het *heulsap* zijne toevlugt nemen, welk middel over het algemeen, geheel ongepast is in het eerste tijdperk van elke ontsteking, maar waarvan men, gelijk wij boven gezien hebben, wanneer de te voren genoemde middelen te vergeefs zijn aangewend,

onder de daarbij vermelde voorwaarde, en met het *mur. protox. hydrargyri* verbonden, reeds vroeger gebruik mag maken, als ook later, en alsdan zelfs onvermengd, in de hoeveelheid van één grein of, zoo men zich van eene stroop bedienen wil, in eene gifte van ééne once *syr. pap. albi*, om de twee uren of zelfs, waar het gevorderd wordt, elk uur, gepaard met twee of drie oncen *amandel-*, *olijven-* of beter *lijn-olie*, en met het uitwendig gebruik van *spaanschevliegen-pleisters*, door welke middelen, wanneer daarbij, door klisteren, voor de noodige buikontlasting gezorgd wordt, veeltijds eene spoedige verligting aangebragt en de krampachtige spanning weggenomen wordt, terwijl deze ziekten verder, door critische ontlastingen langs de huid en piswegen, en, voor zoo veel de longen min of meer in de ontsteking betrokken zijn, ook door ophoesting zullen gescheiden worden.

Wanneer eene ontsteking der longen niet dadelijk, dat is, bij haar ontstaan, door ruime ontlastingen van bloed, hetzij die door de natuur voortgebragt worden of het werk der kunst zijn, in haren loop gestuit en de ziekte alzoo in hare wording onderdrukt wordt, is, behalve de algemeene critische ontlastingen, door welke deze, even als elke andere heete ziekte, moet gescheiden worden, tot de geheele en volkomene scheiding derzelve, zoo als wij reeds te voren gezegd hebben, ook eene *plaatselijke* ontlasting, door *ophoesting*, niet slechts noodzakelijk, maar moet dezelve als de belangrijkste van alle geacht, en moeten de krachten des lijders, bij de behandeling dezer ziekte, gespaard worden, opdat de afscheiding der fluimen zoude kunnen plaats hebben, alsmede de soort derzelve verbeterd, en derzelve gewenschte ontlasting bevorderd worden, iets, waarop men, bij die der ontsteking van het borstvlies en der overige borstingewanden niet, althans

niet met dat oogmerk, behoeft te letten. — Gelijk, in eene *onzuivere* ontsteking der longen, het boven vermeld doel, de afscheiding namelijk en verbetering van de soort en de ontlasting van fluimen, tot de plaatselijke scheiding der ziekte noodig, in zoo verre daartoe geene bloedontlastingen enz. gevorderd worden, door die middelen bereikt wordt, welke de ziekelijke gesteldheid des ligchaams herstellen of de stoffelijke oorzaken dezer ziekte verbeteren of ontlasten kunnen, zoo als, in eene rotachtige longontsteking, door die, welke den samenhang en het vermogen der vaste deelen versterken en den ontbonden staat der vochten of derzelve neiging tot ontbinding te keer gaan, alsmede in de *gastrische*, door braak- of purgeermiddelen, en in de *zinkingachtige*, door die middelen, welke de uitwaseming bevorderen kunnen, zoo zijn evenzoo, in eene *zuivere* ontsteking der longen, de bloedontlastingen en de ontstekingwerende geneesmiddelen, voor zoo verre die vereischt worden om het geweld der ziekte tegen te gaan, tevens het geschiktst, om de algemeene ziekte tot scheiding te brengen en, met dezelve, de scheiding van het plaatselijk lijden, door middel van ophoesting, te doen plaats hebben. Men ontwaart alzoo hieruit, dat de ophoesting het werk der natuur-alléén is, en gerust aan haar kan worden overgelaten, wanneer de fluimen wel gesteld en tot de ontlasting voorbereid, bij genoegzame krachten van het geheele ligchaam en meer bijzonder der longen, gemakkelijk, en in eene behoorlijke hoeveelheid, en met verligting worden uitgeworpen, en slechts dan, en niet eer, de hulp der kunst daartoe gevorderd wordt, wanneer zich eene stoornis of verhin- dering dezer ontlasting opdoet, en dat, dewijl deze van onderscheidene, en somtijds tegenstrijdige oorza- ken kunnen afhangen, ook de middelen ter regeling of herstelling dier ontlasting aan te wenden, niet slechts

onderscheiden, maar dikwijls met elkander in tegenspraak wezen moeten. Zoo kan, gelijk zulks reeds bij de behandeling der zinkingkoorts (pag. 172 en verv.) vermeld is, eene steeds voortdurende, schoon minder werkdadige, dat is, slepende ontsteking der longen, of eene te groote, hetzij werktuigelijke, hetzij krampachtige spanning dier deelen, of de verzwakking der longen, ten gevolge der ziekte, of der, ter harer herstelling gevorderde, of van eene te ver gedrevene ontstekingwerende geneeswijze, of de taaiheid der fluimen, of de beide laatstgenoemde oorzaken te zamen de fluimlozing minder ruim maken, dan tot de scheiding der ziekte gevorderd wordt, of, in plaats van gekookte, slechts rauwe fluimen doen ophoesten, of de ophoesting geheel verhinderen. In het eerste geval is een voortgezet gebruik der ontstekingwerende geneeswijze aangewezen, en niet zelden zijn zelfs, nadat de ziekte reeds lang geduurd heeft, ééne of meer algemeene, veeltijds echter plaatselijke ontlastingen van bloed noodig, schoon met eene naauwgezette oplettendheid op de krachten des lijders, die reeds uitgeput kunnen zijn door de voorheen meer werkdadige ontsteking der longen en door de geneeswijze; in het ander, zijn verdunnende, weekmakende, verslappende middelen, zoo als dampbaden van warm water of van een afkooksel van verzachtende kruiden in water en, tot inwendig gebruik, *honig* of *azijnhonig*, in de reeds vermelde verdunnende en verzachtende middelen opgelost, en bij eenen krampachtigen toestand of bij eene grootere gevoeligheid van de werktuigen der ademhaling, kenmerklijk uit den menigvuldigen en kleinen pols, uit de dunne en waterachtige pis, uit het plaatselijk nutteloos en koud zweet, uit de moeilijke ademhaling enz., geringe giften van *ipecacuanha*, het *oxyd. zinci*, het *aq. laurocerasi*, het *extract. hyoscyami* en zelfs, wanneer men de zekerheid heeft, dat de kramp

door geene ontsteking voortgebracht of onderhouden wordt, het *opium* aangewezen; terwijl, onder de laatstgenoemde omstandigheden, *ipecacuanha*, *sulphur*, de bereidingen van het *spiesglans*, zoo als de *tartr. pot. stib.*, de *sulph. stib. hydrog.*, de *hydrosulph. stibii*, de *gummi ammon*, de *radix polyg. am.* en *seneg.*, de *pulvis* en *oxymel scillae* en soortgelijke fluijmlozende middelen, benevens het uitwendig gebruik van *spaanschevliegen-pleisters*, tusschen de schouders of op de borst, gevorderd worden, welke middelen ook veeltijds van dienst zijn in de *peripneumonia notha*, eene ziekte, die zich van andere onderscheidt door de teekenen eener te ruime afscheiding van een taai slijm in de takken der longpijp, en zeldzaam met ontsteking vergezeld wordt, zoodat, wanneer dezelve al eenige ontlasting van bloed vereischt, zulks niet zoo zeer uit den aard der ziekte, maar slechts toevallig aangewezen is. Eindelijk, wanneer bij de verhindering der fluijmlozing, door het onvermogen der longen, de krachten des lijders zinken en de reutelende ademhaling eene naderende verlamming van de werktuigen, tot deze verrigting dienstig, aankondigt, is de verbinding der bovengenoemde prikkelende fluijmlozende middelen, bij voorkeur, der *spiesglansbereidingen* met opwekkende middelen, bijzonder met *kamfer*, en het herhaald gebruik van *spaanschevliegen-pleisters*, in de nabijheid der lijdende deelen, dringend aan te bevelen.

Alvorens de behandeling der *heete* ontstekingen van de werktuigen, in de borstholte bevat, te besluiten, moeten wij nog, schoon met weinige woorden, melding maken van eene geneeswijze derzelve, welke, in den laatsten tijd, elders, maar ook hier en daar in ons Vaderland, eenigen opgang gemaakt heeft, namelijk van die, waarbij men, zonder bloedontlastingen te doen en andere verzwakkende middelen aan te wenden, door het

toedienen eener groote hoeveelheid *tartr. potass. stib.*, zelfs van twaalf tot achttien greinen dagelijks, een' tegenprikkel op een naburig deel heeft willen te weeg brengen, en dit middel doen dienen tot vermindering der verhoogde werking van het hart en van het vatenstelsel, welke geneeswijze men alzoo in de plaats heeft willen stellen van die, welke door verkoelende middelen, sedert zoo vele eeuwen, in gebruik is. Dan, schoon wij de mogelijkheid van het welgelukken van eenige dier proeven niet ontkennen willen, als welke door de getuigenis gestaafd zijn van geneesheeren, wier liefde voor de waarheid en geschiktheid tot het waarnemen van ziekten en der uitwerking van geneesmiddelen wij niet betwijfelen mogen, en wij ook meermaalen het nut van den *braakwijnsteen*, in grootere giften dan hij gewoonlijk gebezigd wordt, bij den aanvang der ontsteking, in verbinding met de reeds genoemde verdunnende, verzachtende en verkoelende middelen, voornamelijk met *nittr. potass.*, maar bijzonder, in het verder verloop der longontsteking, ondervonden hebben, komt het ons desniettemin, behoudens beter oordeel, voor, dat men niet ligtvaardig moet afzien van eene behandeling, die door eene langdurige ondervinding bevestigd is, en tevens door de rede gebillijkt wordt, en zulks, om dezelve met eene andere te verwisselen, die, zoo zij dan al niet schadelijk werkt door ontijdig braken en stoelgang te veroorzaken, echter geene genoegzaam afdoende proeven voor zich heeft, en, naar de uitspraak van onderscheidene dergenen, die dezelve genomen hebben, belangrijke naziekten te weeg brengt, zoo als eene zeer trage herstelling, verzwakking van het geheele ligchaam en meer bijzonder van de werktuigen der spijsvertering, uitzetting der ingewanden door winden, hardnekkigen doorloop, uitering en buikwaterzucht ja zelfs den dood ten gevolge kan hebben.

De *uitwendige ontsteking* van het borstvlies, eene benaming, welke wij reeds vroeger in plaats van die eener *valsche ontsteking* gesteld hebben, vereischt zelden bloedontlastingen, of, zoo die noodig mogten wezen, zijn plaatselijke, door bloedzuigers of bloedige koppen, veelal toereikend. Wijders zijn verzachtende pappen en stovingen, en, wanneer de ziekte met koorts gepaard gaat, naar derzelve graad en aard, die meestal zinkingachtig is, *verdunnende, verkoelende en weinig prikkelende zweetdrijvende* middelen, alsmede eene *spaanschevliegen-pleister* op het lijdend deel aangewezen, waarna de pijn gewoonlijk spoedig wijkt, terwijl, zoo de ontsteking in verettering is overgegaan, het dadelijk openen van het gezwel gevorderd wordt, ten einde de etter niet verzakke of zich door het borstvlies eenen weg naar de borstholte bane.

Bij de behandeling van de *slepende en verborgene ontsteking* der borstingewanden, en meer bijzonder bij die van het borstvlies en der longen, moet men niet uit het oog verliezen, dat deze ziekten, bij den gemeenschappelijken aanleg tot dezelve, haren oorsprong kunnen verschuldigd zijn aan dezelfde, maar minder gewigtige oorzaken dan die, welke tot het ontstaan van eene *heete ontsteking* dier deelen aanleiding geven kunnen; alsmede, dat bij eene mindere voorbeschiktheid tot deze ziekten, de opwekkende oorzaken, die, onder andere omstandigheden, zelfs eene heete ontsteking zouden voortbrengen, tot het ontstaan eener slepende ontsteking kunnen gevorderd worden; wijders, dat eene slepende ontsteking het gevolg kan zijn eener heete, wanneer deze verzuimd, kwalijk behandeld, of niet volkomen gescheiden wordt, en zulks te meer, wanneer dit plaats heeft bij menschen, die eenen bijzonderen aanleg tot deze ziekten hebben, hetzij deze aanleg *verkregen of erfelijk* zij, in welk laatste geval

dezelve dikwijls in het geheele maaksel des ligchaams als ingeweven is. Eindelijk behoort men in het oog te houden, dat de aanleg tot deze slepende en verborgene ontsteking ook alleen kan bestaan in eene te nauwe borstholte, of in derzelve wanstaltigheid, of in eene neiging tot ophooping van bloed in de longen, of in werktuigelijke gebreken van dezelve, en dat er ook in die gevallen slechts geringe opwekkende oorzaken vereischt worden, om eene zoodanige slepende of verborgene ontsteking te weeg te brengen, zoo als eenig misbruik van hetgeen het hart en vatenstelsel kan aandoen, de verzuinde behandeling eener, onder andere omstandigheden, ligte ongesteldheid enz.

Ten einde nu deze ziekte doelmatig te behandelen, en derzelve nadeelige en niet zelden noodlottige gevolgen voor te komen, zoo als onderscheidene werktuigelijke gebreken en de overige naziekten, die reeds te voren vermeld werden, en welke, zoo deze ontsteking miskend of niet met de vereischte zorg behandeld werd, uit dezelve zouden kunnen voortvloeijen, zijn kleine en meermalen herhaalde aderlatingen, of plaatselijke ontlastingen van bloed, door middel van bloedzuigers of bloedige koppen, in de nabijheid van het lijdend deel, of de eerstgenoemde, bij een' te geringen of verhinderden stondenvloed, aan de groote schaamlippen of aan de dijen, en, bij den aanleg tot of het achterblijven van eenen reeds hebbelijken aambeijenvloed, aan den aars; wijders verdunnende, verzachtende, verkoelende en zacht oplossende geneesmiddelen en, uitwendig, verzachtende, verkoelende en afleidende middelen aangewezen. Tot de inwendige behooren al die middelen, welke bij de heete ontsteking dier deelen vermeld zijn, benevens de uitgeperste sappen der onderscheidene verkoelende en oplossende planten, bijzonder van de komkommers en soortgelijke; en, tot de

uitwendige , verzachtende pappen en stovingen bij den aanvang , en , in het verder verloop der ziekte , de *spaanschevliegen-pleisters* , de *zeep van ammonia* of eene zalf die uit *braakwijnsteen* en *reuzel* vervaardigd wordt , alsmede fistels en dragten . Met deze behandeling moet men eenen leefregel paren , welke aan de geneeswijze gegevenredigd is , en die bestaan moet in het gebruik van ligt verteerbaar voedsel , grootendeels aan het plantenrijk ontleend ; in dat van rijpe vruchten , vooral van druiven in groote hoeveelheid , ook van wei , van kerne- melk enz. , en in het vermijden van alles , wat de uit- wāseming storen , het hart en vatenstelsel of de longen prikkelen of derzelve werking vermeederen kan , zoo als , van verhittende spijzen , dranken of geneesmidde- len , van sterke beweging en inspanning der krachten van het ligchaam door zwaren arbeid , door te paard of in eenen schokkenden wagen te rijden enz. ; van hevige aandoeningen des gemoeds , van het inademen eener te warme , te koele , te scherpe , of door vreemde bestand- deelen onzuiver gemaakte lucht , en van eene te geringe of te sterke bedekking des ligchaams ; terwijl het er , wanneer de ontsteking aldus geweerd is , verder op aan- komt , om , bij den grooten aanleg tot deze ziekten , de oorzaken , die haar weder zouden kunnen opwekken , te vermijden of , zoo deze oorzaken , tijdens den aanvang en in den loop der ontsteking aanwezig waren en , bij voortdoring , op de nauwelijks van ontsteking bevrijde deelen haren invloed uitoefenen , die , wanneer zij daar- voor vatbaar zijn , uit den weg te ruimen , opdat niet werktuigelijke gebreken , zoo als verhardingen enz. , of eene te groote hoeveelheid van bloed in het alge- meen , of deszelfs ophooping in de longen , of ande- re ziekten derzelve en der overige deelen , die in de bōrstholte bevat zijn , op nieuw tot ontsteking aanleiding geven , zullende de middelen , welke tot de herstelling

dier gebreken, voor zoo ver die mogelijk is, noodig zijn, in het vervolg worden opgegeven.

Eene derde aanwijzing bestaat in de *gepaste behandeling van de onderscheidene uitgangen dezer ziekten*, waaromtrent, ten opzichte der wijze, waarop derzelver verdeeling en scheiding bevorderd wordt, bij de behandeling der reeds voorgedragene ontstekingen, en meer bijzonder bij die der keel, het noodige gezegd is, terwijl, reeds in dit hoofdstuk, de middelen zijn opgegeven, door welke de critische ontlastingen onderhouden en, ingeval zulks vereischt wordt, kunnen bevorderd of gematigd worden.

Wanneer het, uit de verschijnselen, reeds te voren opgegeven, blijkt, dat de ontsteking van het borstvlies in verettering is overgegaan, en de etter in één' der zakken van hetzelfde, gelijk zulks gemeenlijk plaats heeft, is uitgestort, trachte men deszelfs opslorping en ontlasting langs onderscheidene wegen en, naar den verschillenden toestand en de krachten des lijders, door middelen, daaraan geëvenredigd, te bevorderen; zoodat nu eens ontstekingwerende, en o. a. bloedontlastingen, dan weder min of meer prikkelende oploskende middelen, zoo als het *mur. protox. hydrarg.* met *digitalis purpurea*, de *arnica*, de *polygala*, enz. zijn aangewezen, gepaard, met het uitwendig gebruik van zoodanige middelen, die, in de nabijheid van het lijdend deel aangewend, door afleiding en ontlasting van dienst wezen kunnen, zoo als *spaanschevliegen-pleisters*, *fontenellen* en *moxa's*.

Wanneer de uitstorting van etter, zoo wel als die van water of bloed, in de borstholte, groote moeilijkheid der ademhaling en ernstige benaauwdheid veroorzaakt, wordt ook, nadat de bovenvermelde middelen te vergeefs zijn aangewend, de *borststeek* (*Paracentesis thoracis*) aangeraden, van welke kunstbewerking waar-

schijnlijk meer nut te verwachten is dan zij tot dusverre heeft aangebragt, zoo zij in tijds verrigt wordt, dat is, vóór dat de longen, door het vocht, in de borstholte uitgestort, zoodanig, en reeds zoo lang zijn gedrukt geworden, dat dezelve de vatbaarheid om weder door lucht uitgezet te worden min of meer verloren hebben, en vóór dat de werktuigen, in de borstholte bevat, door onherstelbare gebreken zijn aangedaan. Gevaarlijk is deze kunstbewerking op zichzelf ook niet, althans zoo, na de kunstbewerking, het indringen der lucht in de borstholte en de gevolgen daarvan, zoo als ontsteking en verettering, kunnen verhinderd worden, maar zij levert evenwel ééne moeilijkheid op, om welke zij nauwelijks kan aanbevolen worden, namelijk, dat zij niet zelden vruchteloos zal verrigt worden, dewijl de kenteekenen eener uitstorting van etter, van water of bloed in de borstholte, althans wanneer die slechts in eene geringe hoeveelheid heeft plaats gehad, altoos onzeker zijn, en dit te meer wezen moeten, wanneer de kunstbewerking vroegtijdig gedaan wordt. — Hiervan moeten echter die gevallen uitgezonderd worden, in welke de natuur, door eene uitwendige ontsteking, den weg, dien zij, tot de ontlasting van den etter, volgen wil, zelve aanwijst, als wanneer, door weekmakende, en somtijds door prikkelende pappen, de etter naar de oppervlakte gelokt en het gezwel, zoo spoedig mogelijk, door middel van het mes of van den bijsteen moet geopend worden, zoo als men, bij de uitstorting van etter in het voorste middelvlies, ter ontlasting van denzelfden, van die kunstbewerking, tot het boven vermeld oogmerk, onder daartoe gunstige omstandigheden, met vrucht gebruik maken zal.

Indien de ontsteking der longen in verettering is overgegaan, moet de geneesheer dezen, wel niet gewenschten, maar nu echter onvermijdelijken uitgang

dezer ziekte bevorderen, opdat dit vocht, waardoor, hoe zuiver het ook wezen moge, de bewerktuiging van het lijdende deel gevaarlijk bedreigd wordt, zoo spoedig mogelijk ontlast worde. — Ten einde hierin te slagen, vindt men, nadat men deze ontlasting meermaalen had zien plaats hebben na eene inspanning van de krachten des ligchaams, zoo als door buitengewone beweging, te paard rijden enz., of na die der longen door hoesten, lagchen, schreeuwen enz., daartoe, onder verschillende andere middelen, eene schudding des ligchaams, het gebruik van nies- zelfs van braak- en van zoodanige middelen aangeprezen, die, door hunnen prikkel op het slijmvlies van den neus en der ademhalingswerktuigen, hoest verwekken kunnen, welke middelen echter, die reeds door vroegere schrijvers met schroomvalligheid werden aanbevolen, nu het door de bevinding van latere ontleedkundigen gebleken is, dat een etterzak in de longen zich niet laat verscheuren, zonder eene gelijke belediging dier deelen, en eene doodelijke uitstorting van bloed in dezelve te veroorzaken, thans geheel moeten afgekeurd worden, zoodat men ten slotte, ten einde het bovenvermeld doel, zonder gevaar voor den lijder, te bereiken, zich alleen behoort te bepalen bij het doen inademen van verzachtende en laauwe dampen. — Het gezwel aldus op ééns, of bij tusschenpoozing, door het lozen van flui- men, van den etter ontlast zijnde, zijn, ter behulp van de genezing van ééne of van meerdere zweren in de longen, naar den verschillenden toestand van het gansche ligchaam en van dien der longen in het bijzonder, onderscheidene, niet zelden met elkander strijdige middelen noodig, zoo als ontstekingwerende, inwikkelen- de, voedende, afleidende, zamentrekkende, versterkende of prikkelende middelen; zullende dit bij de behandeling der longtering, nader worden aangewezen.

Zoo het middelrif in verettering is overgegaan, hetgeen, althans na eene oorspronkelijke en eigenlijdende ontsteking van hetzelve, zeldzaam gebeurt, omdat deszelfs maaksel daarvoor weinig vatbaar is, en de ontsteking, wanneer zij hevig is, gewoonlijk vroeger met den dood eindigt; — of zoo zulks na eene ontsteking van het hartzakje, of van het hart plaats grijpt, is het boven het vermogen der kunst, om, ook wanneer deze uitgang tijdens het leven des lijders herkend werd, eenige gepaste hulp te verleen.

Indien de ontsteking der longen eenen zoo hoogen graad bereikt heeft, dat deze in eenen staat van *hepatistatie* verkeeren, welker ontstaan, verdere uitbreiding, afneming en overgang in verettering, meeren-deels slechts door het borsthoortuig zouden worden aangewezen, kan deze toestand niet anders verbeterd, en deszelfs meerdere ontwikkeling en noodlottige uitgang in verettering worden voorgekomen, dan door die middelen, welke ter herstelling eener hevige ontsteking der longen reeds boven aanbevolen zijn, namelijk door aderlatingen en door het aanwenden van ontstekingswerende geneesmiddelen.

Ter oplossing van longknobbels vindt men bijna al die middelen aangeprezen, welke onder den naam van *oplossende* bekend zijn, en voornamelijk de meer doordringende middelen uit die klasse. — Dan, behalve dat het bestaan van kleine en van een gering getal verhardingen van dien aard zich niet herkennen, en haar aanzijn, bij eene grootere hoeveelheid, en hare verdere ontwikkeling zich slechts door de teekenen der gestoorde ademhaling, door hoest, en door het uiterlijk aanzien en de gesteldheid des lijders, vermoeden laten, en men eerst daarvan de zekerheid verkrijgt, wanneer de toestand des lijders reddeloos geworden is, loopt men daarenboven nog altijd gevaar van, door den

prikkel dier middelen, zoo zij al het vermogen bezitten, om de longknobbels, door de werking der opslorpende vaten, of op eenige andere wijze, te vernietigen, hetgeen niet zonder grond betwijfeld wordt, de verharding in ontsteking, en vervolgens in verweeking of verettering te doen overgaan, en alzoo eene ziekte met den dood te doen eindigen, die, onder een voorzigtig levensbestuur, zonder dat men hare genezing beproefd had, mogelijk nog vele jaren zoude hebben kunnen verdragen worden.

De behandeling der heete borstwaterzucht, hetzij daarbij een wei- of etterachtig vocht of een met bloed vermengd water, in een' of in de beide zakken van het borstvlies, of eene soortgelijke vloeistof in de zelfstandigheid der longen zij uitgestort, moet meerendeels naar de voorschriften, die te voren, ter ontlasting van den etter uit de borstholte opgegeven zijn, ingerigt worden, zullende dezelve, in het hoofdstuk, aan de beschouwing der waterzucht en hare onderscheidene soorten toegewijd, nader ontwikkeld worden.

Wanneer men meent, dat de ontsteking der borstingewanden, door eene uitstorting van de vezelstof des bloeds, gescheiden is, en er aldus schijnvliezen gevormd zijn, door welke hunne onderscheidene deelen onderling zijn aaneengegroeid, en dat derzelve verrigtingen daardoor gestoord worden, mag dit gebrek, welks aanzijn slechts in enkele gevallen vermoed en gewoonlijk eerst na den dood kenbaar wordt, als onherstelbaar beschouwd, zeker mogen daartegen geene gewigtige middelen beproefd worden, opdat, door derzelve prikkel, de ontsteking niet op nieuw opgewekt worde.

Zoo de ontsteking-koorts, ten gevolge der plaatselijke ontsteking ontstaan, in eene rot- of zenuwkoorts is overgegaan, vereischt deze, benevens eene nauwkeurige oplettendheid op den toestand der ontstokene werk-

tuigen, in het algemeen, de reeds te voren bepaalde geneeswijze dier ziekten; terwijl men eindelijk, wanneer deze ziekten met den uitgang in *versterf* dreigen, naar mate van den verschillenden toestand des lijders en den aard en graad der ontsteking, ten einde een zoo groot gevaar te verhoeden, bij eene *zuivere* en *hevige* ontsteking, van de ontstekingwerende geneeswijze, in den volsten zin des woords, moet gebruik maken of, bij eene *onzuivere*, die middelen dient aan te wenden, welke de onderscheidene ziekelijke toestand, waaraan de ontsteking haren oorsprong verschuldigd is, en de bijzondere gesteldheid der plaatselijk lijdende deelen vordert, gelijk zulks in het vervolg nader zal ontwikkeld worden. — Zoo er reeds werkelijk *versterf* bestaat, zijn alle pogingen tot redding vruchteloos en eindigt de ziekte onmisbaar, en veeltijds spoedig, somtijds echter, bij een meer plaatselijk *versterf*, langzaam, met den dood.

Eene vierde aanwijzing is gelegen, *in het matigen van de toevallen* dezer ziekten, waarbij, gedurende en na het weren der ontsteking, de *pijn*, de *hoest* en eene *verhoogde gevoeligheid* der aangetaste deelen bijzonder in aanmerking komen.

De *pijn*, hoe onderscheiden dezelve naar het verschil der lijdende deelen ook wezen moge, zal, zoowel als de *hoest*, voor zoo verre beiden het gevolg der ontsteking zijn, voor de geneeswijze wijken, welke de ziekte, waardoor dezelve zijn ontstaan, vereischt. Ook hebben wij te voren aangewezen, hoe het eerstgenoemde toeval, meer bijzonder bij eene ontsteking der weivliezen, wanneer het aan de doelmatige en meest vermogende ontstekingwerende middelen wederstaat, door *heulsap* en *kwik*, of door het eerstgenoemd middel, in verbinding met *olie*, en door gepaste uitwendige middelen, kan worden te keer gegaan. Echter blijft er niet zelden, nadat de ontsteking ge-

heeft overwonnen is en de koorts opgehouden heeft, eene stekende pijn in de borst over, welke, in verre de meeste gevallen van dien aard, door eene *spaansche-vliegen-pleister* zal worden weggenomen. Ook de hoest vordert, tijdens de ontsteking, benevens de ontlastingen van bloed, de reeds te voren genoemde verzachtende, inwikkellende, slijm- en olieachtige geneesmiddelen, maar, zoo dit laatste toeval, ook nadat de ziekte, aan welke het deszelfs oorsprong verschuldigd is, heeft opgehouden, en de hoest nu droog en duidelijk krampachtig is geworden, zoodat hij den slaap des lijders stoort en de herstelling vertraagt, alsmede, wanneer er, na eene ontsteking van eenig deel, eene verhoogde gevoeligheid overblijft, en dezelve zich, onder anderen, na eene ontsteking van het middelrif, door hik en soortgelijke krampachtige verschijnselen, bij de geringste aanleiding, kennelijk maakt, vordert dit een en ander toeval, maar de *hoest* vooral, ten einde ongunstige gevolgen voor te komen, het gebruik van inwikkellende en weinig prikkelende krampstillende middelen, b. v. geringe giften van den *cort. rad. ipecac.*, het *oxyd. zinci*, de *aqua laurocerasi*, het *extr. lactucae sat.*, het *extr. hyoscyami* en zelfs *opium* of het *pulvis opii comp. (Pulvis Doveri)*, onder het aanwenden van welke middelen het spoedig blijken zal, of deze verschijnselen van dien aard zijn, dat zij door dezelve kunnen worden te keer gegaan, of wel eene andere behandeling noodzakelijk maken.

Er blijft nog over, om eenige melding te maken van de medelijdige aandoening of *schijnbare*, en van de *onzuivere* of *zamengestelde* ontsteking der borstingewanden, van welke wel reeds het een en ander bij de ontsteking der hersenen gezegd is, maar die, om derzelfer hoog belang in de toepassing op alle andere ontstekingen, hier eenigzins nader verdienen toege-

licht en meer uitvoerig behandeld te worden.

Door de eerstgenoemde, de *medelijidige* aandoening of *schijnbare* ontsteking der borstingewanden, verstaat men een zoodanig lijden derzelve, dat, onder den schijn van ontsteking, maar zonder eenige plaatselijke aandoening dier deelen, door medegevoel met eenig ander oorspronkelijk lijdend deel of stelsel des menschelijken ligchaams, wordt voortgebracht, en dat al de toevallen eener ontsteking der werktuigen in de borstholte bevat, oplevert, b. v. in eene *schijnbare* ontsteking van het borstvlies en der longen, pijn, welke bij de inademing toeneemt, hoest, moeilijke ademhaling, bloedige fluimlozing enz. — Zoodanige aandoening, welker zitplaats, gelijk wij gezegd hebben, niet in de borstholte gelegen, maar die het gevolg is eener krampachtige spanning van de vaten der door *medegevoel* lijdende deelen, zal, zoo de prikkels, die van elders op het borstvlies, op de longen of op de overige werktuigen der borstholte hunnen invloed uitoefenen, niet in tijds werkeloos gemaakt of ontlast worden, tot eene *eigenlijdende*, maar *afgeleide* en *onzuivere* ontsteking derzelve, aanleiding geven, en alzoo, schoon onder zekere bepaling, eene ontstekingwerende geneeswijze, hoewel niet uit den aard der oorspronkelijke ziekte, noodzakelijk maken; terwijl deze ziekte, zoo zij tijdig voor hetgeen zij is, herkend wordt (en deze kennis ontleent men, in geval deze de ontsteking niet begunstigt, uit de toevallen der ziekte van het oorspronkelijk lijdend deel of stelsel, uit den graad der medelijidige aandoening, uit de gesteldheid des lijders, uit het jaargetijde en de algemeenheerschende ziekte-constitutie), voor eene behandeling zal wijken, door welke de verdere invloed der verwijderde oorzaken op de medelijidig aangedane deelen geweerd, of hare ontlasting te weeg gebracht wordt, zoo als, wanneer onzuiverheden in de maag of inge-

wanden, of wormen, tot eene zoodanige schijnbare ontsteking aanleiding gegeven hebben, door *braak-*, *purgeer-* of *wormdrijvende middelen* enz.; zijnde, onder deze omstandigheden, de ontlastingen van bloed slechts bij toeval aangewezen, dat is, voor zoo verre die mogten vereischt worden, om het *krampachtig* lijden van de vaten der schijnbaar ontstokene deelen te doen ophouden.

Door eene *onzuivere* of *zamengestelde* ontsteking der werktuigen, in de borstholte besloten, verstaat men die, in welke de ontsteking veroorzaakt wordt door andere ziekten, die in haren aard van de ontsteking onderscheiden zijn, of in welke de ontsteking gepaard gaat met een bepaalde ontmenging der vochten. Hiertoe behooren, behalve die ontstekingen, welke ten gevolge van onderscheidene slepende ziekten kunnen ontstaan, de *zinkingachtige*, de *rheumatische*, de *gal-*, de *gastri-* *sche*, in den meer bepaalden zin des woords, de *zenuw-* en de *rotachtige* of zoogenaamde *kwaadaardige* ontsteking der borstingewanden.

In het algemeen zijn deze ontstekingen, gelijk wij reeds op onderscheidene plaatsen aangemerkt hebben, van de *oorspronkelijke* en *zuivere* ontsteking dier deelen daarin onderscheiden, dat de koorts en de aan elk dezer ziekten eigene toevallen vóór de ontsteking of tevens en met dezelve ontstaan. — Zulks heeft dan ook bij de *zinkingachtige* of *rheumatische* ontsteking der borstingewanden plaats. — Gewoonlijk, schoon niet altijd, neemt men, vóór dat deze ontsteking zich openbaart, gedurende eenen korteren of langeren tijd, de verschijnselen waar van een zinkingachtig lijden der slijmvliezen of rheumatische pijnen in andere deelen des ligchaams, terwijl de rilling en koude, bij den aanvang der ziekte, niet zoo sterk en aanhoudend, de hitte en droogheid der huid en van den mond minder, en de toevallen der ontsteking ook niet zoo

uitgedrukt en duidelijk zijn als bij eene zuivere ontsteking, zoodat, in den loop eener zoodanige ontsteking van het borstvlies, in den ruimeren zin des woords, de ademhaling minder moeilijk is en de moeilijkheid bij de inademing niet zoo veel toeneemt, de lijder minder door hoest gekweld wordt en deze ook minder droog is, het vatenstelsel in deszelfs werking minder verhoogd, de pols niet zoo hard en gespannen, de pijn minder bij ééne plaats bepaald en meer verspreid, en, met uitzondering van enkele gevallen, niet zoo hevig en het bloed, dat ontlast wordt, niet zoo sterk ontstoken is, en, bij de doorsnede, eene minder taaije ontstekingskorst heeft, zijnde deze, in dit geval, plat en dik, maar nimmer van eene schotelvormige gedaante; terwijl de tong, bij eene mindere droogte, wit en slijmachtig beslagen, en eindelijk de koorts niet aanhoudend, maar duidelijk nalatend is, zoodat zij, tegen den avond, met geringe koude verheft en, tegen den morgen, met eenige uitwaseming afneemt.

De *gastrische ontsteking* der borstingewanden kenmerkt zich door de teekenen eener ontsteking dier deelen, voorafgegaan en vergezeld door die eener ophooping van gal of van schadelijke stoffen in de eerste of tweede wegen of in beide tevens, ook wel met de teekenen van wormen in de ingewanden, en waarmede, blijkens de stof, die door het braken of door den stoelgang ontlast wordt, dikwijls eene mindere of meerdere hoeveelheid bedorven gal gemengd is, waardoor deze ziekte, in zoodanig geval, den *schijn* heeft van eene echte galachtige ontsteking, welke naam haar dan ook veelal, schoon ten onregte, gegeven wordt, van welke gastrische ontsteking, wij nu nog kortelijk melding maken zullen. — Ook in deze worden de toevallen der ontsteking voorafgegaan of ontstaan te gelijk en gaan gepaard met dezulke, die het bewijs op-

leveren, dat de ziekte oorspronkelijk niet tot de ontsteking-, maar tot de zuivere galziekten behoort. — Zoodanige zijn een bittere smaak in den mond, gedurige walging, het braken van gal, en de overige verschijnselen, die van eene verhoogde werking der lever en van eene groote afscheiding van scherpe gal, die dikwijls in de eerste wegen uitgestort, maar altijd in de tweede wegen voorhanden is, zoo als de toevallen, die, bij de behandeling der galkoorts zijn opgegeven, getuigen, terwijl het ophoesten, niet slechts van bloedige, maar ook van donker gele en bittere fluimen, van het begin der ziekte af aan, en dus ook tijdens hare raauwheid, de ontlasting van galachtige, saffraankleurige en dikke pis met een rood bezinksel, en de gele of groenachtige kleur der wei van het bloed, dat, zoo het door de natuur of de kunst ontlast wordt, rood gekleurd en zonder spekhuid is, of die, zoo er eene korst op het bloed ontstaat, gering en hooggeel van kleur is, deze ziekten leeren onderscheiden van de *schijnbare* ontsteking of *medelijddige* aandoening der borstingewanden, als welker stoffelijke oorzaak, zoo zij van eenen gastrischen aard is, veeltijds in de eerste wegen alleen huisvest; — alsmede van de zuivere ontsteking dier werktuigen, uit de teekenen dier ziekte met die eener ophooping van gal, of, in eene eigenlijk gezegde gastrische ontsteking, van onzuiverheden in de eerste of tweede wegen of in beide tevens, uit den loop der koorts, welke duidelijk nalatend is, met een dagelijksch of, en meerendeels, met een verhef om den anderen, en altijd op den oneffenen dag; uit den tijd, wanneer deze ziekten voorkomen, namelijk gedurende heete en drooge zomers en het begin van den herfst; uit het gestel der lijders, welke door dezelve worden aangestast, als zijnde gewoonlijk jonge menschen en volwassenen, welke zwakke ingewanden hebben, of die van

een galachtig temperament zijn; eindelijk uit hetgeen men in de lijken dergenen vindt, die door deze ziekten zijn omgekomen, in welke, na eene galachtige ontsteking der borstingewanden, eene dikke, groenkleurige vuile stof, in de nabijheid der te voren ontstokene deelen is uitgestort, of die, wanneer de ontsteking in verettering was overgegaan, eenen etter bevatten, welke door deszelfs slechte hoedanigheid, van den aard der ziekte getuigt, of uit welke het blijkt, dat de ontsteking, althans in onderscheidene gevallen, in versterf overgegaan was.

Eene *zenuw-* of *rotachtige* ontsteking der borstingewanden is zoodanig eene, waarbij, op dezelfde wijze als zulks met, of gedurende, en door eene zinking-, gastrische- en galkoorts geschieden kan, door en tijdens het ontstaan of gedurende het verloop eener zenuw- of rotkoorts, eene ontsteking der borstingewanden ontstaat. Bijgevolg behooren, ofschoon zij door de meeste schrijvers daaronder geteld worden, tot deze *onzuivere* ontsteking niet die ziekten, welke, om ons slechts bij de zenuwachtige ontsteking te bepalen, gedurende eene *oorspronkelijke* en *zuivere* ontsteking dier deelen, ontstaan, wanneer, ter herstelling derzelve, de ontstekingwerende geneeswijze te ver gedreven wordt, en, door dezen misslag, of ook, wanneer, zonder denzelve, door andere bijkomende nadeelige omstandigheden, de ontsteking-koorts, ten gevolge der plaatselijke ontsteking opgewekt, behoudens een voortdurend lijden der oorspronkelijk ontstokene deelen, in eene zenuwkoorts is veranderd; of wanneer eene zenuwkoorts ten gevolge eener zinkingachtige of rheumatische ontsteking der borstingewanden is ontstaan, als welke, zoowel als elk zinkingachtig lijden in het algemeen, vooral wanneer hetzelve niet met veel zorg behandeld wordt, zoo ligt het zenuwstelsel aandoet.

Evenmin bedoelen wij met de benaming eener zenuw- of rotachtige ontsteking, die zenuw- of rotkoorts of de verbinding van deze beide ziekten, welke zich kenmerkt door de toevallen van het lijden des zenuwstelsels alleen, of van eene verzwakking der vaste deelen en van eene zoodanige ontbinding der vochten, en vooral van het bloed, die in eene neiging tot rotting bestaat; of zich onderscheidt door de toevallen van dezen een' en anderen toestand tevens, gepaard met de verschijnselen eener nog bestaande ontsteking of van eenen steeds lijdenden staat der borstingewanden, zoo deze koortsen, tijdens eene zuivere en hevige ontsteking, veroorzaakt zijn door het verzuim der vereischte bloedontlastingen, of door de behandeling eener slepende of verborgene, maar dikwijls niet minder *ware* ontsteking der borstingewanden met min of meer prikkelende geneesmiddelen, of wanneer eene gastrische of galachtige ontsteking derzelve verzuimd, of met bloedontlastingen behandeld is, wanneer dezelve niet waren aangewezen, of met te groote ontlastingen van bloed, zoo zij al, maar niet in zoo ruime mate, vereischt werden, alsmede, wanneer de ontlastingen door braak- of purgeermiddelen, of langs beide wegen, bij de behandeling dezer ziekte niet gedaan werden. Immers, schoon wij in de bovenvermelde ziekten het bestaan van eene, dikwijls aanmerkelijke aandoening des zenuwstelsels of eene neiging der vochten tot ontbinding met den daaraan geëvenredigden toestand der vaste deelen of van beide, gepaard met eenen min of meer geprikkelden en somtijds zelfs ontstoken toestand der borstingewanden, niet willen ontkennen, is en blijft echter in deze gevallen de ontsteking de *oorspronkelijke* en de zenuw-, rot- of zenuwrot-koorts de *afgeleide* ziekte; terwijl wij daarentegen door de zenuw- en rotachtige ontsteking in het algemeen, en bij gevolg ook door die der borstingewanden,

zoodanige ziekte meenen te moeten verstaan , bij welke de zenuw- of rotkoorts de eerstlijdende , en de ontsteking der borstingewanden of van eenig ander deel de bijkomende ziekte is , zoodat de verschijnselen dier koortsen , althans wanneer dezelve sporadisch voorkomen , gedurende één of meer dagen , die der ontsteking voorafgaan , of ten minste die der laatstvermelde ziekte nimmer voor die der eerstgenoemde worden waargenomen , zijnde de aanleiding tot ontsteking , tijdens eene enkelheerschende zenuw- of rotkoorts , waarschijnlijk gelegen in eenen geprikkelden of zeker bijzonder gewijzigden toestand der deelen , die door de ontsteking worden aangetast. In zoodanige gevallen is de ontsteking zelve meestal van eenen slependen aard , en is hare tijdige herkenning en onderscheiding van andere ziekten van het hoogste belang , dewijl , welke ook de toestand van de overige deelen of stelsels des ligchaams zijn moge , eene plaatselijke ontsteking , zoo als wij reeds elders hebben opgemerkt , hetzij die slepend of heet , zuiver of onzuiver is , niet denkbaar is , zonder eene min of meer verhoogde werking van het vatenstelsel des lijdenden deels , welke ontsteking echter , zoo men , onder deze omstandigheid , daarin niet dadelijk voorziet , hoe moeilijk dit ook veeltijds wezen moge , spoedig in versterf overgaat.

Maar is deze zamengestelde ziekte hoogst gevaarlijk , wanneer zij bij een' enkel' mensch voorkomt , zij is dit nog meer , ja alsdan zelfs dikwijls voor velen doodelijk , wanneer eene zenuw- of rot- of eene koorts uit beide te zamengesteld , en met eene onzuivere ontsteking der borstingewanden gepaard , algemeen heerscht , of wanneer dezelve , van het begin der ziekte af aan , aanstekelijk is , of zich eene smetstefte , onder daartoe gunstige omstandigheden , uit eene zoodanige epidemische ziekte , nadat dezelve tot haar hoogste stand-

punt gekomen is, heeft ontwikkeld. In zoodanige epidemiën, uit hoofde harer aanleidende oorzaken, te regt, *kwaadaardig* genoemd, ontstaan de toevallen der ontsteking somtijds te gelijk, in andere, en in de meeste gevallen, later dan die der zenuw- of rotkoorts, en getuigen deze van een lijden des zenuwstelsels, waardoor dit spoedig geheel vermeersterd en uitgeput wordt, of van eene ontmenging der vochten en van eene gesteldheid der vaste deelen, die daaraan geëvenredigd is, gaande het lijden des zenuwstelsels, bij de vereeniging eener zenuw- met eene rotkoorts, gepaard met de verschijnselen eener aanmerkelijke neiging der vaste en vloeibare deelen tot bederf, terwijl de moeilijke en versnelde ademhaling, het gevoel van beklemming in de borst, de hevige en pijnlijke hoest, die dan eens droog is, dan weder met het opgeven van raauwe, schuimachtige, bloedige, stinkende fluïaen vergezeld wordt, eene ontsteking der borstingewanden te kennen geven, en vooral der longen, welke, in den loop dier koortsen, meer bijzonder worden aangedaan.

De beschrijving van zoodanige algemeenheerschende of aanstekelijke ziekten, of die epidemisch en besmettelijk tevens waren, hebben onderscheidene schrijvers ons nagelaten, zijnde deze ziekten daarin aan elkander gelijk, dat zij hoogst gevaarlijk zijn en dat zij, waar ook heerschende, vele menschen ten grave slepen. Inmiddels zijn deze epidemiën niet minder onderling in aard, loop en hevigheid onderscheiden, zoodat nu eens het zenuwachtig karakter, dan weder de neiging tot rotting de overhand heeft, of de ontsteking der borstingewanden nu eens slepend en verborgen en nauwelijks bemerkbaar, dan weder hevig is en duidelijk in het oog valt, terwijl de ziekte langdurig en langzaam, of, in andere gevallen, heet is en spoedig verloopt, en somtijds, bijzonder die, welke zich door

de teekenen van ontbinding der vochten kenmerkt, zoo gevaarlijk is, dat alle bekende middelen te vergeefs daartegen worden aangewend, en de lijken der gestorvenen zoo spoedig in rotting overgaan, dat dezelve, reeds den dag van het overlijden, eenen ondragelijken stank van zich geven; dat de wormen, die niet zeldzaam bij deze soort van ziekten voorkomen, uit de lijken kruipen, in welke, behalve de verschijnselen van eene algemeene ontmenging der vaste en vloeibare deelen, de werktuigen in de borstholte bevat, wankleurig, en meesttijds de longen opgelost, stinkend, en geheel verrot bevonden worden.

Eindelijk schijnt men ook te mogen aannemen, dat de ziekten, welke wij zoo even als *zamengestelde* ziekten opgegeven en beschreven hebben, ook als *ingewikkelde* ziekten voorkomen kunnen, namelijk, dat eene ontsteking der borstingewanden gelijktijdig met de eene of andere der boven vermelde koortsen (b. v. met eene *gastrische*), elk door hare oorzaken voortgebracht, in hetzelfde voorwerp toevallig zal kunnen ontstaan, ofschoon alsdan beide, in haren loop, niet lang zonder eenen wederkeerigen invloed op elkander blijven zullen.

Ten opzichte van de geneeswijze der zamengestelde ontstekingen merken wij, omtrent de *zinkingachtige* of *rheumatische*, op:

1. Dat, hoewel deze, uit hoofde der ontsteking, die haar vergezelt, en van welke deze ziekten, zelfs wanneer zij eenvoudig zijn, zelden geheel vrij zijn, ééne of meer aderlatingen noodzakelijk maken kan, deze echter nimmer uit den aard der ziekte, maar slechts toevallig kunnen aangewezen zijn, eensdeels om de boven vermelde complicatie te keer te gaan, en ten anderen, om de te groote hoeveelheid van bloed of het plaatselijk lijden te verminderen.

2. Dat verzachtende pappen of stovingen in het be-

gin der ziekte, en vervolgens prikkelende middelen op de huid aangebragt, alsmede *spaanschevliegen-pleisters*, reeds vroeger dan in eene zuivere ontsteking, zoo niet van het begin der ziekte af aan (het zij de ontlastingen van bloed te voren al of niet gevorderd werden) ter lijdende plaats, en, in het verder verloop derzelve, aan de onderste ledematen, moeten aangewend worden, zóó om de moeilijkheid der ademhaling te verligten en de ophoesting te doen plaats hebben of te bevorderen, als om de uitwaseming te herstellen.

Eindelijk, 3. dat, met de zoo even vermelde uitwendige middelen, naar mate van den minderen of meerderen graad der ontsteking, inwendig, verdunnende, verzachtende, ligt zweetdrijvende, of verkoelende en oplossende middelen, en daaronder de bereidingen van het *spiesglans*, moeten toegediend worden, ten einde de scheiding dezer ziekten, door de huid of piswegen, te bevorderen.

De *gastrische* ontsteking der borstingewanden vereischt uit haren aard, zoo min als de zinkingachtige en rheumatische, eenige ontlasting van bloed, ofschoon ook in deze het bloed in te groote hoeveelheid aanwezig, het plaatselijk lijden hevig en de koorts zoo zwaar wezen kan, dat eene, of zelfs meer aderlatingen onvermijdelijk kunnen zijn, alvorens men aan de hoofdaanwijzing voldoen mag, die, nadat de stoffelijke oorzaak der ziekte daartoe is voorbereid, dat is, in de eerste wegen voorhanden en aldaar bewegelijk is (welke voorbereiding, zoo dezelve gevorderd wordt, door het gebruik der bekende oplossende middelen geschiedt), in hare ontlasting, door braak- of purgeer-, of door beide middelen tevens, bestaat, welke middelen, onder afwisseling met de oplossende, bij herhaling, en zoo lang moeten gebezigd worden, tot de toevallen der ziekte eerst verminderen en daarna geheel ophouden, ten

bewijze dat de stoffelijke oorzaak, die ook verder door de huid of door de nieren, of langs beide wegen, en, wanneer de longen door ontsteking waren aangedaan, door ophoesting, ontlast moet worden, geheel is uit den weg geruimd.

Bij de behandeling der *galachtige* ontsteking der borstingewanden, bestaat de eerste aanwijzing insgelijks in de ontlasting van de te scherpe gal, die daarboven in te groote hoeveelheid is afgescheiden, wanneer dezelve in de eerste wegen is uitgestort; en zulks langs den kortsten weg, dat is, langs dien, welken de natuur zelve aanwijst. Maar er zijn, in deze ziekte almede, en eer dan in de eigenlijke gastrische ontsteking, niet zelden omstandigheden, welke verhinderen, dat men dadelijk aan deze aanwijzing voldoe, zoo als de geprikkelde toestand der lever, die niet zelden aan ontsteking van dat ingewand grenst; eene ware of schijnbare volbloedigheid des lijders, of eene krampachtige spanning der vaten, mogelijk ook eene te groote taaiheid en verdikking, althans eene te groote scherpte der gal, die, zoo haar prikkelend vermogen niet verminderd wordt, de deelen, waaruit zij moet ontlast worden, dreigt te beleedigen, of onderscheidene dezer omstandigheden in verbinding met elkander, zoodat, wanneer de stoffelijke oorzaak dezer ziekte, bij eene medelijdige aandoening der borstingewanden altijd, en, bij eene gastrische of galachtige ontsteking derzelve, in menig geval, zonder eenige voorbereiding, kan en moet ontlast worden door braak- of purgeer- of door beide deze middelen tevens, er even zoo wel, in andere gevallen, en met niet minder grond, hoe dikwijls dit middel ook in onzuivere ontstekingen misbruikt zij, bloedontlastingen, in andere weder, oplossende of verdunnende en inwikkellende middelen, en volgens sommigen, zelfs de uitgeperste oliën, in groote giften ver-

eischt worden, alvorens men van de ontlastende middelen met veiligheid en voordeel gebruik maken kan.

Tot braakmiddel moet men zich, in deze ziekten, bij dat middel bepalen, hetwelk, na deszelfs werking als zoodanig gedaan te hebben, buiksontlastingen veroorzaken kan, namelijk, bij den *tartr. potass. stib.* en, tot purgeermiddelen, de zoodanige aanwenden, welke verkoelend en zuur zijn en zacht werken, zoo als de *fructus en pulpa tamarindorum*, de *pulpa cassiae* en *manna*, de *supertart. potassae*, of *tartar. borax.* en de overige verkoelende en ontlastende *midden- en onzijdige zouten*, door welke middelen, gedurende eenigen tijd, een kunstmatige doorloop moet voortgebracht en onderhouden, de stoffelijke oorzaak der ziekte, niet slechts uit de eerste, maar ook, immers bij eene galachtige ontsteking der borstingewanden, uit de tweede wegen moet ontlast, en door welke ook, zoo de longen door ontsteking waren aangetast, de ziekte, door het uitwerpen van gekookte fluimen, eerst verligt, en daarna al spoedig zal genezen worden.

De opmerking, reeds te voren gemaakt, dat onderscheidene algemeenheerschende ziekten, door eene getrouwe waarneming derzelve gedurende eenigen tijd, eerst regt dienen gekend te worden, alvorens men dezelve met eenen gunstigen uitslag zal kunnen behandelen, is ook vooral op eene epidemie van zenuw- en rotkoortsen, gepaard met eene onzuivere ontsteking in het algemeen, en met die der borstingewanden in het bijzonder, en die niet zelden zeer moorddadig zijn, van toepassing, en zulks te meer bij den aanvang dezer ziekten, omdat dezelve, behalve dat zij in aard en loop zeer onderscheiden zijn kunnen, ook door onberekenbaar vele bijkomende omstandigheden niet altijd dezelfde geneeswijze vorderen, zoodat daaromtrent slechts in het algemeen kan gezegd worden, dat, bij de behande-

ling dezer zamengestelde ziekten, de ontlastingen van bloed veeltijds nadeelig zijn, en, bij eene dringende aanwijzing daartoe, alleen bij volbloedigen, bij eene ophooping van bloed in de borst, en een genoegzaam vermogen van het hart en der vaten enz., alsmede in de eene epidemie meer dan in de andere, kunnen zijn aangewezen, en dat dezelve ook dan nog in geringe mate moeten gedaan worden, en met toezigt op hare gunstige of schadelijke uitwerking, en slechts met het oogmerk, om ergere gevolgen, zoo als verslimmering van de toevallen der ontsteking of den overgang in versterf voor te komen. In vele gevallen, waar dezelve zijn aangewezen, zullen echter plaatselijke bloedontlastingen toereikend zijn, en hebbe men, bij het doen, zoo van algemeene als plaatselijke ontlastingen van dien aard, nauwkeurig te letten op de gesteldheid van het bloed, dat ontlast is, en vooral, zoo als reeds zoo even en elders meermalen is gezegd, op het gevolg dier ontlastingen, en of dezelve al of niet verligting hebben aangebragt. — Wijders zijn, in vele epidemiën, hetzij de bloedontlastingen bevorens al of niet werden noodig geoordeeld, braakmiddelen van groote dienst geweest, behoorende men echter van de zoodanige gebruik te maken, welke niet doorslaan, opdat zij geenen doorloop, en alzoo verzwakking veroorzaken, maar slechts braken, en hierdoor eene weldadige schudding van het zenuwstelsel te weeg brengen, alsmede de stoffelijke oorzaak der ziekte ontlasten door de huid, welker verrigting door deze middelen, na derzelve eerste uitwerking, bevorderd wordt. Tevens moet men door middel van uitwendige prikkels, zoo als door zuurdeegen, mostaardpappen en spaanschevliegen-pleisters, alsmede door prikkelende smeersels en zalven, in den lijdenden staat der borstingewanden voorzien, en in dien der zenuwen, naar het onderscheiden tijdperk der ziek-

te, naar de gesteldheid en krachten des lijders, en het algemeenheerschend ziektekarakter, door eene minder werkdadige behandeling der ziekte, zoo als die in het hoofdstuk over de zinkingkoorts is voorgeschreven; of door eene min of meer opwekkende geneeswijze, en zich daartoe, wanneer de longen daarbij lijden, bij voorkeur van die middelen bedienen, welke te gelijk geschikt zijn om de toevallen, door de ontsteking veroorzaakt, te bedaten en vervolgens te doen ophouden; terwijl eindelijk, zoo de ontsteking meer van eenen rotachtigen aard is, eveneens eene minder werkdadige geneeswijze of die middelen zijn aangewezen, welke, ter herstelling der rotkoorts, bij de behandeling dier ziekte, zijn aangeprezen, en meer bijzonder de *kamfer* en de *delfstoffelijke zuren*; terwijl, in zoodanig geval, de *cort. peruv.*, de *rad. arnicae* en dergelijke middelen, althans in het begin der ziekte, niet te pas komen.

Wanneer, zonder dat men op de mindere hevigheid eener ontsteking der borstingewanden, of op de gesteldheid des lijders, of op de omstandigheden, waarin hij verkeert, of op de uitwerking der behandeling genoegzaam gelet heeft, de ontstekingwerende geneeswijze is overdreven, of daarmede ook dan nog is voortgegaan, nadat alle ontsteking geweken is, en de pijn slechts als eene krampachtige aandoening, waartegen te voren het gebruik van *heulsap* enz. werd aanbevolen, voortduurt, en men aldus kunstmatig eenen zenuwachtigen toestand heeft te weeg gebracht, zonder dat er, of ook wanneer er nog iets van het oorspronkelijk lijden der borstingewanden is overgebleven, is, in het eerste geval, de geneeswijze der zuivere zenuwkoorts aangewezen, en in het andere almede dezelfde behandeling, ofschoon alsnu, onder de opwekkende middelen, bij voorkeur diegene behooren aangewend te worden, welke tevens kramp-

stillend zijn , of de laatstgenoemde alleen , en verbonden met het uitwendig gebruik van prikkelende en afleidende middelen. — Zoo , daarentegen , in eene ernstige ontsteking der borstingewanden , de noodige ontlastingen van bloed nagelaten , of niet genoegzaam gedaan zijn , hetgeen vooral bij longontsteking zoo ligt plaats hebben kan , uit hoofde der schijnbare zwakheid , die daardoor veroorzaakt wordt , moet de overgang van dezelve in versterf , of in eene zenuw- of rot- of in eene uit beiden zamengestelde koorts , door overprikkeling , daarvan de noodlottige uitkomst wezen , en is de lijder , zoo de gelegenheid tot het doen van bloedontlastingen voorbij , en er , in dit geval , nog redding mogelijk is , alleen te behouden door opwekkende , in verbinding met fluumlozende middelen , door dampbaden , uit water en azijn , en door spaanschëvliegen-pleisters , bij herhaling , als roodmakend middel , aangewend ; wordende er gelijksoortige middelen gevorderd , wanneer eene slepende ontsteking der borstingewanden , ten onregte , met prikkelende middelen is behandeld geworden , en dezelve , nadat de lijder het gevaar ontkomen is van door koudvuur , of ten gevolge van eene verettering te sterven , in eene zenuw- of rotziekte is overgegaan.

Wanneer eene zenuwkoorts is voortgevloeid uit eene zinkingachtige of rheumatische ontsteking der meergemelde deelen , hetgeen in zoodanig geval , uit hoofde der reeds te voren aangehaalde redenen , en ten gevolge der meer of min verzwakkende geneeswijze , welke deze ziekte dikwijls vordert , niet altoos te vermijden is , zijn verzachtende , zweetdrijvende en krampstillende middelen aangewezen , en moet daarbij eene prikkelende geneeswijze en al datgene vermeden worden , hetwelk de ontsteking , die nauwelijks , door de vereischte ontstekingwerende middelen , bedwongen was , op nieuw zoude kunnen opwekken ; terwijl de herstel-

ling der rot- of zenuwkoorts , ten gevolge eener gastrische of galachtige ontsteking ontstaan , zoo dezelve onnoodig of met te veel bloedontlastingen behandeld , of de vereischte braak- en purgeermiddelen daarbij verzuimd werden , door zachtwerkende braak- of door zure en bederfwerende buikzuiverende middelen moet beproefd worden , en deze , wanneer de krachten het dringend vereischen , gelijk zulks reeds in het hoofdstuk over de rotkoorts vermeld is , gepaard kunnen worden met versterkende middelen , zoo als een afkooksel van de *fruct. tamarind.* met dat van den *cort. peruv.*

Eindelijk , wanneer de toevallen eener ontsteking der borstingewanden op ééns , en zonder teekenen van verdeling of scheiding , ophouden , en er vervolgens *afgeleide* ontstekingen van uit- of inwendige deelen ontstaan , zal men deze ontstekingen , zoo dezelve zich op de oppervlakte des ligchaams voordoen , volgens de voorschriften der heilkunde , zoodra mogelijk tot verettering en het ettergezwel tot rijpheid trachten te brengen , moettende hetzelfde ook tijdig geopend en de verettering , zoo lang zulks vereischt wordt , onderhouden worden ; terwijl men deze afscheiding van etter , wanneer zij de krachten des lijders te boven gaat , en deze vloeistof daardoor van aard veranderd en dun en stinkend geworden is , door gepaste uitwendige middelen , en ook inwendig door voedende en versterkende middelen , voornamelijk door *cort. peruv.* en *lichen island.* dient te matigen , ten einde alzoo de krachten van den zieke te ondersteunen en te verbeteren. — Wanneer daarentegen de ontsteking der borstingewanden , nadat zij plotseling heeft opgehouden , door eene soortgelijke aandoening der hersenen , der milt of lever , of van eenig ander inwendig deel vervangen wordt , is de uitgang dezer *afgeleide* ontsteking veelal ongunstig , en zelfs dikwijls doodelijk , dewijl de natuur meesttijds het ver-

mogen mist, om de ziektestoffe van de in- naar de uitwendige deelen over te brengen, of dezelve langs den eenen of anderen weg te ontlasten, en men van de geneeswijze, welke, onder zoodanige omstandigheden, gevorderd wordt, naauwelijks eene gewenschte uitwerking verwachten kan, als welke wel naar de voorschriften behoort te worden ingerigt, die bij de ontsteking in het algemeen, en bij die der hersenen enz. in het bijzonder gegeven zijn, en, bij de behandeling der ontsteking van de lever, der milt enz., nog nader zullen ontwikkeld worden, maar, zoo als reeds elders is opgemerkt, bij afgeleide ontstekingen niet met dien nadruk mag worden aangewend, als bij eene oorspronkelijke ontsteking het geval is, en zulks uit hoofde der verzwakking, welke deze ziekte en hare geneeswijze reeds veroorzaakt hebben, zoodat de behandeling dezer afgeleide ziekte niet met eene zoo gegronde hoop op eenen gunstigen uitslag zal worden ondernomen als zulks van eene oorspronkelijke ontsteking dier ingewanden verwacht kan worden.

Ten slotte moet de leefregel, gedurende eene ontsteking der borstingewanden, in overeenstemming met de geneeswijze, ontstekingswerend zijn. — Gewoonlijk verlangen lijders, die door deze ziekte zijn aangetast, geen voedsel; zoo zij echter eenige spijs mogten begeeren, moet dezelve schraal, verdunnend en verzachtend zijn, en, uitgezonderd bij zwangere vrouwen, uit hoofde der vrucht, in welker leven en voeding zij moeten voorzien, slechts in geringe hoeveelheid worden toegestaan. Verder zijn verdunnende, slijmachtinge, zure dranken, en naar deszelfs behoefte, in groote hoeveelheid, maar dikwijls en telkens in geringe mate, den lijder heilzaam; terwijl de lucht der ziekenkamer gelijkmatig warm, niet heet, eenigzins vochtig en zuiver wezen moet, dat is ontdaan van alle

vreemde prikkels, zoo als van rook, stof, scherpe dampen enz., als welke den reeds geprikkelden toestand of de ontsteking dier deelen, voornamelijk der longen, zouden kunnen vermeederen; daarbij behoort de geest en het ligchaam in rust gehouden en alles vermeden te worden, wat zoude kunnen verhitten of den omloop des bloeds versnellen. Ook moet, bij eene ontsteking der longen en van deze met die van het borstvlies, het veel spreken enz. nagelaten, het niezen en hoesten, zoo veel mogelijk, tegengegaan en onderdrukt, en het laatstgenoemd toeval, wanneer de lijder daardoor van de noodige rust verstoken is, door de ontstekingwerende, verzachtende of krampstillende middelen, welke reeds ter matiging van de toevallen dezer ziekten werden aangeprezen, gelenigd worden.

De ziekten, in dit hoofdstuk voorgedragen, aldus, door eene gepaste genees- en leefwijze, hersteld zijnde, behoort de lijder zich nog eenen geruimen tijd voor derzelve opwekkende oorzaken, bijzonder voor al datgeen te wachten, wat hem te veel zoude kunnen verhitten of verkoelen, alsmede voor den invloed eener zeer heete, koude en veranderlijke lucht, in één woord, voor al wat het hart en vatenstelsel, en meer bijzonder de longen, of eenig ander deel der borstholte, dat in eenen staat van ontsteking verkeerd heeft, zoude kunnen prikkelen en daarin eene buitengewoon verhoogde werking op nieuw opwekken. — De volkomene herstelling dezer ziekten zal eindelijk voorspoedig wezen en geene zwakheid van eenig belang, zoo min van het geheele gestel als van de deelen, die door de ontsteking geleden hebben, achterlaten, indien de behandeling doelmatig is geweest, dat is, geëvenredigd aan de hevigheid der ziekte. — Zoo er echter, ten gevolge eener te ver gedrevene ontstekingwerende geneeswijze, of van den graad, of van den verschillenden aard der

ontsteking, of van de gesteldheid des lijders enz. eene min of meer belangrijke verzwakking mogt overblijven, zal deze door een voedend diëet, door het verblijf op het land, door het inademen eener zuivere lucht, door eene geregelde lichaamsbeweging en eene goede keus van versterkende middelen, zoo als door *lichen islandicus* of *subamaricantia*, veeltijds spoedig, althans volkomen kunnen hersteld worden, zijnde zulks almede het geval met de verhoogde gevoeligheid der eertijds ontstokene deelen, welke zich, na eene ontsteking der longen, onder andere teekenen, ook door eenen hardnekkigen hoest, en, na die van het middelrif, daarenboven door hik kenmerkt, en welke verschijnselen, aan zich zelve overgelaten, voor den lijder ligt nadeelig zouden kunnen worden, maar eveneens, meestal spoedig, zullen wijken, onder het boven vermeld levensbestuur en het gebruik van krampstillende of des noodts, en met de vereischte voorzigtigheid aangewend, van die verdoovende middelen, welke, tot zoodanig oogmerk, bij de behandeling dier toevallen, reeds te voren aanbevolen werden.

